

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Θ Ε Μ Α

*Η θέση του παιδιού
στον κόσμο των ενηλίκων
σήμερα και στο παρελθόν*

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: Γσίκνα Πηγελόπη

ΕΞΑΜΗΝΟ: 8^ο

Α.Φ.Μ.: 0296042

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: Άννα Βιδάλη

αρ. εγρ. 14/ΠΑΠ...

2000

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000060844

Εικόνα εξωφύλλου:

Κοριτσάκι (1849),

Ανδρέας Κριεζής

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 1344/1
Ημερ. Εισ.: 20-07-2000
Δωρεά:
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΠΠΕ
2000
ΤΣΙ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛΙΔΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....σελ. 4-10

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΕΝΗΛΙΚΟΙ

Ποιες συνθήκες επικρατούν στη σύγχρονη εποχή και ποιες είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις δυο αυτές ηλικιακές κατηγορίες.

1.1.Σημασία του ηλικιακού διαχωρισμού.....σελ. 11-14

1.2.Σπουδαιότητα της παιδικής ηλικίας.....σελ. 14-15

1.3.Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και ποια τα μειονεκτήματα της σύγχρονης αντίληψης γύρω από τη φύση της παιδικής ηλικίας.....σελ. 15-24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΕΝΗΛΙΚΟΙ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

2.1.Ποιες σχέσεις και ποιοι συναισθηματικοί δεσμοί αναπτύσσονται μεταξύ τους.....σελ. 25-36

2.2.Αλλαγές που οδήγησαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης γύρω από την παιδική ηλικία.....σελ. 36-43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Ενδυμασία, Σχολική Εκπαίδευση και Παιχνίδια.

Ποια συμπεράσματα σχετικά με την παιδική ηλικία βγαίνουν από τους τομείς αυτούς της καθημερινής ζωής των ανθρώπων.

3.1.Ενδυμασία και σύγχρονη εποχή.....σελ. 44-47

3.2.Οι ενδυματολογικές συνήθειες των παιδιών

στο παρελθόν.....σελ.	47-50
3.3.Εκπαίδευση και σύγχρονη εποχή.	
Οργάνωση του σύγχρονου σχολείου, στόχοι της	
Σχολικής εκπαίδευσης και ηλικία των μαθητών.....σελ.	50-52
3.4.Σχολική Εκπαίδευση στο παρελθόν.....σελ.	53-60
3.5.Παιδικές διασκεδάσεις και δραστηριότητες	
στο σύγχρονο κόσμο.....σελ.	61-64
3.6.Τρόποι Ψυχαγωγία των παιδιών στο παρελθόν.....σελ.	64-68

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Απεικόνιση της παιδικής ηλικίας μέσα από	
Πίνακες ζωγραφικής.....σελ.	69-98
Συμπεράσματα.....σελ.	99-101
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ.	102-111
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....σελ.	112-127
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.	128-131

Ως φοιτήτρια του 4^{ου} έτους του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας αποφάσισα να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα μέσα στα πλαίσια της διπλωματικής μου εργασίας που πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 1999 – 2000. Οι λόγοι που με ώθησαν να ασχοληθώ με το θέμα αυτό προέκυψαν από το ενδιαφέρον μου να ερευνήσω τις σχέσεις παιδιών και ενηλίκων σε παλαιότερες εποχές για τις οποίες οι γνώσεις μου ήταν περιορισμένες και να τις συγκρίνω με τον τρόπο αντιμετώπισης του παιδιού από τους μεγάλους στη σύγχρονη εποχή. Με τον τρόπο αυτό θεώρησα ότι θα εμπλουτιστούν οι γνώσεις μου για την έννοια της παιδικής ηλικίας και αυτό είναι κάτι που θα με βοηθήσει στην καλύτερη επικοινωνία και επαφή μου με τα παιδιά και τους ανθρώπους που αναλαμβάνουν την ανατροφή τους, κυρίως τους γονείς, στη μελλοντική μου πορεία ως παιδαγωγός.

Πριν προχωρήσω στην ανάλυση του θέματος θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτρια μου κ. Άννα Βιδάλη, Λέκτορα του ΠΤΝ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για τις πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις που μου παρείχε στην προσπάθειά μου για πραγματοποίηση αυτής της εργασίας.

Επίσης ευχαριστώ ιδιαίτερα τον κ. Δημήτριο Δεληγιάννη Επίκουρο καθηγητή του τμήματος νηπιαγωγών, ο οποίος με βοήθησε στον τρόπο αναζήτησης και ανάλυσης των έργων της ζωγραφικής που χρησιμοποίησα στο Β' μέρος της εργασίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα της σχέσης των παιδιών με τους ενήλικους καθώς και της θέσης που κατέχουν τα παιδιά στην κοινωνία των μεγάλων. Μέσα στις σελίδες της εργασίας γίνεται με μεγάλη προσοχή ένα ταξίδι στους αιώνες ξεκινώντας από το παρόν και κάνοντας μια αναδρομή στο παρελθόν. Η προσπάθεια μου επικεντρώνεται στην πραγματοποίηση του στόχου μου που είναι να ερευνήσω εάν η σχέση που υπάρχει σήμερα ανάμεσα στους μικρούς και τους μεγάλους υπήρχε πάντα. Αρχική μου υπόθεση είναι πως στο παρελθόν η σχέση παιδιού και ενήλικου ήταν αυτή της αντιπαράθεσης που γνωρίζουμε ότι υπάρχει στην εποχή μας. Επομένως πρέπει να υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στο παιδί και τον ενήλικο, ανάμεσα στην Παιδική Ηλικία και την Ενήλικη ζωή.

Στις μέρες μας είναι γενικά αποδεκτό ότι υπάρχουν χρονικά όρια ανάμεσα στις ηλικιακές βαθμίδες και η Παιδική Ηλικία είναι σαφώς διαχωρισμένη από την ενήλικη ζωή. Οι εκπρόσωποι της παιδικής ηλικίας τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια αντιμετωπίζονται με ένα ιδιαίτερο αίσθημα από τους ενήλικους. Το παιδί κατέχει ξεχωριστή θέση στην κοινωνία, είναι σε μεγάλο βαθμό απομακρυσμένο από τον κόσμο των ενηλίκων και ο ρόλος του είναι οριοθετημένος.

Η μορφή αυτή της παιδικής ηλικίας προέκυψε μέσα από μια μακροχρόνια αντιπαράθεση που υπήρχε ανάμεσα σε δυο θεωρίες γύρω από τη φύση και την έννοια του παιδιού. Σύμφωνα λοιπόν με την πρώτη από τις δύο απόψεις τόσο η οικογένεια όσο και το παιδί λαμβάνονται ως έννοιες οικουμενικές, οι οποίες παραμένουν σταθερές και αμετάβλητες ανεξάρτητα από το κοινωνικό, ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ανήκουν. Πιο γνωστός υποστηρικτής αυτής της θεωρίας υπήρξε ο Ελβετός Επιστημολόγος Jean Piaget ο οποίος θεωρείται καινοτόμος σε

ό,τι αφορά την παιδαγωγική επιστήμη. Αφιέρωσε τις πρωτότυπες έρευνες του στην συστηματική ανακάλυψη της διανοητικής ανάπτυξης του παιδιού παρατηρώντας την συμπεριφορά βρεφών, μικρών παιδιών και εφήβων. Ο Piaget στήριξε τις παρατηρήσεις του σε περιορισμένο αριθμό δειγμάτων ωστόσο ισχυρίστηκε ότι τα ευρήματά του για την παιδική ηλικία ίσχυαν σε οποιοδήποτε πολιτισμικό περιβάλλον.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Piaget το παιδί εκλαμβάνεται ως ένα βιολογικό ον με συγκεκριμένες ιδιότητες και ορισμένα χαρακτηριστικά που εμφανίζονται με την ίδια μορφή παντού και πάντα σε οποιονδήποτε χώρο και χρόνο. Ο Piaget θεωρεί το παιδί ως ένα ζωντανό οργανισμό που έχει το δικό του αργό αλλά σταθερό ρυθμό να γνωρίζει την πραγματικότητά του κόσμου και τον δικό του τρόπο να προσαρμόζεται σε αυτήν την πραγματικότητα. Η παιδική σκέψη οργανώνεται σε συγκεκριμένες δομές και διαφέρει από τη δομή της σκέψης του ενήλικου. Παράλληλα η συναισθηματική, νοητική και ψυχική ανάπτυξη και ωρίμανση του παιδιού πραγματοποιούνται σταδιακά. Τα στάδια από τα οποία περνάει το παιδί προκειμένου να ολοκληρώσει την νοητική του ανάπτυξη και να κατακτήσει τον κόσμο είναι σταθερά και ίδια για όλα τα παιδιά κάθε εποχής και κάθε κοινωνίας και είναι ανεξάρτητα από εξωτερικούς παράγοντες όπως είναι οι πολιτισμικές ή ηθικές αξίες και η γλώσσα.

Οι περίοδοι ανάπτυξης που ακολουθεί το παιδί είναι τέσσερις: αισθησιοκινητική, προσυλλογιστική, περίοδος των συγκεκριμένων λογικών ενεργειών και τέλος η περίοδος των αφηρημένων λογικών ενεργειών. Σε κάθε μια από αυτές τις χρονικές περιόδους το παιδί διακρίνεται από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και συγκεκριμένες ανάγκες. Διαθέτει ορισμένες ικανότητες και δυνατότητες και μπορεί να αποκτήσει γνώσεις που αντιστοιχούν στο βαθμό της ωρίμανσής του.

Το πιο σημαντικό στοιχείο της θεωρίας του Piaget είναι ότι μας βοήθησε να κατανοήσουμε το γεγονός ότι τα παιδιά έχουν το δικό τους τρόπο σκέψης που διαφέρει από αυτόν των μεγάλων. Ο ενήλικος πρέπει να δείξει σεβασμό απέναντι στην ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα της προσωπικότητας του παιδιού και να το βοηθήσει να ολοκληρώσει τη νοητική του ωρίμανση μέσα από δραστηριότητες που ανταποκρίνονται στις δυνατότητές του.

Ενώ λοιπόν σύμφωνα με την θεωρία που περιέγραψα μέχρι αυτό το σημείο το παιδί εμφανίζεται ως μια προσωπικότητα που οι ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά της κατέχουν την ίδια μορφή σε οποιοδήποτε κοινωνικό περιβάλλον και χρονικό πλαίσιο υπάρχει και μια δεύτερη άποψη – που είναι πιο αποδεκτή σήμερα - που αποδίδει μια διαφορετική σημασία στην έννοια της παιδικής ηλικίας. Σύμφωνα με την άποψη αυτή είναι λάθος να θεωρούμε ότι το παιδί έχει σταθερή και αμετάβλητη υπόσταση. Η παιδική ηλικία είναι μια έννοια που διαμορφώνεται ανάλογα με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τις ιστορικές πολιτισμικές συνθήκες. Το παιδί θεωρείται προϊόν του περιβάλλοντος στο οποίο ανήκει. Δεν ακολουθεί μια προκαθορισμένη πορεία ανάπτυξης αλλά διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα μέσα από τις καθημερινές πρακτικές και δραστηριότητες που αναλαμβάνει στην κοινωνική ζωή. Επομένως δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το παιδί δεχόταν και στο παρελθόν την ίδια αντιμετώπιση που δέχεται σήμερα αφού η έννοια της παιδικής ηλικίας υφίσταται μεταβολές και προσδιορίζεται από τα γνωρίσματα της κοινωνίας στην οποία ανήκει.

(Σύμφωνα λοιπόν με αυτήν την άποψη η ιδιαιτερότητα και η ξεχωριστή φύση της παιδικής ηλικίας έτσι όπως εμείς την γνωρίζουμε στην εποχή μας πρέπει να προήλθε από μια σειρά κοινωνικών και ιστορικών μεταβολών που παρατηρήθηκαν σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και προκάλεσαν αλλαγές σε ό,τι συνέβαινε παλαιότερα.)

Αναφέρω εδώ κάποιες από τις μεταβολές αυτές όπως είναι η άνοδος της αστικής τάξης που σημειώθηκε προς το τέλος του 16^{ου} και κυρίως το 17^ο αιώνα και η ανάπτυξη επιστημών όπως η παιδιατρική που μερίμνησε για την υγιεινή και την αντιμετώπιση της παιδικής θνησιμότητας. Ακόμη γνωρίζουμε ότι η εξέλιξη της ψυχολογίας είχε ως αποτέλεσμα τη στροφή του ενδιαφέροντος των ειδικών προς την ιδιαιτερότητα του πνεύματος και της ψυχής των παιδιών. Επιπλέον ο μετασχηματισμός του τύπου της οικογένειας οδήγησε τους γονείς να εκδηλώσουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους απογόνους τους.

Πολύ σημαντική όμως στάθηκε η συμβολή της ανάπτυξης και διάδοσης των ιδεών και μηνυμάτων του Διαφωτισμού στην Ευρώπη. Φωτεινές προσωπικότητες όπως ο Τζόν Λοκ, ο Ζαν Ζακ Ρουσσώ και άλλοι νεώτεροι όπως η Μαρία Μοντεσσόρι τόνισαν πως το παιδί διαφέρει από τον ενήλικο, έχει τις δικές του ανάγκες και τα δικά του ενδιαφέροντα και οι ενήλικοι πρέπει να του αποδίδουν ιδιαίτερο σεβασμό. Αυτοί και άλλοι παράγοντες που θα εξετασθούν στη συνέχεια συνέβαλαν στον εμπλουτισμό των αντιλήψεων γύρω από τις σχέσεις που μπορούν να αναπτυχθούν ανάμεσα στα παιδιά και τους μεγάλους.

Από όλα όσα αναφέρθηκαν μέχρι εδώ προκύπτει η διαπίστωση ότι ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν το παιδί οι ενήλικοι στη σύγχρονη εποχή μπορεί να είναι το αποτέλεσμα συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών που δεν ίσχυαν στο παρελθόν. Ασφαλή συμπεράσματα όμως θα προκύψουν μέσα από τη μελέτη των στοιχείων που οργανώνεται σε κεφάλαια. Αρχίζει όπως προαναφέρθηκε από το παρόν και με τη μέθοδο της αναδρομής γυρίζουμε σε παλαιότερες εποχές μέχρι και το Μεσαίωνα. Επειδή η βιβλιογραφία που υπάρχει για την συγκεκριμένη εποχή είναι περιορισμένη, θα στηρίξω σε μεγάλο βαθμό τη μελέτη στην εικονογραφία της εποχής. Στόχος μου πάντα είναι να σχηματίσω μια όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη άποψη για την

αντιμετώπιση που δέχεται το παιδί τόσο στην σύγχρονη εποχή όσο και για τον τρόπο ζωής του παλαιότερα.

Για την επεξεργασία του θέματος θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο διαχωρισμό των ηλικιακών βαθμίδων και στο πόσο σημαντικός είναι για τη ζωή του ανθρώπου. Στις μέρες μας είναι κοινή παραδοχή πως η ένταξη του ανθρώπου σε συγκεκριμένη ηλικιακή βαθμίδα στη διάρκεια της ζωής του αποτελεί μια πραγματικότητα μοναδικής σημασίας τόσο για το κάθε άτομο χωριστά όσο και για την κοινωνία στο σύνολο της. Οι λόγοι για τους οποίους συμβαίνει αυτό θα εξετασθούν σε ειδικό κεφάλαιο φροντίζοντας παράλληλα να μάθουμε εάν ίσχυαν οι ίδιες συνθήκες και παλιότερα.

Ιδιαίτερα θα ασχοληθώ με την έννοια της παιδικής ηλικίας, την ιδιαιτερότητα και τα χαρακτηριστικά της έτσι όπως έχουν διαμορφωθεί στο πέρασμα των αιώνων καθώς και με την σημασία που έχει για τη μετέπειτα ζωή του ανθρώπου. Ακόμη θα προσπαθήσω να εξηγήσω και να αναλύσω τους όρους «παιδί» και «ενήλικος» όσο αυτό είναι φυσικό δυνατό και να εντοπίσω τις διαφορές ή και τις ομοιότητες που υπάρχουν ανάμεσα τους. Στη διαδικασία αυτή είναι απαραίτητο να λαμβάνονται κάθε φορά υπόψιν τα χαρακτηριστικά και οι συνθήκες της εποχής που εξετάζεται.

Ένα άλλο θέμα που θεωρώ πολύ σημαντικό για την επεξεργασία του προβλήματος που με απασχολεί εδώ είναι το ζήτημα της αγωγής και ο θεσμός του σχολείου. Θα γίνει αναφορά στους στόχους που εξυπηρετεί στην εποχή μας η αγωγή που προσφέρεται στα παιδιά και ποιες είναι οι συνθήκες που επικρατούν στο σχολείο. Θα προσπαθήσω να δείξω εάν ίσχυαν οι ίδιοι κανόνες και στο παρελθόν. Ιδιαίτερα θα ασχοληθώ με το συμβόλαιο μαθητείας που αποτελούσε ένα συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους καθώς και στη σχέση που υπήρχε ανάμεσα στο

αίσθημα της παιδικής ηλικίας και τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών τάξεων.

Πέρα από το χώρο της καθημερινής ζωής των ανθρώπων στοιχεία θα αναζητήσω σε εκδηλώσεις που όπως στις μέρες μας έτσι και στο παρελθόν αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής. Οι εκδηλώσεις αυτές είναι οι γιορτές, οι χοροί, τα παιχνίδια και στόχος μου είναι να δείξω εάν και πόσο παιδιά και ενήλικοι παίρνουν μέρος στις ίδιες εκδηλώσεις τόσο στις μέρες μας όσο και παλιότερα. Ακόμη θα μιλήσω για τα λογοτεχνικά αναγνώσματα και ιδιαίτερα για τα παραμύθια και θα εξετάσω το κοινό στο οποίο απευθύνονται. Στην εποχή μας γνωρίζουμε ότι υπάρχουν βιβλία και παραμύθια που έχουν δημοσιευθεί για να διαβαστούν από παιδιά. Υπήρχαν άραγε παρόμοια παιδικά βιβλία και παλαιότερα;

Φυσικά δεν θα μπορούσα να παραλείψω από μια τέτοια εργασία που ερευνά τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους το θέμα της ενδυμασίας. Ιδιαίτερα σε μια εποχή όπως αυτή του Μεσαίωνα και των χρόνων που ακολούθησαν όπου η ενδυμασία αποκάλυπτε πολλά για την καταγωγή και την κοινωνική θέση θα μπορούσαμε εξετάζοντας τα ρούχα των μικρών παιδιών να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα για το θέμα που μας απασχολεί εδώ. Στη δική μας εποχή γνωρίζουμε ότι υπάρχει μια ολόκληρη βιομηχανία που παράγει και προωθεί στην αγορά μέσα από έναν πολύπλοκο μηχανισμό διαφήμισης, ενδύματα που προορίζονται να φορεθούν από τα μικρά παιδιά. Ακόμη γνωρίζουμε πόση αγάπη και φροντίδα δείχνουν οι γονείς για την ενδυμασία των μικρών απογόνων τους. Οι συνθήκες ήταν άραγε ίδιες και σε παλαιότερες εποχές; Οι γνώσεις μας θα είναι ασφαλώς περισσότερες ύστερα από τη μελέτη των στοιχείων που θα γίνει στη συνέχεια.

Η πραγματοποίηση λοιπόν του βασικού στόχου της εργασίας θα γίνει μέσα από την έρευνα όλων των πτυχών της ζωής του παιδιού και της ηλιακής κατηγορίας στην οποία ανήκει. Εκείνο που θα ήταν ίσως χρήσιμο να δούμε είναι το τι πραγματικά σημαίνει για τα παιδιά να τοποθετούνται σε συγκεκριμένη και ξεχωριστή από τους ενήλικους ηλιακή κατηγορία όπως συμβαίνει στο σύγχρονο κόσμο. Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και ποια τα μειονεκτήματα αυτής της κατάστασης; το παιδί νιώθει ευτυχισμένο ή μήπως είναι δυσαρεστημένο με τα όσα λέγονται και γράφονται γύρω από αυτό; Πως μπορεί να ένιωθε το παιδί που ζούσε σε κοινωνίες παλιότερων χρόνων; Η απάντηση θα δοθεί μέσα από την ανάλυση και επεξεργασία του θέματος.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΕΝΗΛΙΚΟΙ

Ποιες συνθήκες επικρατούν στη σύγχρονη εποχή και ποιες είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις δύο αυτές ηλικιακές κατηγορίες.

1.1. Σημασία του ηλικιακού διαχωρισμού

Στο τέλος του 20ου και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα ο ακριβής καθορισμός της ηλικίας είναι ένα από τα στοιχεία που μαθαίνει κανείς από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του. Δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν άνθρωπο του δικού μας πολιτισμού ο οποίος είναι δυνατόν να μη θυμάται την ημερομηνία της γέννησής του και άρα την ηλικία του. Πως θα μπορούσε άλλωστε να λησμονήσει ένα τόσο σημαντικό γεγονός από τη στιγμή που αυτό ζητείται να δηλωθεί σε πολλές περιστάσεις της καθημερινής δραστηριότητας. Αναφέρω εδώ κάποια παραδείγματα όπως είναι η εγγραφή των μικρών παιδιών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και σε διάφορα κέντρα απασχόλησης, η συμπλήρωση εντύπων και εγγράφων ποικίλου περιεχομένου καθώς και η υποβολή αιτήσεων για την πρόσληψη σε χώρους εργασίας ή για την υποψηφιότητα σε διαγωνισμούς. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται να δηλώσουμε την ηλικία μας. Ακόμη είναι σε όλους γνωστό ότι η παραμονή μας σε κάποιο ξενοδοχείο στη διάρκεια ενός ταξιδιού απαιτεί την προσωπική μας ταυτότητα η οποία εκτός των άλλων στοιχείων περιλαμβάνει και την ακριβή ημερομηνία γέννησης. Έτσι λοιπόν από τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν εδώ τα οποία φυσικά δεν είναι μοναδικά γίνεται αντιληπτή η σπουδαιότητα που έχει στην εποχή μας ο προσδιορισμός της ηλικίας.

Εκείνο που είναι επίσης σε ευρεία κλίμακα αποδεκτό είναι το γεγονός ότι οι ηλικίες της ζωής συνιστούν ξεχωριστές και οριοθετημένες φάσεις στη διάρκεια της εξέλιξης του ανθρώπου που έχουν συγκεκριμένο όνομα και ορισμένη διάρκεια. Έτσι λοιπόν από τη στιγμή που ένας άνθρωπος ονομάζει και δηλώνει την ηλικία του σε χρόνια γίνεται αυτόματα εκπρόσωπος μιας ξεχωριστής ηλικιακής βαθμίδας.

Κάθε άνθρωπος από τη γέννηση μέχρι και το θάνατό του περνάει από τις διαφορετικές ηλικίες της ζωής. Αυτή η πραγματικότητα έχει πολύ μεγάλη αξία. Σύμφωνα με τη Μακρυνιώτη¹ η ένταξη του ατόμου σε μια συγκεκριμένη ηλικία τον τοποθετεί σε μια συγγενή με άλλα άτομα θέση με τα οποία μοιράζεται σε μεγάλο βαθμό κοινές εμπειρίες, παρόμοιους τρόπους σκέψης, γειτονικούς χώρους δράσης, ίδια βιώματα. (Μακρυνιώτη, 1997). Από την άλλη μεριά αυτή η ένταξη σε συγκεκριμένο ηλικιακό στάδιο διαφοροποιεί τον άνθρωπο και τον διαχωρίζει από τα άτομα που ανήκουν σε άλλη ηλικία και προκαθορίζει τις σχέσεις που μπορούν να αναπτυχθούν μεταξύ τους. Αυτό γίνεται μέσα από το βαθμό και το είδος της εξουσίας και των προνομίων και τη δυνατότητα ελέγχου των άλλων που αποδίδονται σε κάθε ηλικία.

Δεν είναι όμως αυτός ο λόγος για τον οποίο η ηλικία είναι πολύ σημαντικός παράγοντας της ζωής. Σύμφωνα πάλι με τη Μακρυνιώτη² δεν πρέπει να ξεχνάμε πως ανάλογα με την ηλικία την οποία έχουμε αποκτούμε ιδιαίτερες βιολογικές λειτουργίες και νοητικές ικανότητες. (Μακρυνιώτη, ο.π.,σελ.175). Το γεγονός αυτό ρυθμίζει σημαντικά τους τρόπους δράσης και συμπεριφορά μας. Ακόμη έχουμε διαφορετικές αξίες και διαφορετικούς τρόπους ιεράρχησης των προτεραιοτήτων μας, διαφορετικά ενδιαφέροντα, άλλες προτιμήσεις και επιλογές. Εκτός από αυτά όμως η ηλικία του κάθε ανθρώπου του δίνει τη δυνατότητα να αναλάβει συγκεκριμένους ρόλους και ιδιαίτερες υποχρεώσεις μέσα στην κοινωνική, επαγγελματική και προσωπική ζωή και να επιτελέσει

ορισμένα καθήκοντα. Εξάλλου η ανθρώπινη κοινότητα έχει διαφορετικές απαιτήσεις και προσδοκίες από τους εκπροσώπους κάθε ηλικίας π.χ. δεν περιμένουμε ότι θα επιλύσουν με τον ίδιο τρόπο και την ίδια μεθοδολογία ένα πρόβλημα ένα μικρό παιδί δέκα ετών και ένας ώριμος άντρας ή μια ώριμη γυναίκα σαράντα ετών.

Σε ό,τι αφορά τώρα το ίδιο το άτομο η συνειδητοποίηση της ηλικίας του το βοηθάει να επιτύχει τη συγκρότηση της προσωπικής του ταυτότητας, να οδηγηθεί στη διαμόρφωση του εαυτού του. Μέσα από την οπτική γωνία θεώρησης των πραγμάτων που του προσφέρει η ηλικία του βλέπει τον κόσμο και όλα όσα συμβαίνουν γύρω του και αφού τα επεξεργαστεί με τους νοητικούς μηχανισμούς που διαθέτει τους αποδίδει συγκεκριμένες σημασίες. Προσδιορίζει ποιες απαιτήσεις έχει ο ίδιος από τον εαυτό του και ποιες είναι οι απαιτήσεις που έχουν οι άλλοι από αυτόν είτε είναι εκπρόσωποι της ίδιας ηλικίας είτε όχι. Το αποτέλεσμα είναι να ρυθμίζει και να προσδιορίζει τη συμπεριφορά του έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στο έργο που του έχει ανατεθεί σύμφωνα με την ηλικία του.

Στην αρχή του κεφαλαίου αναφέρθηκε ότι κάθε ανθρώπινο ον δε μένει στάσιμο αλλά περνά από τις διαφορετικές ηλικίες σε όλη τη ζωή του. Οι ηλικίες αυτές έτσι όπως έχουν διαμορφωθεί μέσα στα πλαίσια του σύγχρονου πολιτισμού διακρίνονται σε: α) βρεφική – παιδική ηλικία, β) εφηβεία, γ) ενήλικη ζωή – ωριμότητα, δ) γεροντική ηλικία. Φυσικά ο διαχωρισμός αυτός μπορεί να διαφοροποιηθεί από κάθε μελετητή σύμφωνα με τις συνθήκες και τις τάσεις που επικρατούν σε κάθε κοινωνία και κάθε χρονική περίοδο. Πολλά θα μπορούσε να πει κανείς για κάθε μία από τις παραπάνω ηλικίες. Εκείνο το οποίο όμως είναι σημαντικό να δούμε σύμφωνα με το θέμα που εξετάζει η εργασία αυτή είναι τα χαρακτηριστικά και οι ιδιαιτερότητες της παιδικής ηλικίας και

της ενήλικης ζωής. Σε αυτά τα στοιχεία θα εστιάσω το ενδιαφέρον της μελέτης.

1.2. Σπουδαιότητα της παιδικής ηλικίας

Η παιδική ηλικία είναι μια έννοια γύρω από την οποία έχουν γίνει πάρα πολλές συζητήσεις. Ειδικοί επιστήμονες και αναλυτές έχουν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο ζήτημα και προσπάθησαν με έρευνες, μελέτες και βιβλία να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που περιβάλλουν την κατανόηση της ηλικιακής αυτής κατηγορίας. Ίσως βέβαια να μην είμαστε ακόμη και σήμερα σε θέση να πούμε με σιγουριά τι είναι η παιδική ηλικία εφόσον η αντίληψη που επικρατεί για αυτήν είναι πολύ ευάλωτη και δέχεται διαρκείς μεταβολές στις διάφορες εποχές. Εκείνο όμως που είναι σίγουρο είναι το γεγονός ότι γνωρίζουμε πλέον πολλά γύρω από τη σπουδαιότητα που έχει για την ανάπτυξη και την εξέλιξη του ανθρώπου. Σύμφωνα με την Τσιαντζή³ η παιδική ηλικία έχει δύο διαστάσεις: την «φυσική» και την «κοινωνική». Η φυσική παιδική ηλικία παραμένει αμετάβλητη και ορίζεται ως ο χρόνος που είναι απαραίτητος για την ανάπτυξη του ανθρώπου. Η διάρκεια όμως της κοινωνικής παιδικής ηλικίας εξαρτάται από το βαθμό ωριμότητας της ανθρώπινης κοινωνίας. Εκείνο που έχει αποδειχθεί είναι ότι όσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας τόσο συντομότερη είναι και η παιδική ηλικία. (Τσιαντζή, 1997, σελ.24).

Η παιδική ηλικία έχει αναγνωρισθεί στην εποχή μας ως η πιο σημαντική χρονική περίοδος της ανθρώπινης ζωής. Η αξία της είναι μοναδική γιατί στην διάρκειά της πραγματοποιούνται κατακτήσεις που είναι απαραίτητες για τη φυσιολογική εξέλιξη της ζωής του ατόμου του θα ακολουθήσει. Οι εκπρόσωποι της ηλικίας αυτής, τα παιδιά που

σύμφωνα με τις ερμηνείες των λεξικών ορίζονται ως άνθρωποι μικρής ηλικίας, χρειάζονται μια ορισμένη χρονική περίοδο που θα τα βοηθήσει να γνωρίσουν όλα όσα είναι απαραίτητα για την προσαρμογή τους στον κόσμο που τα περιβάλλει και που είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστος και γεμάτος μυστήρια. Ο χρόνος αυτός εξασφαλίζεται μέσα από την παιδική ηλικία.

Τα παιδιά διαμορφώνουν σταδιακά την προσωπικότητά τους, ανακαλύπτουν τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους, αποκτούν γνώσεις για το πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον. Αναπτύσσουν κινητικές και νοητικές ικανότητες και καλλιεργούν τις δυνατότητές τους. Στη διάρκεια της παιδικής ηλικίας ακόμη πραγματοποιείται η ωρίμανση των σκέψεων και των ιδεών των παιδιών. Μαθαίνουν να εκφράζουν με ιδιαίτερους τρόπους τα συναισθήματά τους, γνωρίζουν τις δυνάμεις τους, αποβάλλουν τους φόβους και τα άγχη τους. Τέλος αποκτούν πίστη και σεβασμό απέναντι στον εαυτό τους και απέναντι στους άλλους.

Από τα στοιχεία που αναφέρθηκαν μέχρι εδώ καταλαβαίνουμε ότι η παιδική ηλικία έχει αξία τόσο ως μια δεδομένη κατάσταση της ζωής όσο και ως στάδιο προετοιμασίας για την ενήλικη ζωή. Ακριβώς για το λόγο αυτόν λοιπόν είναι φανερό ότι όλοι οι άνθρωποι κάθε φυλής και κάθε φύλου έχουν δικαίωμα σε αυτό το ηλικιακό στάδιο που προσφέρει τόσες δυνατότητες και τόσα εφόδια.

1.3. Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και ποια τα μειονεκτήματα της σύγχρονης αντίληψης γύρω από τη φύση της παιδικής ηλικίας.

Στη σύγχρονη εποχή το παιδί τοποθετείται σε θέση διαφορετική από αυτήν του ενήλικου αφού εντοπίζονται μεταξύ τους ποιοτικές και ποσοτικές διαφορές. Ο ενήλικος είναι ο άνθρωπος που διανύει πλέον τη δεύτερη δεκαετία της ζωής του και έχοντας αποκτήσει νοητική και συναισθηματική ωριμότητα – εκτός φυσικά από τις περιπτώσεις εκείνες

όπου εντοπίζονται παθολογικά αίτια που καθυστερούν την ωρίμανση – αγωνίζεται να οργανώσει τη ζωή του σε επίπεδο προσωπικό και επαγγελματικό. Ο ενήλικος δρα, παίρνει αποφάσεις και κάνει τις επιλογές του οδηγούμενος κυρίως από τη λογική σε αντίθεση με το παιδί που είναι περισσότερο συναισθηματικό. Εκτός από αυτό όμως ο ενήλικος διαφέρει από το παιδί και από άποψη μεγέθους και δύναμης. Υπερτερεί σε ό,τι αφορά τα χαρακτηριστικά του ύψους και του βάρους και διαθέτει πολύ πιο ισχυρές σωματικές δυνάμεις.

Η κοινωνία των ενηλίκων αντιμετωπίζει τα παιδιά ως μια ειδική ομάδα του κοινωνικού συνόλου που έχει ιδιαιτερότητες και δικές της ανάγκες. Εκείνο που έχει σημασία είναι το γεγονός ότι οι ενήλικοι έχουν την τάση να αποδίδουν στα παιδιά ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά τα οποία πιστεύουν ότι είναι συνυφασμένα με τη φύση των μικρών παιδιών. Η μορφή της στάσης που θα κρατήσουν απέναντι στα παιδιά και το είδος των σχέσεων που θα αναπτύξουν μαζί τους εξαρτώνται από τα χαρακτηριστικά αυτά που κάθε φορά αποδίδονται στους ανήλικους.

Ορισμένα από τα χαρακτηριστικά αυτά είναι η ειλικρίνεια, η χαρά, η ανεμελιά, η ξεγνοιασιά, ο αυθορμητισμός, η περιέργεια, η αθωότητα, η αφέλεια, η αδυναμία, οι περιορισμένες ικανότητες, η έλλειψη πείρας, ο παρορμητισμός. Άλλοτε πάλι τα παιδιά θεωρούνται ευάλωτα και χαριτωμένα ή γεμάτα ζωντάνια, εφευρετικότητα, πάθος και ένταση για τη ζωή. Ακόμη αποδίδονται συνήθως στην παιδική ηλικία χαρακτηριστικά όπως είναι η αδεξιότητα, η έλλειψη αυτάρκειας η αγνότητα και η καλοσύνη.

Από την άλλη μεριά υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι υποστηρίζουν ότι πρέπει να είμαστε πιο προσεχτικοί σε ό,τι αφορά τις κρίσεις μας γύρω από την παιδική ηλικία γιατί αυτή μπορεί να είναι γεμάτη ελαττώματα όπως πονηριά, μοχθηρία, αδυναμία διάκρισης του καλού από το κακό και

έλλειψη του αισθήματος της αυτοπειθαρχίας. Ακόμη υποστηρίζουν ότι η συγκεκριμένη ηλικία μπορεί να είναι μια χρονική περίοδος πλήξης, ανίας και σκληρότητας. Επομένως ενώ οι περισσότεροι σύγχρονοι άνθρωποι αποδέχονται την παιδική ηλικία ως ένα ξεχωριστό και ιδιαίτερο στάδιο της ζωής διαφωνούν ως προς τα γνωρίσματα που την χαρακτηρίζουν.

Στο σημείο αυτό προκύπτει ένα ερώτημα: έτσι όπως έχει διαμορφωθεί η ηλικία των παιδιών στο σύγχρονο πολιτισμό ποιες είναι οι πρακτικές δράσης που υιοθετούν ενήλικοι απέναντι τους; Φυσικά δεν ακολουθούν όλοι την ίδια τεχνική και δεν κρατούν την ίδια στάση απέναντι στην παιδική ηλικία. Υπάρχει όμως ένα σημείο στο οποίο συμφωνούν ότι δηλαδή το παιδί θεωρείται πρωταγωνιστής της ζωής, πρωταγωνιστής των σύγχρονων κοινωνιών. Πραγματικά το ενδιαφέρον της κοινωνίας για το παιδί έχει ενισχυθεί τα τελευταία χρόνια πάρα πολύ. Συνέβαλαν σε αυτό και διεθνείς οργανισμοί όπως είναι ο ΟΗΕ και η UNESCO που μερίμνησαν ώστε να βελτιωθούν σημαντικά οι συνθήκες διαβίωσης, διατροφής και περίθαλψης για πολλούς κατοίκους του πλανήτη και επομένως και για τα παιδιά. Ωστόσο δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι παρόλο που έχει βελτιωθεί το επίπεδο της ζωής υπάρχουν ακόμη παιδιά που ζούνε σε άσχημες πραγματικά συνθήκες.

Αναφέρω ως παράδειγμα τα παιδιά του τρίτου κόσμου που πεθαίνουν καθημερινά από την ασιτία και τις διάφορες επιδημίες χωρίς κανείς να προσφέρει ουσιαστική βοήθεια, τα παιδιά κάθε χώρας που ζητιανεύουν όλη μέρα στους δρόμους χωρίς ρούχα και παπούτσια προκειμένου να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για να ζήσουν, τα παιδιά που υποχρεώνονται από τους γονείς τους να εργάζονται κάτω από σκληρές και δυσάρεστες συνθήκες που ξεπερνούν τις δυνάμεις τους με απώτερο στόχο των γονιών να αποσπάσουν τελικά από τα παιδιά τα χρήματα που έχουν κερδίσει. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε όλες εκείνες τις περιπτώσεις που βλέπουν καθημερινά το φως της

δημοσιότητας και αφορούν παιδιά τα οποία έχουν πέσει θύματα βίαιης και σκληρής μεταχείρισης είτε από τους ίδιους τους γονείς είτε από άλλους συγγενείς. Ακόμα πολλά είναι τα παιδιά αυτά που έχουν δεχθεί κάποιας μορφής κακομεταχείριση μέσα σε διάφορα ιδρύματα προστασίας από τους υπαλλήλους που εργάζονται εκεί. Όλες οι περιπτώσεις αυτές μας αποκαλύπτουν παιδιά που έχουν τιμωρηθεί με πολύ άσχημο τρόπο, έχουν υποστεί ξυλοδαρμό, έχουν διωχθεί από το σπίτι, έχουν απομονωθεί σε σκοτεινά δωμάτια ή απλά έχουν γίνει αποδέκτες απειλών, εκφοβισμών και προσβλητικών λόγων. Φυσικά είναι δυνατόν να υπάρχουν ακόμη πολλές τέτοιες περιπτώσεις κακομεταχείρισης των παιδιών από τους ενήλικους που μένουν ακόμη καλά κρυμμένες από εκείνους που εμπλέκονται σε αυτές.

Τα στοιχεία που αναφέρθηκαν μέχρι εδώ δείχνουν πόσο άσχημη μπορεί να είναι η παιδική ηλικία για κάποια από τα παιδιά. Ωστόσο οι περιπτώσεις που περιγράφηκαν αποτελούν δυσάρεστες εξαιρέσεις όχι όμως τον κανόνα που ισχύει. Θα ήταν μάλιστα άδικο να μην αναγνωριζόταν η προσπάθεια που καταβάλουν οι σύγχρονοι ενήλικοι προκειμένου να εξασφαλίσουν μια όσο το δυνατόν καλύτερη ζωή για το παιδί. Αυτό είναι ένα φαινόμενο που συναντάται ιδιαίτερα στον αιώνα μας. Το ενδιαφέρον των περισσότερων ενηλίκων και κυρίως των γονιών στρέφεται προς την εξασφάλιση μιας ήρεμης και ευτυχισμένης παιδικής ηλικίας. Βασικό μέλημά τους είναι να αναθρέψουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα παιδιά και αυτό γίνεται η καθημερινή τους αγωνία. Οι σύγχρονοι μάλιστα γονείς είναι στην πλειοψηφία τους ενημερωμένοι για τα νέα δεδομένα της Παιδαγωγικής Επιστήμης και τη θεωρία του Piaget για τα στάδια ανάπτυξης από τα οποία περνά το παιδί. Έτσι προσπαθούν να δώσουν στο παιδί τη φροντίδα που είναι κατάλληλη προκειμένου να διευκολύνουν και να ενισχύσουν την πορεία ωρίμανσης. Για το σκοπό

αυτό επιλέγουν βιβλία, παιχνίδια και δραστηριότητες που ταιριάζουν στο στάδιο ανάπτυξής του.

Ταυτόχρονα οι σύγχρονοι γονείς αναλαμβάνουν να παίξουν για τα παιδιά τους τον ρόλο του καθοδηγητή που θα τους διδάξει όλα όσα πρέπει να μάθουν. Έτσι λοιπόν γίνονται το πρότυπο προς μίμηση από την στιγμή μάλιστα που θεωρούν τα παιδιά αδύναμα και όχι αρκετά ώριμα ώστε να αντιμετωπίσουν τις καθημερινές δυσκολίες και να φροντίσουν τον εαυτό τους. Ως ένα σημείο φυσικά έχουν δίκιο. Τα παιδιά τη στιγμή που έρχονται στον κόσμο είναι αδύναμα να προσαρμοστούν μόνα τους στις απαιτήσεις του κοινωνικού περιγυρου. Έχουν την ανάγκη των ενηλίκων για να ντυθούν, να πλυθούν, να φάνε, να κάνουν τα πρώτα βήματα στη ζωή και είναι καθήκον και υποχρέωση του ενήλικου να προσφέρει τη φροντίδα και την καθοδήγησή του στα δύσκολα αυτά χρόνια της προσαρμογής.

Από την άλλη μεριά οι γονείς προσπαθώντας με κάθε τρόπο να διατηρήσουν τη χαρά και την ευτυχία σε όλη τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας των παιδιών τους κάνουν ό,τι μπορούν προκειμένου να τα κρατήσουν μακριά από τις απογοητεύσεις και τις λύπες που προκύπτουν στη ζωή ή να τα διαφυλάξουν από τους κινδύνους και τις παγίδες που μπορεί να κρύβει το περιβάλλον. Έτσι ξεκινώντας με πρόθεση να τα αφήσουν να ζήσουν την ξεγνοιασιά και την ανεμελιά της ηλικίας τους προσπαθούν με κάθε τρόπο να τα προστατεύσουν.

Νομίζω ότι δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει την αγάπη των γονιών για τα παιδιά τους ούτε το γεγονός ότι η συμπεριφορά και η στάση που κρατούν απέναντί τους καθοδηγούνται από τις καλύτερες δυνατές προθέσεις. Ωστόσο όπως συμβαίνει άλλωστε και με κάθε ενέργεια που κάνουμε στην ζωή μας δεν μπορούμε να αποφύγουμε και τις αρνητικές επιπτώσεις της πράξης μας. Το ίδιο συμβαίνει και σε αυτήν την περίπτωση. Κατ' αρχήν εγείρονται από πολλούς ανθρώπους

αντιρρήσεις γύρω από το αν και πόσο μπορούν τα παιδιά των σύγχρονων κοινωνιών να είναι ευτυχισμένα. Η συγγραφέας Σουλαμίτ Φάιερστον μάλιστα υποστηρίζει ότι όλα όσα λέγονται για ευτυχία στην παιδική ηλικία δεν είναι παρά ένας μύθος των σύγχρονων κοινωνιών.⁴ Σύμφωνα λοιπόν με τις απόψεις της η πλατιά διάδοση του μύθου για την ευτυχία της παιδικής ηλικίας οφείλεται στο ότι ικανοποιεί τις ανάγκες όχι των παιδιών, αλλά των μεγάλων. Μέσα στον αλλοτριωμένο σύγχρονο κόσμο που ζούμε όλοι οι ενήλικοι θέλουν να πιστεύουν ότι υπάρχει μία τουλάχιστον καλή περίοδος στη ζωή τους, απαλλαγμένη από αγγαρείες και έγνοιες. Η περίοδος αυτή φυσικά δεν θα μπορούσε να είναι η ηλικία των γηρατειών αλλά μια χρονική περίοδος που έχει ήδη περάσει. Έτσι λοιπόν όλες οι ελπίδες των μεγάλων στρέφονται προς την παιδική ηλικία. Πραγματοποιώντας τις επιθυμίες και τα όνειρα των παιδιών οι γονείς πραγματοποιούν υποσυνείδητα τις δικές τους ανεκπλήρωτες ίσως επιθυμίες και απραγματοποίητα όνειρα (Φάιερστον, 1973).

Παγιδευμένοι λοιπόν συχνά οι ενήλικοι στο μύθο αυτό για μία ευτυχισμένη παιδική ηλικία αναλαμβάνουν να προσφέρουν στο παιδί όλα εκείνα που χρειάζεται ή όσα τουλάχιστον εκείνοι νομίζουν ότι χρειάζεται προκειμένου να το δουν ευτυχισμένο. Με αυτόν τον τρόπο όμως πολλές φορές ξεχνούν να ρωτήσουν το ίδιο το παιδί τι θέλει και τι του αρέσει, ποιες είναι οι ανάγκες και οι πραγματικές επιθυμίες του και ποια είναι σε τελική ανάλυση τα ενδιαφέροντά του. Εκείνο λοιπόν που χρειάζεται είναι να δείξουν οι γονείς περισσότερο σεβασμό και εμπιστοσύνη απέναντι στην κρίση των παιδιών και να τα αφήνουν στο μέτρο και το βαθμό που μπορούν να παίρνουν τα ίδια κάποιες αποφάσεις που θα τις εφαρμόζουν με τη βοήθεια και την καθοδήγηση των μεγάλων. Σε διαφορετική περίπτωση αν δηλαδή οι ενήλικοι επιβάλουν χωρίς συζήτηση τη δική τους κρίση στο παιδί είναι πολύ πιθανόν ότι το κάνουν να νοιώθει καταπιεσμένο και ίσως δυστυχισμένο.

Από την άλλη μεριά κάποιοι γονείς έχουν την τάση να θεωρούν τα παιδιά τους υπερβολικά αφελή και αδύναμα και υιοθετούν έτσι πρακτικές συνεχούς παρέμβασης και ελέγχου στη ζωή των ανηλίκων. Συχνά δείχνουν αδικαιολόγητη πίστη στις γνώσεις και την εμπειρία που οι ίδιοι έχουν και θέλουν να έχουν τον πρώτο λόγο σε ό,τι αφορά τη ζωή του παιδιού. Ένα πρώτο παράδειγμα είναι η επιλογή από τους γονείς των πληροφοριών που θα φτάσουν στο περιβάλλον του παιδιού από φόβο μήπως διαταράξουν την ησυχία και την ευτυχία του. Αυτό γίνεται μέσα από κάθε είδους λογοκρισία. Οι ενήλικοι κρατούν τα παιδιά μακριά από πολλές κοινωνικές συγκεντρώσεις με σκοπό να μην παρακολουθήσουν τις συζητήσεις των μεγάλων. Συχνά τα περιορίζουν σε χώρους που έχουν δημιουργηθεί αποκλειστικά για τα παιδιά όπως είναι το παιδικό δωμάτιο, οι σχολικές αίθουσες, τα πάρκα και οι παιδικές χαρές. Ακόμη επιλέγουν ποια κινηματογραφικά έργα και τηλεοπτικά προγράμματα είναι κατάλληλα για το παιδί και ποια όχι. Το τελευταίο μάλιστα διάστημα βλέπουμε ότι επανήλθαν από τους τηλεοπτικούς σταθμούς τα σήματα καταλληλότητας που εμφανίζονται στις οθόνες της τηλεόρασης κατά τη διάρκεια των προγραμμάτων και χαρακτηρίζουν ένα έργο ως κατάλληλο ή ακατάλληλο για τα παιδιά. Ακόμη οι ενήλικοι είναι εκείνοι που θα αποφασίσουν για τα βιβλία που θα δώσουν στα παιδιά να διαβάσουν φροντίζοντας ώστε το περιεχόμενό τους να μη διαταράσσει την ήσυχη κατάσταση της παιδικής ηλικίας.

Εκτός από τα παραπάνω όμως οι γονείς αποφασίζουν συχνά για τα άτομα με τα οποία θα έχει κοινωνικές επαφές το παιδί τους. Φοβούνται κυρίως τις επιδράσεις και επιρροές που μπορεί να δεχθεί από άλλους ενήλικους των οποίων οι αντιλήψεις ίσως δεν είναι ίδιες με τις δικές τους. Φυσικά δεν μπορεί να κατηγορήσει κανείς τους γονείς για τα αισθήματά τους. Η κοινωνία μας είναι αρκετά πολύπλοκη και οι νέοι άνθρωποι ίσως βρεθούν αντιμέτωποι με άτομα όχι και τόσο άξια

εμπιστοσύνης που μπορεί να θελήσουν να τους εκμεταλλευτούν με ποικίλους τρόπους. Ως προς αυτό έχουν δίκιο να ανησυχούν οι γονείς συχνά όμως οδηγούνται σε υπερβολές. Ως παράδειγμα για αυτό αναφέρω ότι ακόμη και τους συντρόφους του παιδιού στο παιχνίδι θέλουν να εγκρίνουν και τους επιλέγουν κυρίως με βάση τα δικά τους κριτήρια.

Έτσι λοιπόν οι ενήλικοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο προσπαθούν να κρατήσουν τα παιδιά μακριά από ορισμένους τομείς της κοινωνικής και πολιτισμικής δραστηριότητας έχοντας πάντα ως πρόθεση να τα διαφυλάξουν από τους κινδύνους της σύγχρονης εποχής. Έτσι όμως ίσως προσπαθούν μάταια να τα προστατεύσουν από τη ζωή. Εξάλλου όσο καλή και αν είναι η πρόθεση που έχουν το αποτέλεσμα είναι πολλές φορές να παρασύρονται από τον υπερβολικό τους ζήλο και κρατούν υποταγμένα τα παιδιά στη δική τους θέληση και εξαρτημένα από τις δικές τους επιθυμίες. Ξεχνούν πως ο ρόλος που καλούνται να παίξουν οι γονείς στη ζωή του παιδιού είναι υποβοηθητικός. Ξεχνούν πως πρέπει να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν αυτενέργεια, αυτονομία και σωστή κρίση για τη λήψη ορθών αποφάσεων. Εκείνο που θα έπρεπε να κάνουν οι γονείς είναι να εξασφαλίσουν στα παιδιά τους ένα περιβάλλον σιγουριάς και ελευθερίας που θα τα βοηθήσει να διαμορφώσουν τη δική τους στάση απέναντι στη ζωή χωρίς εξαναγκασμούς και πιέσεις και προπαντός χωρίς να επιβάλουν αλόγιστα τις δικές τους σκέψεις στη ζωή του παιδιού.

Όταν οι ενήλικοι αποτυγχάνουν να ακούσουν και να αποκωδικοποιήσουν τα μηνύματα που τους στέλνει το παιδί επειδή είναι πολύ απορροφημένοι από αυτό που θεωρούν εκείνοι σωστό φτάνουν στο σημείο να μεταχειρίζονται τα παιδιά ως μια υποδεέστερη ομάδα ανθρώπων μέσα στην κοινωνία που δεν μπορούν να έχουν ίση με αυτούς μεταχείριση. Σύμφωνα με τους Ντράικωρς και Σολτς⁵ τα παιδιά δεν

μπορούν να είναι ίσα σε πείρα, γνώσεις ή επιδεξιότητα με τους ενήλικους. Αυτό όμως δεν τους στερεί το δικαίωμα να απολαμβάνουν τον ίδιο βαθμό σεβασμού και αξιοπρέπειας μέσα στην κοινωνία. (Ντράικωρς, Σολτς, 1979, σελ.18). Έχοντας αυτό στη σκέψη τους οι γονείς θα καταλάβουν ότι επειδή φέρνουν στον κόσμο ένα παιδί δεν σημαίνει αυτό ότι έχουν και απόλυτη εξουσία πάνω του αλλά πάντοτε πρέπει να λαμβάνουν υπόψιν και τις σκέψεις του ίδιου του παιδιού.

Εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η σύγχρονη εποχή όσο και αν προσπαθούν οι γονείς να απομονώσουν ορισμένες φορές τα παιδιά και να τα κρατήσουν μακριά από κάποια γεγονότα εκείνα θα βρουν τρόπο είτε μέσω της τηλεόρασης είτε μέσα από το σχολείο να ενημερωθούν και να αποκτήσουν γνώσεις για ό,τι συμβαίνει γύρω τους. Το γεγονός αυτό τα βοηθάει να αποκτήσουν κρίση και να κρίνουν καλύτερα ίσως από τον καθένα τι είναι καλό για αυτά, ποιες είναι οι ανάγκες τους και ποια είναι τα συμφέροντά τους. Οι ενήλικοι πρέπει απλά να ακούν το παιδί και να προσαρμόζονται στο δικό τους ρυθμό ζωής.

Ένα άλλο στοιχείο που χαρακτηρίζει τις σχέσεις γονιών και παιδιών στη σύγχρονη εποχή είναι ο ισχυρός συναισθηματικός δεσμός που υπάρχει ανάμεσα τους. Οι γονείς αγαπούν πάρα πολύ τα παιδιά τους και έχουν μεγάλη ανάγκη από την παρουσία τους. Ένα χαμόγελο, μια αγκαλιά, μια χαριτωμένη κουβέντα από την πλευρά του παιδιού αρκεί πολλές φορές για να διώξει το άγχος και την κούραση του ενήλικου ύστερα από μια δύσκολη μέρα στο χώρο εργασίας του. Και σε αυτό το σημείο όμως χρειάζεται προσοχή γιατί είναι δυνατόν οι γονείς να πιέζουν τα παιδιά τους προκειμένου να δεχθούν κάποιες από τις εκδηλώσεις αυτές που προανέφερα. Το παιδί πρέπει να μπορεί να γελάσει και να μιλήσει όποτε θέλει εκείνο κι όχι όποτε το έχει ανάγκη ο γονιός.

Υπάρχει όμως και ένα ακόμη σημείο που αξίζει νομίζω να αναφερθεί. Τα παιδιά γίνονται συχνά αποδέκτες των επιθυμιών των

γονιών τους και πρέπει πάσει θυσία να ανταποκριθούν στις προσδοκίες τους και να πετύχουν όλα όσα δεν κατάφεραν εκείνοι στη ζωή. Είναι όμως και αυτός ένας τρόπος καταπίεσης του σύγχρονου παιδιού που θα σταματήσει εάν οι μεγάλοι δώσουν προτεραιότητα στις επιθυμίες του ίδιου του παιδιού.

Από όλα όσα έχω αναφέρει μέχρι αυτό το σημείο βγαίνει το συμπέρασμα ότι η παιδική ηλικία στη σύγχρονη εποχή προκαλεί το ενδιαφέρον όλων των ανθρώπων με τη σπουδαιότητα που έχει αλλά και με τη δυσκολία που συναντάται στην προσπάθεια να την ερμηνεύσουμε. Ίσως πράγματι να είναι μια ευτυχισμένη περίοδος στη ζωή του ανθρώπου χωρίς όμως να της λείπουν τα στοιχεία της καταπίεσης και εκμετάλλευσης των μικρών από τους μεγάλους που πολλές φορές γίνεται ασυνείδητα. Γεγονός όμως είναι ένα: η παιδική ηλικία είναι μια χρονική περίοδος αναγνωρισμένα πλέον σημαντική και φυσικά δεν ταυτίζεται αλλά ξεχωρίζει από την ηλικία των ενηλίκων. Εκείνο που μένει τώρα να δούμε είναι πως ήταν διαμορφωμένη η παιδική ηλικία και η ζωή των παιδιών σε προηγούμενες, παλαιότερες κοινωνίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΕΝΗΛΙΚΟΙ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

2.1 Ποιες σχέσεις και ποιο συναισθηματικοί δεσμοί αναπτύσσονταν μεταξύ τους.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ασχολήθηκα με το θέμα της παιδικής ηλικίας έτσι όπως έχει διαμορφωθεί και την αντιλαμβανόμαστε στη σύγχρονη κοινωνία ως συνάρτηση των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν στον πολιτισμό του αιώνα μας. Παραμένει όμως αναπάντητο το ερώτημα τι σήμαινε να είναι κανείς παιδί σε παλαιότερους πολιτισμούς όπου επικρατούσαν διαφορετικά ήθη και έθιμα και ήταν άλλες οι συνήθειες της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Απαντήσεις στο ερώτημα αυτό θα επιχειρήσω να δώσω μέσα στις σελίδες αυτού του κεφαλαίου με την ελπίδα ότι θα εμπλουτίσω τις γνώσεις και θα δια φωτίσω τις απόψεις που έχουμε ήδη.

Με το ζήτημα της παιδικής ηλικίας του παρελθόντος έχουν ασχοληθεί κατά καιρούς πολλοί συγγραφείς που στην πλειοψηφία τους υποστηρίζουν και υιοθετούν την άποψη της Valkerdine σύμφωνα με την οποία η παιδική ηλικία είναι μια έννοια που μεταβάλλεται ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες και τις ιστορικές μεταβολές . Ένας από τους πιο γνωστούς ανθρώπους που ασχολήθηκαν με το συγκεκριμένο θέμα είναι φυσικά ο Φιλίπ Αριές⁶ του οποίου το έργο **Αιώνες Παιδικής Ηλικίας** αποτελεί σταθμό στη μελέτη της ιστορίας της Παιδικής ηλικίας. (Αριές, 1990). Πολύ γνωστή συγγραφέας που ασχολήθηκε με το ίδιο θέμα είναι και η Σαλαμίτ Φάιερστον⁷ της οποίας το βιβλίο **Η Διαλεκτική του Σεξ** θίγει το ζήτημα της εκμετάλλευσης γυναικών και παιδιών. (Φάιερστον, ο.π.). Ακόμη έχουμε συγγραφείς όπως ο Δρ. Ζεράρ Μαντέλ, ο Ρίτσαρντ Φάρσον, η Δήμητρα Μακρυνιώτη και ψυχοϊστορικοί όπως ο Ντεμώζ Λώντ που ενδιαφέρθηκαν να μάθουν ποια είναι η πορεία της εξέλιξης της παιδικής ηλικίας. Όλοι τους παραδέχονται ότι συνάντησαν

προβλήματα και δυσκολίες στην αναζήτηση στοιχείων που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στη διαμόρφωση μιας τεκμηριωμένης άποψης. Οι περισσότεροι πάντως καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η θέση του παιδιού στην κοινωνία των ενηλίκων, η αντιμετώπιση που δεχόταν από τους μεγαλύτερους και τα χαρακτηριστικά που του αποδίδονταν μοιάζουν πολύ διαφορετικά από αυτά που γνωρίζουμε σήμερα. Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία λοιπόν ανατρέπεται η αρχική μας υπόθεση ότι ο ρόλος του παιδιού στην κοινωνία και η ζωή του ήταν πάντα έτσι, έτσι όπως εμείς ξέρουμε ότι είναι στη σύγχρονη εποχή.

Πράγματι ένα πρώτο στοιχείο που έρχεται στην επιφάνεια μέσα από τη μελέτη όσων έχουν γραφεί είναι το γεγονός ότι σε κοινωνίες που προηγήθηκαν της δικής μας όπως είναι ο Μεσαίωνας η παιδική ηλικία δεν συνιστούσε μια ιδιαίτερη ηλικία. Άλλωστε ο χρονολογικός προσδιορισμός της ηλικίας δεν αποτελούσε στοιχείο που ήταν απαραίτητο να θυμάται κανείς. Αυτό συνεχίστηκε μέχρι το 16^ο αιώνα οπότε άρχισε σταδιακά να αναπτύσσεται η σπουδαιότητα της έννοιας της ηλικίας για τον άνθρωπο. Σύμφωνα με τον Αριές⁸ τη χρονική αυτή περίοδο οι άνθρωποι αρχίζουν να συγκρατούν στην μνήμη τους την ηλικία τους και αναγράφουν σε προσωπικά τους αντικείμενα π.χ. πορτραίτα, κρεβάτια, παιχνίδια μια χρονολογία που είναι σημαντική γι' αυτούς. Η ενέργεια αυτή δείχνει την ανάγκη που δημιουργείται σιγά σιγά να αποδώσουν μεγαλύτερη υπόσταση στην ύπαρξή τους και αυτό είναι ένα στοιχείο που δεν παρατηρήθηκε προηγουμένως. (Αριές, ο.π.).

Επομένως πριν το 16^ο αιώνα οι άνθρωποι δεν γνώριζαν την ακριβή τους ηλικία με αποτέλεσμα να μην υπάρχει και σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στις ηλικιακές κατηγορίες. Κατανοούμε λοιπόν ότι η παιδική ηλικία δεν είχε τίποτα από την σπουδαιότητα που της αποδίδουμε εμείς σήμερα. Ο χρόνος της παιδικής ηλικίας στη Μεσαιωνική κοινωνία ήταν εξαιρετικά σύντομος και περιοριζόταν στην περίοδο της ζωής που ο

άνθρωπος ήταν τελείως ανίκανος και αδύναμος να φροντίζει τον εαυτό του και να πραγματοποιήσει τις ανάγκες του. Αμέσως μόλις έβγαινε το άτομο από αυτήν την περίοδο της ανικανότητας έμπαινε στην κοινωνία των ενηλίκων χωρίς να περάσει από ιδιαίτερα στάδια προετοιμασίας και ωρίμανσης.

Στο Μεσαίωνα το παιδί θεωρούνταν μικρογραφία του ενήλικου. Διέφερε από αυτόν μόνο ως προς το ανάστημα αφού ήταν πιο κοντό και ως προς τις σωματικές δυνάμεις αφού οι δικές του ήταν πιο περιορισμένες. Συχνά όμως τα χαρακτηριστικά του παιδικού προσώπου ήταν ίδια με αυτά του ενήλικου σκληρή, τραχιά και πολλές φορές κουρασμένη όψη. Γενικά η παιδική ηλικία δεν είχε αξία από μόνη της αλλά θεωρούνταν το απαραίτητο στάδιο από το οποίο έπρεπε να περάσει κάποιος όσο το δυνατόν πιο γρήγορα προκειμένου να ενταχθεί στην κοινωνία των ενηλίκων ως ενεργό και παραγωγικό μέλος.

Οι ενήλικοι δεν έβλεπαν τα παιδιά ως σημαντικά μέλη της κοινότητας. Δεν μπορούσαν να κατανοήσουν το γεγονός ότι τα μικρά αυτά πλάσματα έκλειναν κιόλας μέσα τους μια προσωπικότητα με στοιχεία που αν καλλιεργούνταν σωστά και ωρίμαζαν σταδιακά με αργούς και σταθερούς ρυθμούς μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια ολοκληρωμένη κι επιτυχημένη ενήλικη ζωή. Οι ενήλικοι της εποχής δεν γνώριζαν ή είχαν συνειδητοποιήσει λιγότερο τις συναισθηματικές, ψυχικές και διανοητικές διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα σ' αυτούς και τα παιδιά. Σύμφωνα με την άποψη του συγγραφέα Λώντ Ντεμώζ⁹ δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι ενήλικοι αντιδρούσαν με αυτόν τον τρόπο επειδή δεν αγαπούσαν τα παιδιά. Αλλά δεν διέθεταν ακόμη τη συναισθηματική ωριμότητα και τις κατάλληλες γνώσεις προκειμένου να δουν το παιδί ως ένα ξεχωριστό και σημαντικό ανθρώπινο ον με πολύ μεγάλη αξία (Λώντ Ντεμώζ (επιμ), 1985). Οι ψυχικοί αυτοί μηχανισμοί

που θα επέτρεπαν στους ενήλικους να δουν από διαφορετική οπτική γωνία το παιδί δεν είχαν ακόμη αναπτυχθεί.

Στην περίοδο του Μεσαίωνα ήταν τόσο συγκεχυμένο το θέμα της ηλικίας των παιδιών ώστε δεν υπήρχε ένα λεξιλόγιο που να απευθύνεται αποκλειστικά στα παιδιά και να χρησιμοποιείται μόνο γι' αυτά. Εφόσον δεν υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στην βρεφική, παιδική, εφηβική και νεανική ηλικία χρησιμοποιούνταν οι ίδιες λέξεις και τα ίδια ουσιαστικά ανεξάρτητα από το αν αφορούσαν ένα παιδί πέντε ετών ή έναν έφηβο δεκαπέντε ετών. Σύμφωνα με τον Αριές¹⁰ στο Μεσαίωνα χρησιμοποιούσαν αδιάκριτα τη λέξη «puer» που σημαίνει παιδί και τη λέξη «adolescens» που σημαίνει έφηβος. (Αριές, ο.π., σελ. 57 – 58). Επομένως γίνεται αντιληπτό ότι δεν υπήρχαν όροι που να διαχωρίζουν τα παιδιά από τους έφηβους. Σύμφωνα πάλι με τον Αριές¹¹ την εποχή εκείνη υπήρχε η τάση να αποδίδουν στα παιδιά όρους που χρησιμοποιούνταν και για τους εκπροσώπους των κατώτερων κοινωνικών τάξεων. Έτσι η λέξη «αγόρι» μπορούσε να απευθύνεται όχι μόνο σε ένα παιδί, αλλά ίσως σε έναν νεαρό υπηρέτη. Από τα παραπάνω φαίνεται ότι υπήρχε μια συσχέτιση ανάμεσα στα παιδιά και στους ανθρώπους κατώτερης κοινωνικής καταγωγής όπως ήταν οι υπηρέτες και οι τεχνίτες. Η συσχέτιση αυτή είναι αποτέλεσμα ενός κοινού χαρακτηριστικού των παιδιών και των υπηρετών. Πρόκειται για δυο εξαρτώμενες ομάδες ανθρώπων, τα παιδιά ήταν εξαρτημένα από τους ενήλικους τα πρώτα χρόνια της ζωής όπως και οι υπηρέτες ήταν υποταγμένοι στη θέληση των αφεντάδων. (Αριές, ο.π.).

Όταν μιλάω όμως για εξάρτηση των παιδιών από τους ενήλικους δεν εννοώ τη μορφή της εξάρτησης που συναντούμε στην εποχή μας. Τότε τα παιδιά ήταν για ελάχιστο χρονικό διάστημα εξαρτημένα από τους μεγαλύτερους. Το διάστημα αυτό εξαντλούνταν τους πρώτους μήνες της ζωής κατά τους οποίους μάλιστα οι γονείς έβρισκαν πολλές πρακτικές

μεθόδους προκειμένου να εξασφαλίσουν ησυχία από την πλευρά των μικρών χωρίς να είναι απαραίτητη η συνεχής παρουσία τους. Μία από αυτές τις μεθόδους που ήταν παγκοσμίως γνωστή είναι το σπαργάνωμα ή φάσκιωμα. Οι ενήλικοι υποστήριζαν ότι το σπαργάνωμα που κρατούσε περίπου τέσσερις μήνες στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ήταν μια μέθοδος που προφύλασσε τα παιδιά από την πιθανότητα να προκαλέσουν κακό στον εαυτό τους καθώς δεν ήταν ακόμη σε θέση να ελέγξουν και να κατευθύνουν τις κινήσεις τους. Ακόμη υποστήριζα ότι το φάσκιωμα βοηθούσε τα μέλη του νεογέννητου να αποκτήσουν το κατάλληλο σχήμα.¹² Στην πραγματικότητα όμως η τεχνική αυτή εξυπηρετούσε ιδιαίτερα τους γονείς αφού από τη στιγμή που φάσκιωναν το μικρό δεν υπήρχε λόγος να το προσέχουν ιδιαίτερα. (Λώντ Ντεμώζ (επιμ), ο.π., σελ.75).

Η μέθοδος αυτή που περιγράφηκε εδώ συνεχίστηκε μέχρι και το 18^ο αιώνα οπότε και σταμάτησε να εφαρμόζεται ύστερα από τις διαμαρτυρίες των ιατρών που προειδοποιούσαν ότι η μέθοδος αυτή μπορούσε να βλάψει με πολλούς τρόπους τα παιδιά. Οι επίδεσμοι συμπιέζαν τα παιδικά μέλη, προκαλούσαν τραυματισμούς και πληγές και καθιστούσαν αδρανή και παθητικά τα παιδιά.

Εκείνο το οποίο χρειάζεται ακόμη να επισημάνω είναι το γεγονός ότι οι ενήλικοι του Μεσαίωνα δεν έδειχναν να ανησυχούν ιδιαίτερα για τις μεθόδους φροντίδας των μικρών παιδιών και δεν προβληματίζονταν για τους τρόπους ανατροφής τους. Δεν έμπαιναν καν στη διαδικασία να αναρωτηθούν γύρω από αυτά τα ζητήματα αφού δεν τους περνούσε από το μυαλό η σκέψη ότι τα παιδιά χρειάζονταν ιδιαίτερη μεταχείριση και φροντίδα. Αυτό μάλιστα οδηγούσε τα παιδιά να ακολουθούν τις ίδιες συνθήκες διαβίωσης με τους ενήλικους που πολλές φορές ήταν δύσκολες και δυσάρεστες. Έτσι λοιπόν τα παιδιά ταλαιπωρούνταν συχνά από επιδημίες και ασθένειες που δεν ήταν δυνατόν να θεραπευτούν, ήταν

ντυμένα με ρούχα λιγοστά που δεν αρκούσαν για να προφυλάξουν από το κρύο και την υγρασία ιδιαίτερα μάλιστα αν ήταν παιδιά φτωχών οικογενειών. Πολλές φορές δεν σιτίζονταν σωστά άλλοτε πάλι έπεφταν θύματα λανθασμένης περιποίησης και ελλειπούς προσοχής των γονιών με αποτέλεσμα να τραυματίζονται σοβαρά. Μια από τις συνέπειες όλων αυτών ήταν να υπάρχει υψηλό ποσοστό θνησιμότητας στα πρώτα χρόνια της ζωής. Η υψηλή θνησιμότητα όμως ήταν ένας παράγοντας που εμπόδιζε τους γονείς να αναπτύξουν ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς με τα παιδιά τους. Δεν επέτρεπαν στον εαυτό τους να επενδύσουν πολλά επάνω στα παιδιά τους αφού υπήρχε μεγάλη πιθανότητα να τα χάσουν.

Γενικά μπορώ να πω ότι η θέση του παιδιού μέσα στην Μεσαιωνική οικογένεια ήταν τελείως διαφορετική από αυτή που είναι στην εποχή μας. Άλλωστε ακόμη και ο τύπος της οικογένειας ήταν διαφορετικός από αυτόν της πυρηνικής οικογένειας που γνωρίζουμε σήμερα. Η οικογένεια δεν αποτελούνταν από το ζευγάρι και τα παιδιά αλλά από ένα πλήθος ανθρώπων που ζούσαν όλοι μαζί και όχι απαραίτητα μέσα στο χώρο του οικογενειακού σπιτιού. Άνδρες, γυναίκες, παιδιά, παππούδες, γιαγιάδες, υπηρέτες, φίλοι και επισκέπτες βρίσκονταν μαζί στα σπίτια, στους δρόμους, στις πλατείες. Ήταν όλοι μια μεγάλη οικογένεια. Μέσα σε αυτό το είδος της οικογένειας λοιπόν το παιδί δεν αποσπούσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεν βρισκόταν στο κέντρο προσοχής. Οι γονείς το αντιμετώπιζαν όπως και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας αποφεύγοντας να δεθούν συναισθηματικά μαζί του.

¹³Ήδη από το 15^ο αιώνα σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες οι μητέρες απέφευγαν ακόμη και να θηλάσουν τα παιδιά και προσλάμβαναν για το σκοπό αυτό άλλες γυναίκες, τις τροφούς οι οποίες εξασφάλιζαν στο νεογέννητο το γάλα που ήταν απαραίτητο για να τραφεί. Στην αρχή τα παιδιά στέλνονταν στο σπίτι της τροφού στην εξοχή για να θηλάσουν,

αργότερα μετακινούνταν η τροφός στο σπίτι του παιδιού. Γεγονός πάντως είναι ότι το παιδί έμοιαζε να γνωρίζει πολύ περισσότερο την τροφό του παρά την ίδια τη μητέρα του στην οποία επέστρεφε μετά το τέλος του θηλασμού. Η συνήθεια αυτή διατηρήθηκε περίπου μέχρι το 17^ο αιώνα σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες. Από τη χρονική εκείνη περίοδο και μετά οι μητέρες αναλάμβαναν πλέον οι ίδιες το θηλασμό των παιδιών τους. Στις εύπορες οικογένειες η συνήθεια του θηλασμού των παιδιών από τις τροφούς διατηρήθηκε μέχρι το 19^ο αιώνα. (Λώντ Ντεμώζ (επιμ), ο.π.).

Ένα άλλο φαινόμενο πολύ συνηθισμένο καθώς φαίνεται στη διάρκεια του Μεσαίωνα που μας δείχνει πόσο μικρή ήταν η συναισθηματική εξάρτηση παιδιών και γονέων είναι ο θεσμός της μαθητείας. Σύμφωνα με το θεσμό αυτόν λοιπόν τα παιδιά έμεναν με τους φυσικούς γονείς μέχρι την ηλικία των επτά περίπου χρόνων. Αμέσως μετά στέλνονταν στα σπίτια άλλων οικογενειών όπου και ζούσαν μέχρι να γίνουν δεκατεσσάρων χρόνων οπότε και επέστρεφαν στο πατρικό τους σπίτι. Ταυτόχρονα η δική τους οικογένεια αναλάμβανε τη φροντίδα άλλων ξένων παιδιών. Αυτό ίσχυε για όλες τις οικογένειες ακόμα και για τις πλούσιες και τις αρχοντικές.

Οι γονείς ισχυρίζονταν ότι υπήρχαν διάφοροι λόγοι για τους οποίους υιοθετούσαν την πρακτική να στέλνουν τα παιδιά μακριά από το σπίτι τους. Έτσι λοιπόν έλεγαν ότι η απομάκρυνση του παιδιού από το σπίτι του εξασφάλιζε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που υπήρχαν προβλήματα χώρου – έχω ήδη αναφέρει ότι στο Μεσαίωνα ζούσαν στο ίδιο σπίτι πολλοί άνθρωποι μαζί και ίσως ήταν δύσκολο να συνυπάρξουν κάποιες φορές. Έτσι η απομάκρυνση ενός ατόμου μπορούσε να επιλύσει κάπως το πρόβλημα. Ακόμη υποστήριζα ότι δινόταν στο παιδί η ευκαιρία να μάθει κάποια τέχνη, να αποκτήσει τρόπους καλής συμπεριφοράς ή να μυηθεί στους ιπποτικούς τρόπους

ιδιαίτερα στις περιπτώσεις παιδιών που προέρχονταν από ευγενική οικογένεια. Πραγματικός σκοπός της μαθητείας ήταν να αποκτήσει το παιδί όλες τις γνώσεις και τα εφόδια που ήταν απαραίτητα για το ξεκίνημα του στη ζωή.

Στην πραγματικότητα τα παιδιά αναλάμβαναν να παίζουν το ρόλο του υπηρέτη που έπρεπε να φέρουν εις πέρας κάθε είδους εργασία. Πολλές φορές οι δουλειές που έπρεπε να γίνουν ήταν βαριές και κουραστικές. Μέσα από αυτές όμως τα παιδιά έρχονταν σε καθημερινή επαφή με τη ζωή των ενηλίκων από τους οποίους έπαιρναν τις απαραίτητες πληροφορίες για τον κόσμο. Μέσα από τη μαθητεία γινόταν η μετάδοση γνώσεων από τους ενήλικους στα παιδιά, ήταν ένα είδος εκπαίδευσης που αντικαθιστούσε το σχολείο. Ο θεσμός αυτός διατηρήθηκε στις Δυτικές Ευρωπαϊκές χώρες μέχρι το 17^ο αιώνα οπότε και παρατηρήθηκαν αλλαγές που οδήγησαν στην κατάργηση του θεσμού.

Δεν είναι όμως μόνο ο θεσμός της μαθητείας που επέτρεπε την ανάμιξη των παιδιών με τους ενήλικους. Σύμφωνα με τους νόμους και τη νοοτροπία της εποχής η αγνότητα και η αθωότητα δεν θεωρούνταν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παιδιών όπως κυρίως συμβαίνει στις μέρες μας. Τότε πίστευαν ότι τα παιδιά είχαν τα ίδια χαρακτηριστικά γνωρίσματα με τους ενήλικους ως προς την ψυχή, τον τρόπο σκέψης και την προσωπικότητα. Έτσι λοιπόν δεν υπήρχε κανένας ιδιαίτερος λόγος να μένουν τα παιδιά μακριά από τους χώρους στους οποίους συγκεντρώνονταν οι μεγάλοι και δεν εμποδιζονταν να παίρνουν μέρος σε όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις και τις καθημερινές δραστηριότητες.

Ο φόβος μια πιθανής διαφθοράς των παιδιών από τα λόγια ή τις πράξεις των ενηλίκων ήταν τότε ανύπαρκτος. Έτσι λοιπόν παιδιά και ενήλικοι βρίσκονταν πάντα μαζί στο χώρο της εργασίας, στους δρόμους, τις πλατείες, τους χορούς, τις γιορτές, τις ταβέρνες. Τα παιδιά έπαιρναν

μέρος στα παιχνίδια ή ακόμη και στα πειράγματα των μεγάλων οι οποίοι δεν δίσταζαν να μιλήσουν για οποιοδήποτε θέμα μπροστά στα παιδιά ακόμη και αν περιείχε σεξουαλικά υπονοούμενα. Αυτό που φυσικά θεωρείται ταμπού στην εποχή μας στο Μεσαίωνα ήταν κάτι πάρα πολύ συνηθισμένο που δεν προκαλούσε έκπληξη ή ντροπή σε κανέναν.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι τα παιδιά δεν απομακρύνονταν από τους ενήλικους σχεδόν ποτέ. Δεν υπήρχαν γι' αυτά ειδικά διαμορφωμένοι χώροι που να προορίζονται για αποκλειστική χρήση από τους ανήλικους όπως συμβαίνει στην εποχή μας. Αυτό δεν θα έπρεπε να μας προκαλεί κατάπληξη αν μπορούσαμε να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ήταν δομημένες και λειτουργούσαν οι κοινωνίες εκείνης της εποχής. Πρέπει λοιπόν να μην λησμονούμε το γεγονός ότι στην εποχή του Μεσαίωνα η έννοια της ιδιωτικής ζωής δεν υπήρχε. Οι άνθρωποι δεν είχαν αναπτύξει το αίσθημα της ανάγκης για απομόνωση. Περνούσαν τον περισσότερο χρόνο στους δρόμους, στις εργασιακές συντεχνίες, στους χώρους διασκέδασης όπου συναντούσαν και τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας.¹⁴ Εξάλλου οι κοινωνικές επαφές, η εργασία, η διασκέδαση δεν αποτελούσαν ξεχωριστές δραστηριότητες όπως επίσης δεν υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στην επαγγελματική, την ιδιωτική και την κοινωνική ή την κοσμική ζωή. Εκείνο που είχε σημασία ήταν η διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων με το σύνολο της ομάδας στην οποία είχε γεννηθεί κανείς και η κοινωνική άνοδος μέσα από την επιδέξια χρησιμοποίηση αυτού του δικτύου των σχέσεων.

Η κοινωνία του Μεσαίωνα ήταν μια κοινωνία τα μέλη της οποίας έβλεπαν, άκουγαν, συναντούσαν το ένα το άλλο σχεδόν καθημερινά. (Αριές, ο.π., σελ.313). Το πιο σημαντικό στοιχείο αυτής της κοινωνίας ήταν οι επαφές και οι συζητήσεις με τους συνανθρώπους. Οι κανόνες αυτοί ίσχυαν τόσο για τους μεγάλους όσο και για τα παιδιά του Μεσαίωνα.

Οι άνθρωποι δεν είχαν ιδιωτική ζωή ούτε όταν βρίσκονταν στα σπίτια τους. Σύμφωνα με τον Αριές¹⁵ τα σπίτια αυτά ήταν έτσι κατασκευασμένα ώστε τα δωμάτια που διέθεταν επικοινωνούσαν μεταξύ τους και οι άνθρωποι που ζούσαν σε αυτά βρίσκονταν σε διαρκή επαφή. Στα σπίτια αυτά, όπως έχω ήδη αναφέρει, κατοικούσε ένα πλήθος ανθρώπων – αφεντάδων και υπηρετών – που κινούνταν, ζούσαν, έτρωγαν και κοιμόνταν μαζί. Στα σπίτια αυτά έφταναν χωρίς προειδοποίηση διάφοροι επισκέπτες και μάλιστα όχι σε συγκεκριμένη ώρα. Τα παιδιά ζούσαν και αυτά σε αυτά τα σπίτια. Ζούσαν μαζί με τους ενήλικους, έρχονταν σε καθημερινή επαφή με υπηρέτες και επισκέπτες. Δεν υπήρχε ούτε τρόπος αλλά ούτε και λόγος να κρατηθούν μακριά. (Αριές, ο.π.).

Σε ότι αφορά τις συνθήκες που ήταν διαμορφωμένες στην ελληνική κοινωνία αποκτούμε χρήσιμες πληροφορίες από τον Ευάγγελο Αυδίκο¹⁶ ο οποίος υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα τα χρόνια της Τουρκοκρατίας φαίνεται ότι υπήρχε ένας ισχυρός συναισθηματικός δεσμός ανάμεσα στο παιδί και το γονιό του ή τουλάχιστον πιο ισχυρός από τη σχέση που συνέδεε γονείς και παιδιά στην Ευρώπη την ίδια εποχή. Οι γονείς δεν εγκατέλειπαν τα παιδιά σε άλλες οικογένειες αλλά τα κρατούσαν στο πατρικό τους σπίτι και αναλάμβαναν οι ίδιοι τη διαπαιδαγώγησή τους. Ακόμη δεν συναντούμε περιπτώσεις τροφών τουλάχιστον όχι με τη μορφή που παίρνουν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Εάν υπήρχε παραμάννα αυτή έμενε μαζί με την οικογένεια στο σπίτι και αναλάμβανε τη φροντίδα και τη διατροφή του νεογέννητου σε περίπτωση που η φυσική μητέρα δεν μπορούσε να ανταποκριθεί σε αυτόν το ρόλο. (Αυδίκος, 1996).

Παρολαυτά το ενδιαφέρον γύρω από το παιδί φαίνεται ότι περιοριζόταν μόνο μέσα στα όρια της οικογένειας. Σύμφωνα πάλι με τον Αυδίκο¹⁷ δεν παρατηρείται καμία αναφορά στο παιδί στην επιστημονική εργογραφία της εποχής. Απουσιάζουν πηγές και έργα σχετικά με την

παιδική ηλικία. Το ενδιαφέρον δημιουργείται από τους διαφωτιστές που στο πλαίσιο των αντιλήψεων του Διαφωτισμού και των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης θέτουν το πρόβλημα της παιδείας και κατά συνέπεια και του παιδιού. (Αυδίκος, ο.π., σελ.37).

Ο Αυδίκος¹⁸ ακόμη παρατηρεί ότι και στην ελληνική κοινωνία που το παιδί ήταν πιο δεμένο συναισθηματικά με τους γονείς του έμπαινε στον κόσμο των ενηλίκων σχετικά νωρίς. Μέχρι τα επτά του χρόνια το παιδί έμενε στο σπίτι και αμέσως μετά έπαιρνε μέρος στον καταμερισμό της εργασίας και ακολουθούσε η περίοδος της μαθητείας που ίσχυε και στη χώρα μας. Ήταν η εποχή που το παιδί έμπαινε πλέον οριστικά στην κοινωνία των μεγάλων. (Αυδίκος, ο.π.).

Από τα στοιχεία που αναφέρθηκαν μέχρι εδώ γίνεται φανερό ότι η αντίληψη που είχε η Μεσαιωνική κοινωνία για το παιδί ήταν διαφορετική από τη σύγχρονη. Παιδιά φυσικά υπήρχαν όμως δεν είχε αναγνωρισθεί ακόμη η ιδιαιτερότητα της φύσης τους. Χρειάστηκε να προηγηθούν κάποιες διεργασίες προτού να αναπτυχθεί και να ωριμάσει στη συνείδηση των ανθρώπων η αίσθηση της ιδιαίτερης μεταχείρισης που πρέπει να λαμβάνουν τα παιδιά.

Οι απόψεις των επιστημόνων σχετικά με το αν η κατάσταση που επικρατούσε στο παρελθόν ήταν θετική ή αρνητική για τα παιδιά δεν οδηγούν σε ένα κοινό συμπέρασμα. Μια άποψη υποστηρίζει ότι τα παιδιά παραμελούνταν και εγκαταλείπονταν. Μια άλλη άποψη, υποστηρικτής της οποίας είναι φυσικά ο Φίλιπ Αριές, λέει ότι τα παιδιά απλά θεωρούνταν μέλη της ενήλικης ζωής και μοιράζονταν τις ίδιες συνθήκες διαβίωσης με τους μεγάλους. Το κοινό σημείο των θεωριών είναι ότι τα παιδιά δεν είχαν ιδιαίτερη αντιμετώπιση επειδή ήταν και διαφορετικές οι συνθήκες της εποχής εκείνης. Η κοινωνία δεν ήταν τόσο πολύπλοκη όσο η δική μας και τα παιδιά ήταν ικανά παρατηρώντας τους ενήλικους να μάθουν τα πάντα γύρω από τη ζωή. Δεν έμεναν στο

περιθώριο γιατί εκτός των άλλων χρειαζόταν να προσφέρουν και τη δική τους βοήθεια στην καθημερινή ζωή.

2.2. Αλλαγές που οδήγησαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης γύρω από την παιδική ηλικία.

Η κατάσταση που περιγράφηκε προηγουμένως αρχίζει σταδιακά να αλλάζει στο τέλος του 16^{ου} αιώνα και εδραιώνεται το 17^ο αιώνα στις Ευρωπαϊκές χώρες. Εκδηλώνεται ένα καινούριο ενδιαφέρον γύρω από το παιδί το οποίο ξεκινά από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα πρώτα και εξαπλώνεται σιγά – σιγά και στα υπόλοιπα. Το ενδιαφέρον αυτό φαίνεται και από την προσπάθεια που κάνουν οι άνθρωποι να δημιουργήσουν ένα νέο λεξιλόγιο με όρους που θα απευθύνονται αποκλειστικά στα παιδιά.

Το νέο αυτό ενδιαφέρον είναι αποτέλεσμα σημαντικών αλλαγών. Στο τέλος του 16^{ου} αιώνα παρατηρείται παντού στην Ευρώπη άνοδος της αστικής τάξης που αποτελούνταν από τεχνίτες και εμπόρους. Η άνοδος αυτή προκάλεσε μεταβολές στην κατανομή και τη διαχείριση της εξουσίας. Τα προνόμια δεν ήταν πλέον μόνο για τους αντιπροσώπους των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων αλλά κατακτήθηκαν και από τους ανθρώπους της αστικής τάξης οι οποίοι απέκτησαν πλούτο και δύναμη μέσα από την ανάπτυξη του εμπορίου και τη βιομηχανική επανάσταση. Έτσι λοιπόν μπορούσαν και αυτοί να συμμετέχουν στη διαμόρφωση της κοινωνικής οργάνωσης και στη θέση που κατείχαν οι άνθρωποι μέσα σε αυτήν.

Εκείνο όμως που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι σύμφωνα με τη Julia Varela¹⁹ η διαδικασία της εξατομίκευσης που αρχίζει να παρατηρείται έντονα ήδη από το 16^ο αιώνα. Η διαδικασία της εξατομίκευσης θεωρείται απόρροια του καταμερισμού της εργασίας, της αύξησης του πληθυσμού που συγκεντρώνονταν στα μεγάλα αστικά κέντρα και της ανάπτυξης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και περιουσίας. Οι

άνθρωποι αρχίζουν σιγά – σιγά να απομακρύνουν την έννοια της κοινωνικής συνείδησης που μέχρι τότε είχαν και ενδιαφέρονται περισσότερο για την προστασία του εαυτού τους, τη διαχείριση της περιουσίας τους και την ορθή εκμετάλλευση των δυνατοτήτων και δυνάμεών τους που ήταν απαραίτητη για τη συσσώρευση των αγαθών και του κεφαλαίου. Σύμφωνα με αυτά τα δεδομένα οι άνθρωποι γίνονται μέλη μιας κοινωνίας που ενδιαφέρεται περισσότερο για την οικονομική διαχείριση παρά για την ανάπτυξη κοινωνικών επαφών. Οι άνθρωποι αποκτούν αξία ως αυτόνομες προσωπικότητες που μπορούν να συμβάλουν στην κοινωνική πρόοδο. Μέσα σε αυτήν την κοινωνία αλλάζει και ο τρόπος αντιμετώπισης των παιδιών που καταλαμβάνουν καινούρια θέση στον κοινωνικό ιστό. Γίνονται κι αυτά μέλη μιας κοινωνίας που αναπτύσσει την ατομικότητά τους για να την εκμεταλλευθεί αργότερα με τον καλύτερο τρόπο (Σολομών, Κουζέλης (επιμ.) 1994, σελ.88). Τα παιδιά έπρεπε να επιβιώσουν έτσι ώστε να αποτελέσουν γερή εργατική δύναμη στη βάση της βιομηχανίας. Για το λόγο αυτό ασχολήθηκε μαζί τους η αστική τάξη.

Η άνοδος της αστικής τάξης συνδυάστηκε και με ένα άλλο σημαντικό γεγονός που σημειώθηκε στην Ευρώπη και επικράτησε κυρίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση. Αναφέρομαι στο Διαφωτισμό που ξεκίνησε από την Αγγλία το 17^ο αιώνα κι επικεντρώθηκε στη Γαλλία κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Φυσικά διαδόθηκε στη συνέχεια σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες. Οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού υπερασπίστηκαν τα αιτήματα της ανερχόμενης τότε αστικής τάξης και απαίτησαν κοινωνική και πολιτική ισότητα, κατάργηση των προνομίων των ευγενών, πνευματική απελευθέρωση και γενίκευση της παιδείας. Οι διαφωτιστές ακόμη τόνισαν την ανάγκη που υπήρχε για σεβασμό των δικαιωμάτων και της ζωής κάθε ανθρώπου. Υπερασπίστηκαν το γεγονός ότι όλοι οι άνθρωποι κάθε κοινωνικής τάξης και κάθε ηλικίας είχαν αξία

μοναδική και ήταν υποχρέωση όλων να δείχνουν σεβασμό στην προσωπικότητα του άλλου.

Πολλοί διαφωτιστές όμως προσπάθησαν να κάνουν κάτι άλλο εξίσου σημαντικό, να στρέψουν δηλαδή το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης προς τη μελέτη της παιδικής ηλικίας. Τόνισαν την ανάγκη που υπήρχε να δουν με νέο τρόπο το παιδί. Κατόρθωσαν τελικά με τα κηρύγματα τους να επηρεάσουν τον τρόπο αντιμετώπισης του παιδιού το οποίο θεωρούνταν από εκεί και πέρα ως ένα ιδιαίτερο πλάσμα που χρειαζόταν προσεχτική μεταχείριση.

Ένας από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους του Διαφωτισμού που ασχολήθηκε μάλιστα με το παιδί ήταν ο Άγγλος Τζον Λοκ.²⁰ Υποστήριζε ότι έπρεπε να δοθεί προσοχή στην ανατροφή των παιδιών. Συμβούλευε τους γονείς να αποφεύγουν την εφαρμογή μεθόδων βίας και τιμωρίας στα παιδιά. Ταυτόχρονα όμως έπρεπε να προσέχουν ώστε να μην τα κακομαθαίνουν με υπερβολικές εκδηλώσεις αγάπης. (Λώντ Ντεμώζ (επιμ.), ο.π.). Πίστευε γενικά στην ιδιαιτερότητα της παιδικής ηλικίας και στην αξία της για τη μετέπειτα ζωή του ανθρώπου.

Ένας άλλος σημαντικός εκπρόσωπος του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού που τόνισε τη σημασία της παιδικής ηλικίας ήταν ο Γάλλος Ζαν Ζακ Ρουσσώ. Αφιέρωσε το έργο του **Αιμίλιος** στη διαπαιδαγώγηση και ανατροφή των παιδιών κι επισήμανε ότι ²¹το παιδί πρέπει να είναι παιδί προτού γίνει ενήλικος.(Reasseau,19__ , σελ.97). Ο Ρουσσώ μίλησε για την ιδιαιτερότητα των παιδιών και προσδιόρισε τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους. Συγκεκριμένα είπε ότι η ²²παιδική ηλικία έχει δικούς της τρόπους να βλέπει, να σκέφτεται, να αισθάνεται, τίποτα δεν είναι πιο παράλογο αυτό το να θέλουμε να τους αντικαταστήσουμε με δικούς μας. (Reasseau, ο.π., σελ.94).

Ο Ρουσσώ συμβούλεψε ακόμη τους γονείς να σέβονται τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες των παιδιών και να προσαρμόζονται στο

δικό τους ρυθμό και τρόπο ανάπτυξης. Έτρεψε το ενδιαφέρον των γονιών στις ανάγκες των παιδιών για παροχή φροντίδας και υγιεινής του σώματος που ήταν άγνωστες στα προηγούμενα χρόνια. Υποστήριξε ακόμη ότι ²³ τα παιδιά γεννιούνται καλά, με μια ικανότητα για λογική και ότι τα φυσικά προτερήματα χρειάζονται μόνο να έρθουν στην επιφάνεια. (Reasseau, ο.π., σελ.497). Ως αποτέλεσμα όλων αυτών άρχισαν να κυκλοφορούν περιοδικά, εγχειρίδια και βιβλία που παρείχαν στους γονείς συμβουλές για τη σωστή ανατροφή των παιδιών τους. Όλα έδειχναν πως ένας καινούριος κόσμος δημιουργούνταν πλέον για τα παιδιά.

Παράλληλα έχουμε την ανάπτυξη και εξέλιξη νέων επιστημών που έχουν ως αντικείμενο το παιδί. Πολύ σημαντική είναι η πρόοδος της Ιατρικής και η εξειδίκευση του κλάδου της Παιδιατρικής. Το ενδιαφέρον των ιατρών στρέφεται προς τα παιδιά κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Η παιδική θνησιμότητα ως απόρροια των άσχημων συνθηκών διαβίωσης και των μακροχρόνιων πολέμων στην Ευρώπη, της έλλειψης καθαριότητας στις πόλεις και της εξάπλωσης των επιδημιών ήταν μια κατάσταση που έπρεπε με κάθε τρόπο να αντιμετωπιστεί.

Για το σκοπό αυτό οι γιατροί άρχισαν να γράφουν πραγματείες και βιβλία με συμβουλές και παραινέσεις προς τους γονείς για τη φροντίδα και την υγιεινή των παιδιών τους. Σύμφωνα με την Κοτταρίδη²⁴ τα εγχειρίδια αυτά άρχισαν να φτάνουν στα χέρια όλο και περισσότερων ανθρώπων στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και τα παιδιά γίνονται αντικείμενο όλο και περισσότερης προσοχής. Η διαρκής παρουσία της αρρώστιας και η μεγάλη πιθανότητα του θανάτου ήταν πλέον μια πηγή σταθερής αγωνίας για τους γονείς.(Σουτζόγλου _ Κοτταρίδη, 1991, σελ.44).

Σε ότι αφορά την αντιμετώπιση των παιδικών ασθενειών οι ιατροί έκαναν σημαντικές προσπάθειες για να τις αντιμετωπίσουν. Δεν ήταν όμως εύκολο να ελέγξουν τα αίτια των ασθενειών αυτών αμέσως.

Τουλάχιστον όμως προσπάθησαν να είναι πιο λεπτομερείς και ακριβείς στην προετοιμασία των φαρμάκων που χορηγούνταν στα παιδιά.

Το 18^ο αιώνα η πρόοδος της Ιατρικής και η ενασχόλησή της με το παιδί είναι ακόμη μεγαλύτερη. Αυτό είναι αποτέλεσμα των ιδεών των διαφωτιστών που όμως ενστερνίζονται και οι ιατροί. Καταρχήν έχουμε την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών που προσφέρουν τα επιτεύγματα και τα ευρήματά τους για την αντιμετώπιση των ασθενειών που ταλαιπωρούν τους ανθρώπους. Έπειτα σύμφωνα πάλι με την Κοτταρίδη,²⁵ οι γιατροί αναγνώρισαν την ιδιαιτερότητα των παιδικών ασθενειών και άρχισαν να τις μελετούν με μεγαλύτερη πληρότητα. Η αξία της ζωής του παιδιού εκτιμάται πλέον όσο ποτέ άλλοτε και η κοινή γνώμη ζητά μια σωστή φροντίδα για τα βρέφη. (Σουτζόγλου – Κοτταρίδη, ο.π.). Οι γιατροί ανταποκρίνονται στην ανάγκη αυτή και προσφέρουν τις συμβουλές τους. Καταδικάζουν διάφορες πρακτικές των γονιών όπως το σπαργάνωμα, τις σωματικές τιμωρίες και τον εκφοβισμό. Τονίζουν παράλληλα την απαίτηση να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή και φροντίδα στο παιδί.

Φυσικά δεν μπορώ να εξαντλήσω εδώ το ρόλο που έπαιξε η Ιατρική στη νέα αντιμετώπιση του παιδιού. Νομίζω όμως ότι έγινε αρκετά φανερό η συμβολή της. Στον ίδιο δρόμο κινήθηκε και η Επιστήμη της Ψυχολογίας και αργότερα φυσικά της Ψυχανάλυσης που συστηματοποίησε το ενδιαφέρον για το παιδί. Οι επιστήμονες του συγκεκριμένου κλάδου ένταξαν νωρίς το παιδί στο επιστημονικό τους ενδιαφέρον και πραγματοποίησαν έρευνες και μελέτες γύρω από την παιδική ψυχή τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Οι ψυχολόγοι θέλησαν να δουν το βαθμό και το ρυθμό ανάπτυξής της προσωπικότητας του παιδιού από τη γέννηση μέχρι και την εφηβεία και βοήθησαν έτσι στην κατανόηση της ιδιαιτερότητας του παιδιού.

Τα μηνύματα του Διαφωτισμού φυσικά δεν άφησαν ανεπηρέαστη ούτε την ελληνική κοινωνία. Μεταδόθηκαν στη χώρα μας μέσω φωτεινών προσωπικοτήτων όπως ήταν ο Αδαμάντιος Κοραΐς που παράλληλα εργάζονταν για την απελευθέρωση του Ελληνικού Έθνους. Σύμφωνα με τον Αυδίκου²⁶ η παιδεία και το παιδί ήταν οι προϋποθέσεις για την εθνική δικαίωση. Το παιδί έγινε αποδέκτης παραινήσεων των διαφωτιστών της εποχής. Οι διαφωτιστές υποκίνησαν το ενδιαφέρον για το παιδί που περιορίστηκε όμως στην υλοποίηση προγραμμάτων για την απελευθέρωση των υπόδουλων. Η προσπάθειά τους επικεντρώθηκε κυρίως στην ίδρυση σχολείων. Το πρόβλημα της παιδικής ηλικίας επανήλθε με ένταση μετά τη δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους. Τότε, ο πόλεμος άφησε πολλά ορφανά που συγκεντρώθηκαν στην πρωτεύουσα και προκάλεσαν προβλήματα. (Αυδίκου, ο.π.,σελ.36 – 37). Η αντιμετώπιση του προβλήματος απαιτούσε την εκδήλωση ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για το παιδί έστω και αν δεν σημειώθηκαν θεαματικές αλλαγές. Φυσικά²⁷ το ενδιαφέρον για το παιδί διευρύνθηκε στην Ελλάδα πολύ περισσότερο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ύστερα από τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που συνέβησαν στο δυτικό ημισφαίριο. (Αυδίκου, ο.π., σελ.44).

Επιστρέφοντας στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες παρατηρούμε το μετασχηματισμό της οικογένειας που ξέφυγε πλέον από τους δρόμους και τις πλατείες και περιορίστηκε στα όρια του οικογενειακού σπιτιού. Η αλλαγή αυτή πραγματοποιήθηκε αργά ήδη όμως από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα στις Δυτικοευρωπαϊκές χώρες η οικογένεια αποτελείται από τους γονείς και τα παιδιά που ζούνε σε σπίτια με ιδιαίτερα δωμάτια που εξασφαλίζουν διακριτικότητα και απομόνωση. Παιδιά και γονείς απομακρύνονται από την κοινωνία και αναπτύσσουν ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ τους. Οι γονείς νοιάζονται πλέον για τη ζωή των παιδιών τους δεν δέχονται να απομακρυνθούν από κοντά

τους. Τα κρατούν στο σπίτι και δεν τα στέλνουν σε άλλες οικογένειες. Το μέλλον και η τύχη των παιδιών είναι πλέον το βασικό μέλημα των γονιών που ενδιαφέρονται πολύ για τη μόρφωση και την ανατροφή των μικρών απογόνων τους.

Στο παιδί αποδίδονται πλέον νέα χαρακτηριστικά. Αναπτύσσεται η έννοια της παιδικής αθωότητας και αγνότητας και εμφανίζεται η ανάγκη να προστατευθεί το παιδί από τις αρνητικές επιδράσεις του περιβάλλοντος και των ενηλίκων. Για το σκοπό αυτό οι γονείς επιλέγουν να κρατούν τα παιδιά μέσα στα σπίτια ή στα σχολεία σίγουρα όμως τα απομακρύνουν από χώρους όπου συγκεντρώνονται πολλοί ενήλικοι. Ταυτόχρονα οι γονείς φροντίζουν ώστε να βρίσκονται πλάι στα παιδιά τους συνεχώς, να τα παρακολουθούν και να τα επιβλέπουν. Βρισκόμαστε δηλαδή σε μια μεταβατική περίοδο της οποίας οι αντιλήψεις γύρω από την παιδική ηλικία θυμίζουν πολύ τις σύγχρονες απόψεις.

Τελειώνοντας αυτό το κεφάλαιο θα ήθελα να κάνω μια σημαντική επισήμανση. Είδαμε ότι στις Μεσαιωνικές κοινωνίες το παιδί αντιμετωπιζόταν ως ένας μικρός ενήλικος και όχι ως ιδιαίτερο πλάσμα με δικές του ικανότητες και αδυναμίες. Δεν θα έπρεπε όμως να παρασυρθούμε και να χαρακτηρίσουμε ως μειονεκτικές ή κατώτερες τις κοινωνίες αυτές επειδή είχαν τέτοια στάση απέναντι στα παιδιά. Αντίθετα είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσουμε ότι τα πράγματα ήταν διαμορφωμένα έτσι σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής. Δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε άπορους και σκληρόκαρδους τους γονείς επειδή δεν μεταχειρίζονταν με ιδιαίτερο τρόπο τα παιδιά. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι γονείς επηρεάζονταν από την κοινωνία στην οποία ζούσαν και κατά συνέπεια ο τρόπος φροντίδας και ανατροφής των μικρών υπαγορευόταν από τους κοινωνικούς κανόνες. Οι γονείς εφάρμοζαν στη μεταχείριση των μικρών παιδιών αυτά που γνώριζαν και τα μεγάλωναν σύμφωνα με τα μέσα που διέθεταν. Η νοοτροπία των ενηλίκων απέναντι στα παιδιά

ήταν μέρος της κοινωνικής νοοτροπίας. Παιδιά και ενήλικοι μοιράζονταν τις ίδιες συνθήκες διαβίωσης γιατί δεν είχε ακόμη γίνει γνωστό το γεγονός ότι τα παιδιά βρίσκονται σε μια από τις πιο κρίσιμες ηλικίες της ζωής και έχουν ανάγκη από ειδική φροντίδα. Εξάλλου η Μεσαιωνική κοινωνία ήταν έτσι διαμορφωμένη ώστε η διαβίωση κι η επιβίωση των ανθρώπων χρειαζόταν τη συμβολή όλων. Τα παιδιά ως μέλη αυτής της κοινωνίας έπρεπε να βοηθούν τους μεγάλους και άρα να βρίσκονται σχεδόν πάντα μαζί τους. Η ανάμιξη μικρών και μεγάλων δεν ενοχλούσε κανέναν και η φροντίδα που δέχονταν τα παιδιά ήταν η μόνη δυνατή μέσα στα πλαίσια της εποχής.²⁸ Η φροντίδα αυτή άλλαξε γιατί έπρεπε να αλλάξει. Η αλλαγή όμως αυτή πραγματοποιήθηκε μόνο όταν υπήρξε ανάγκη να γίνει αυτό. (Σουτζόγλου – Κοτταρίδη, ο.π.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Ενδυμασία, Σχολική Εκπαίδευση και Παιχνίδια. Ποια συμπεράσματα σχετικά με την παιδική ηλικία βγαίνουν από τους τομείς αυτούς της καθημερινής ζωής των ανθρώπων.

3.1. Ενδυμασία και σύγχρονη εποχή

Στα δύο προηγούμενα κεφάλαια μίλησα για τον τρόπο αντιμετώπισης των παιδιών από τους ενήλικους τόσο στη σύγχρονη εποχή που αρχίζει από το 19^ο αιώνα και φτάνει μέχρι και σήμερα όσο και στο παρελθόν εστιάζοντας το ενδιαφέρον μας στην εποχή του Μεσαίωνα. Το συμπέρασμα που βγαίνει μέχρι αυτό το σημείο είναι το γεγονός ότι η θέση του παιδιού στον κόσμο των μεγάλων αλλάζει σύμφωνα με τις κοινωνικοπολιτισμικές και ιστορικές μεταβολές. Έτσι ενώ στην εποχή μας το παιδί θεωρείται πρωταγωνιστής της ζωής που έχει μάλιστα έναν ολόκληρο κόσμο διαμορφωμένο γι' αυτό, στο παρελθόν θεωρούνταν απλά ένας μικρός ενήλικος που μοιραζόταν τον ίδιο τρόπο ζωής με τους μεγάλους. Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσω να δω εάν βγαίνουν τα ίδια συμπεράσματα μέσα από τα στοιχεία που προκύπτουν από τρεις βασικούς τομείς της ζωής μας. Θα αναφερθώ πρώτα στο θέμα της ενδυμασίας.

Στις μέρες μας οι άνθρωποι ασχολούνται ιδιαίτερα με την εξωτερική τους εμφάνιση και ξοδεύουν χρόνο και χρήματα προκειμένου να επιλέξουν και να αποκτήσουν τα ρούχα εκείνα που ταιριάζουν στην προσωπικότητα τους και αναδεικνύουν τα χαρακτηριστικά τους. Σε μια τέτοια λοιπόν κοινωνία δεν θα μπορούσε παρά να διαθέτει και το παιδί ως σημαντικό μέλος του κόσμου που είναι το δικό του ξεχωριστό και ιδιαίτερο ρουχισμό. Από τη στιγμή της γέννησής του μέχρι και την εφηβεία το παιδί ακολουθεί μια εξελικτική πορεία στην οποία καθώς

μεγαλώνει έχει ανάγκη από διαφορετικού είδους ρούχα τα οποία θα καλύπτουν τις ανάγκες του. Τα ρούχα αυτά είναι έτσι ραμμένα ώστε να το προστατεύουν από το κρύο το Χειμώνα, να του εξασφαλίζουν δροσιά το Καλοκαίρι και το κυριότερο είναι ότι του επιτρέπουν να κινήσει τα μέλη του και να μετακινηθεί στο χώρο με άνεση χωρίς να το περιορίζουν και να το κάνουν να δυσανασχετεί.

Το σύγχρονο παιδί λοιπόν διαθέτει τη δική του μόδα μια ποικιλία από ρούχα, παπούτσια, καπέλα και άλλα προσωπικά είδη. Μια βόλτα στα καταστήματα της πιο κοντινής αγοράς θα μας πείσει αμέσως γι' αυτό αφού καθημερινά πληθαίνουν τα μαγαζιά που διαθέτουν στους γονείς όλα τα απαραίτητα για να ντύσουν το μικρό παιδί τους. Πολυτελείς βιτρίνες ή και άλλες πιο απλές γεμάτες με παντελονάκια, φούστες, φορέματα, μπλούζες, εσώρουχα διακοσμημένα με χρώματα, σχήματα και σχέδια κάθε είδους αποτελούν πόλο έλξης για κάθε γονιό που θέλει να εξασφαλίσει ό,τι καλύτερο και ό,τι πιο ωραίο στο παιδί του. Οι βιτρίνες των καταστημάτων όμως προκαλούν το ενδιαφέρον και των ίδιων των παιδιών που προσελκύονται από το πλήθος των χαρούμενων χρωμάτων που στολίζουν τα παιδικά ενδύματα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε ότι το σύγχρονο παιδί μπορεί και επιβάλλει τη δική του άποψη σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα ντυθεί. Από τη στιγμή που γίνεται ικανό να μιλήσει και καταλαβαίνει τον κόσμο γύρω του δεν φοράει αδιαμαρτύρητα ό,τι του φέρουν οι γονείς ή άλλοι συγγενείς του αλλά έχει τις δικές του προτιμήσεις και τα δικά του αγαπημένα ρούχα.

Στη διαμόρφωση αυτών των προτιμήσεων συμβάλλουν φυσικά και οι διαφημίσεις που προβάλλονται καθημερινά μέσα από τους δείκτες της τηλεόρασης ή εκείνες που φιγουράρουν μέσα στις σελίδες των περιοδικών και διαφημίζουν ενδύματα που διακοσμούνται με διάφορους ήρωες παιδικών κινούμενων σχεδίων και όπως είναι φυσικό ξελογιάζουν τα μικρά παιδιά. Στο σημείο όμως αυτό και με αφορμή την αναφορά στη

διαφήμιση προκύπτει ένα ζήτημα που νομίζω ότι πρέπει να τονιστεί αφού αποτελεί σημαντικό στοιχείο του σύγχρονου πολιτισμού. Αναφέρομαι στο θέμα του καταναλωτισμού θύματα του οποίου είναι συχνά τόσο οι γονείς όσο και τα παιδιά τους. Ο καταναλωτισμός λειτουργεί κυρίως μέσα από τα γρανάζια της διαφήμισης που όπως ήδη ανέφερα στοχεύει στο να προκαλέσει την επιθυμία μικρών και μεγάλων.

Οι διαφημίσεις είναι το προϊόν σκληρής, μεθοδικής και προσεχτικής εργασίας από την πλευρά ειδικά εκπαιδευμένων ατόμων ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονται ψυχολόγοι, ψυχαναλυτές και κοινωνιολόγοι που γνωρίζουν τι προκαλεί το ενδιαφέρον και τι αρέσει σε κάθε ηλικία. Έτσι λοιπόν οι διαφημίσεις μέσα από τα ζωηρά χρώματα και την επιβλητική μουσική προκαλούν πλασματικές και συνεχείς ανάγκες στο καταναλωτικό κοινό στο οποίο απευθύνονται. Οι διαφημίσεις αγγίζουν τα ευαίσθητα σημεία των ανθρώπων. Σε ό,τι αφορά τους γονείς προσπαθούν να τους ευαισθητοποιήσουν ώστε να προσφέρουν στα παιδιά τους όλα όσα είναι απαραίτητα για τη σωστή ενδυμασία τους. Πολλές φορές όμως δεν είναι πραγματικά απαραίτητα όλα όσα βιάζονται να αγοράσουν. Στην προσπάθειά τους όμως να μην αφήσουν παραπονεμένα τα παιδιά πέφτουν στην παγίδα των συνεχιζομένων και ίσως ανώφελων αγορών. Ποιος όμως μπορεί να κατηγορήσει αυτούς τους γονείς όταν το μόνο που θέλουν είναι να δουν ευτυχισμένα τα παιδιά τους; Δεν αποκλείεται όμως όλη αυτή η διαδικασία των άσκοπων αγορών να κρύβει και κάποια εγωιστικά κίνητρα από την πλευρά των γονιών που προβάλλουν δικά τους συναισθήματα στο παιδί, συνήθως οι γονείς θέλουν το δικό τους παιδί να είναι το πιο καλοντυμένο από όλα τα υπόλοιπα παιδιά.

Η διαφήμιση όμως στοχεύει ιδιαίτερα και στην ευαισθητοποίηση των παιδιών που αποτελούν ίσως το καλύτερο και πιο κερδοφόρο τμήμα του καταναλωτικού κοινού. Τα παιδιά δεν έχουν την αίσθηση του μέτρου

κι έτσι δεν κοστίζει τίποτα σε αυτά να ζητούν όλα όσα βλέπουν να διαφημίζονται σε περιοδικά και τηλεόραση. Τα παιδιά εξάλλου έχουν τη τάση να ζηλεύουν και να παρασύρονται εύκολα με αποτέλεσμα να ζητούν ορισμένα ρούχα απλά και μόνο γιατί τα έχουν οι φίλοι τους. Έτσι λοιπόν τα παιδιά έχουν πάντα ρούχα για όλες τις ώρες και τις περιστάσεις έστω και αν κάτι τέτοιο είναι λίγο υπερβολικό.

Ένα ακόμη στοιχείο που χαρακτηρίζει τον τρόπο ενδυμασίας των σύγχρονων παιδιών είναι ο διαχωρισμός των ρούχων των αγοριών από εκείνα των κοριτσιών. Άλλα χρώματα και σχέδια προτιμούν τα κορίτσια και άλλα τα αγόρια, άλλοι ήρωες διακοσμούν τα ρούχα των κοριτσιών και άλλα είναι τα θέματα που προτιμούνται για τα ρούχα που θα φορεθούν από τα αγόρια. Αυτές οι διαφορές μπορεί να εξαλείφονται όταν τα παιδιά φτάνουν στην περίοδο της εφηβείας ισχύουν όμως σε μεγάλο βαθμό στις μικρές ηλικίες.

Εκείνο που συμπεραίνουμε μέχρι εδώ είναι το γεγονός ότι στη σύγχρονη εποχή όπου έχει αναγνωρισθεί η ιδιαιτερότητα και η ξεχωριστή φύση των παιδιών υπάρχουν και ιδιαίτερες ενδυματολογικές προτάσεις γι' αυτά που διαφέρουν από τον τρόπο ενδυμασίας των ενηλίκων. Θα ήταν ωστόσο ενδιαφέρον να δούμε εάν ίσχυε κάτι τέτοιο και σε προηγούμενες εποχές.

3.2.Οι ενδυματολογικές συνήθειες των παιδιών στο παρελθόν.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο διαπιστώθηκε μέσα από τη μελέτη της βιβλιογραφίας της εποχής ότι στο Μεσαίωνα το παιδί δεν διαχωριζόταν αλλά έμπαινε στην κοινωνία των ενηλίκων από τη στιγμή που μπορούσε να σταθεί μόνο του στα πόδια του. Αυτή η κατάσταση διατηρήθηκε μέχρι και το τέλος τους 16^{ου} αιώνα. Εφόσον λοιπόν το παιδί θεωρούνταν μικρογραφία του ενήλικου υποθέτω ότι δεν πρέπει να υπήρχε κανένας λόγος να προβλέπεται για αυτό μια ιδιαίτερη ενδυμασία αλλά είναι πολύ

πιθανόν ότι το έντυναν με ρούχα που ήταν όμοια με αυτά που φορούσαν οι μεγάλοι. Πράγματι από τη στιγμή που το παιδί απαλλασσόταν επιτέλους από τους σφιχτούς επιδέσμους του σπαργανώματος που το τύλιγαν τους πρώτους μήνες της ζωής του φορούσε κατευθείαν τα ρούχα των ενηλίκων χωρίς να λαμβάνονται καθόλου υπόψιν στοιχεία όπως εάν το παιδί ένιωθε άνετα ή εάν περιορίζονταν οι κινήσεις του. Το μόνο πράγμα που φρόντιζαν οι μεγάλοι ήταν να υπάρχουν στα ρούχα των παιδιών τα διακριτικά γνωρίσματα της κοινωνικής τάξης στην οποία ανήκε.

Τα πράγματα φαίνεται ότι αρχίζουν σταδιακά να αλλάζουν το 17^ο αιώνα. Από τη στιγμή δηλαδή που αρχίζει να διαμορφώνεται μια νέα αντίληψη γύρω από το παιδί αναγνωρίζεται σιγά – σιγά και η ανάγκη να υπάρχει για τα παιδιά μια ιδιαίτερη ενδυμασία που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες της ηλικίας τους. Οι ενδυματολογικές αλλαγές φαίνεται ότι υιοθετήθηκαν πρώτα από τους γόνους των αριστοκρατικών οικογενειών που προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Σταδιακά τα νέα ενδυματολογικά στοιχεία θα επεκταθούν στα μεσαία και τέλος στα λαϊκά στρώματα.

Η προσπάθεια να δώσουν οι άνθρωποι ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στο ντύσιμο των παιδιών το 17^ο αιώνα πέρασε από μια διαδικασία συνεχών εξελίξεων. Σύμφωνα με τον Αριέζ²⁹ τα παιδιά μετά τη γέννηση και για 4 με 5 μήνες περίπου τα τύλιγαν με φασκιές. Αμέσως μετά τα έντυναν με γυναικεία φορεσιά δηλαδή με φούστα, φόρεμα και ποδιά. Η ενδυμασία αυτή διαρκούσε μέχρι και 4 περίπου χρόνια της ζωής του παιδιού. Έπειτα περνούσε σε ένα άλλο στάδιο κατά το οποίο ντυνόταν με ένα μακρύ φόρεμα διαφορετικό από αυτό των γυναικών αφού ήταν ανοιχτό μπροστά και κούμπωνε με κορδονάκια ή κουμπιά που είχε στη μέση. Το φόρεμα αυτό ήταν συνήθως απλό σε ορισμένες όμως περιπτώσεις μπορεί να διέθετε και κάποια στολίδια. Το φόρεμα αυτό το

φορούσαν τα μικρά αγόρια μέχρι και τα 10 χρόνια οπότε και αποκτούσαν πλέον την ανδρική περιβολή με μανδύα και ανδρικό σκούφο. (Αριές, ο.π., σελ.92 – 93).

Από τα παραπάνω στοιχεία διακρίνουμε μια πρώτη προσπάθεια των ανθρώπων να διαχωρίσουν τα μικρά παιδιά από τους ενήλικους δίνοντάς τους ενδύματα που ξεχώριζαν από αυτά των μεγάλων. Η ανάγκη της διαφοροποίησης αυτής φαίνεται ότι περιορίστηκε αρχικά μόνο στα μικρά αγόρια. Τα στοιχεία δείχνουν ότι τα κορίτσια της εποχής ντύνονταν σαν μικρές γυναίκες αμέσως μόλις περνούσαν το στάδιο κατά το οποίο ήταν τυλιγμένα σε φασκιές. Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι η παιδική ηλικία άρχισε να ισχύει πρώτα για τα αγόρια. Τα κορίτσια καθώς έμεναν περισσότερο καιρό στο σπίτι και αφού δεν έπαιρναν κάποια ιδιαίτερη μόρφωση ταυτίζονταν γρήγορα με τις ενήλικες γυναίκες και για το λόγο αυτό δεν χρειάζονταν ξεχωριστή ενδυμασία. Σύμφωνα με τον Αριές ωστόσο³⁰ στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα παρατηρούμε ότι τόσο τα γυναικεία ρούχα των μικρών αγοριών, όσο και των μικρών κοριτσιών είχαν ένα ιδιαίτερο στόλισμα: δύο φαρδιές κορδέλες ραμμένες στο φόρεμα πίσω από τους ώμους που κρέμονται στην πλάτη. Οι κορδέλες αυτές που διατηρήθηκαν μέχρι το 18^ο αιώνα αποτελούσαν τα διακριτικά της παιδικής ηλικίας τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια παρόλο που για τα κορίτσια ήταν το μόνο στοιχείο που δήλωνε την ηλικία τους. (Αριές, ο.π.).

Από το 18^ο αιώνα και μετά σημειώνονται νέες εξελίξεις στο ντύσιμο των αγοριών. Σύμφωνα πάντα με τον Αριές³¹ οι ενήλικοι αρχίζουν σιγά – σιγά να ντύνουν τα αγόρια με μια ενδυμασία που ήταν εμπνευσμένη από τη στρατιωτική και τη ναυτική στολή: γεννήθηκε έτσι ο τύπος του μικρού ναύτη με το παντελόνι που έφτανε μέχρι τον αστράγαλο. Το νέο τύπο ενδυμασίας είχαν ήδη υιοθετήσει οι άνθρωποι των λαϊκών τάξεων – και εξαπλώθηκε γρήγορα και στα αγόρια των

αστικών οικογενειών. (Αριές, ο.π.). Το νέο αυτό ένδυμα, η ναυτική στολή, πρόσφερε ελευθερία κινήσεων στο παιδί και ήταν πιο άνετο από την ενδυμασία των παιδιών των προηγούμενων χρόνων. Για το λόγο αυτό εξαπλώθηκε γρήγορα και διατηρείται μέχρι και σήμερα με μια πιο απλή φυσικά μορφή.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία που συγκεντρώνονται από τον τρόπο ενδυμασίας των παιδιών διαπιστώνεται ότι η αλλαγή της στάσης των ενηλίκων απέναντι στο παιδί που παρατηρήθηκε το 17^ο αιώνα συνοδεύτηκε από την αλλαγή της ενδυμασίας του. Όταν οι άνθρωποι άρχισαν να καταλαβαίνουν ότι τα παιδιά διαφέρουν από τους ενήλικους ως προς τα χαρακτηριστικά άρχισαν να ενδιαφέρονται και για την παραγωγή ενδυμάτων που θα διαχωρίζουν τα παιδιά από τους μεγάλους. Η αλλαγή αυτή όμως δεν αφορούσε τα παιδιά των λαϊκών τάξεων που για μεγάλο χρονικό διάστημα ακολουθούσαν τον τρόπο ενδυμασίας των ενηλίκων με τους οποίους ταυτίζονταν γρήγορα στους χώρους εργασίας. Η μεταβολή στο δικό τους ντύσιμο δεν θα γίνει νωρίτερα από το 18^ο αιώνα.

3.3.Εκπαίδευση και σύγχρονη εποχή.

Οργάνωση του σύγχρονου σχολείου, στόχοι της σχολικής εκπαίδευσης και ηλικία των μαθητών.

Στην δική μας εποχή το σχολείο είναι ένας θεσμός που απευθύνεται κυρίως στα παιδιά με στόχο τη μετάδοση γνώσεων και την καλλιέργεια της προσωπικότητάς τους. Η σχολική εκπαίδευση χωρίζεται σε τρεις βαθμίδες: πρωτοβάθμια (νηπιαγωγείο και δημοτικό), δευτεροβάθμια (γυμνάσιο και λύκειο) και τέλος τριτοβάθμια που είναι τα πανεπιστημιακά ιδρύματα.. Φυσικά τα ονόματα των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να αλλάζουν στις διάφορες χώρες οι βαθμίδες όμως

παραμένουν οι ίδιες. Η εκπαίδευση είναι υποχρεωτική για τους μαθητές του δημοτικού και του γυμνασίου και προαιρετική για τις άλλες βαθμίδες. Ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης τουλάχιστον για εννιά χρόνια εξυπηρετεί την ανάγκη που υπάρχει ιδιαίτερα στις σύγχρονες και τόσο πολύπλοκες κοινωνίες για εξοπλισμό των νέων με όσο το δυνατόν περισσότερα εφόδια για την ομαλή ένταξη στο κοινωνικό σύνολο.

Η καθεμία από τις παραπάνω σχολικές βαθμίδες απευθύνεται σε ομάδες ανθρώπων διαφορετικής ηλικίας. Γενικά όμως απευθύνεται σε νέους ανθρώπους αν σκεφτεί κανείς ότι τα παιδιά εισέρχονται στο νηπιαγωγείο σε ηλικία 4 περίπου χρόνων και τελειώνουν το Πανεπιστήμιο γύρω στα 25 τους χρόνια. Έτσι λοιπόν γίνεται μια πρώτη αποκοπή των νέων ανθρώπων από τους υπόλοιπους αφού τα σχολεία και μάλιστα τα ιδρύματα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι χώροι μέσα στους οποίους συγκεντρώνονται παιδιά μικρής ηλικίας.

Το θέμα της ηλικίας είναι πολύ σημαντικό για το θεσμό του σχολείου. Μέσα στις σχολικές τάξεις συγκεντρώνονται παιδιά της ίδιας ηλικίας τα οποία προσπαθούν με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού να αποκτήσουν τα απαραίτητα εφόδια και όλες τις πληροφορίες που είναι χρήσιμες για την προσαρμογή στη ζωή. Το σχολείο γίνεται έτσι ένας χώρος προετοιμασίας για τη ζωή.

Ιδιαίτερα το νηπιαγωγείο και το δημοτικό σχολείο είναι δύο χώροι που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη ζωή του παιδιού. Το νηπιαγωγείο θα φιλοξενήσει το παιδί στα πρώτα χρόνια. Εκεί το νήπιο έρχεται σε επαφή με άλλα παιδιά που έχουν την ίδια με αυτό ηλικία. Το νηπιαγωγείο γίνεται έτσι χώρος κοινωνικοποίησης όπου το παιδί αναπτύσσει σχέσεις επικοινωνίας με τους συνομηλίκους του. Έπειτα τόσο στο νηπιαγωγείο όσο και στο δημοτικό το παιδί αποκτά τις γνώσεις που του χρειάζονται για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του

περιβάλλοντος, αναπτύσσει τις ικανότητες και τις δεξιότητές του και ελευθερώνει τη σκέψη του μέσα από τον καθημερινό πειραματισμό και την έρευνα.

Όλα αυτά γίνονται μέσα σε κλίμα ελευθερίας και σεβασμού της προσωπικότητας του παιδιού. Ο δάσκαλος πρέπει να χρησιμοποιεί το λόγο και τις συμβουλές προκειμένου να διορθώσει κάποια προβληματική συμπεριφορά από την πλευρά των μαθητών του. Οι βίαιες και σκληρές τιμωρίες δεν έχουν θέση στις σύγχρονες σχολικές τάξεις. Θα μπορούσα άλλωστε να πω ότι το σχολείο στην εποχή μας προσπαθεί να προσαρμόζεται, ίσως όχι πάντα με επιτυχία, στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του κάθε παιδιού το οποίο τοποθετείται στο κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ο δάσκαλος έχει ρόλο υποβοηθητικό και θέτει ως στόχο να βοηθήσει το παιδί να ανακαλύψει την ιδιαίτερη προσωπική του ταυτότητα. Ο δάσκαλος και κυρίως αυτός που έχει ενστερνιστεί τις σύγχρονες ψυχολογικές και παιδαγωγικές θεωρίες, σέβεται τον ατομικό ρυθμό ανάπτυξης του κάθε μαθητή και δεν προσπαθεί να τον πιάσει να ξεπεράσει αυτό που μπορεί να επιτύχει. Εξάλλου οποιαδήποτε πίεση και κάθε είδους εκφοβισμός φέρνουν μάλλον αντίθετα αποτελέσματα.

Το σύγχρονο σχολείο ανήκει και απευθύνεται σε όλα τα παιδιά. Είναι το απαραίτητο στάδιο από το οποίο πρέπει να περάσουν προτού να αντιμετωπίσουν τις πολλές και δύσκολες απαιτήσεις του ενήλικου κόσμου. Το σχολείο γίνεται έτσι ένας τρόπος διαχωρισμού και απομόνωσης των παιδιών από τους μεγάλους. Το σχολείο είναι ένας χώρος στον οποίο αναγνωρίζεται η μοναδικότητα και η ιδιαιτερότητα των μικρών παιδιών.

3.4 Σχολική Εκπαίδευση στο παρελθόν

Ο τρόπος με τον οποίο ήταν οργανωμένη η σχολική εκπαίδευση στις παλαιότερες εποχές που εξετάζω φαίνεται ότι ήταν διαφορετικός. Συγκεκριμένα το σχολείο στο Μεσαίωνα είχε διαφορετικούς σκοπούς και στόχους και δεν απευθυνόταν σε συγκεκριμένη ηλικία μαθητών. Ακόμη και ο χώρος που γινόταν η παράδοση των μαθημάτων ήταν τελείως διαφορετικός από τους χώρους που καταλαμβάνουν τα σύγχρονα σχολεία.

Στο Μεσαίωνα και μέχρι το 16^ο αιώνα περίπου είδαμε ότι τα παιδιά αποκτούσαν τις γνώσεις που ήταν απαραίτητες για τη ζωή μέσα από την καθημερινή επαφή με τους ενήλικους, μέσα από το συμβόλαιο μαθητείας. Επομένως το Μεσαιωνικό σχολείο δεν είχε ως βασικό στόχο να μεταδώσει γνώσεις στα παιδιά. Το σχολείο απευθυνόταν σε μια μερίδα ανθρώπων που επιθυμούσαν να ακολουθήσουν το επάγγελμα του γραμματικού ή ήθελαν να αναλάβουν ιερατικά αξιώματα. Η εκπαίδευση ήταν με αυτό τον τρόπο σε μεγάλο βαθμό ελεγχόμενη και κατευθυνόμενη από τους ανθρώπους της Εκκλησίας. Το σχολείο δεν απευθυνόταν σε συγκεκριμένη ηλικία αλλά συγκέντρωνε ανθρώπους κάθε ηλικίας που αποφάσιζαν να αποκτήσουν κάποιου είδους μόρφωση. Έτσι λοιπόν το σχολείο δεν πλαισίωνε το μαθητή όπως συμβαίνει στην εποχή μας. Αυτό ήταν φυσικό σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής και δεν πρέπει να μας προκαλεί έκπληξη. Σε μια κοινωνία όπου η ηλικία είχε ελάχιστη σημασία δεν γινόταν αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος ούτε μέσα στα σχολεία.

Ακόμη δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο χώρος που γίνονταν τα μαθήματα δεν θύμιζε σε τίποτα τις σύγχρονες σχολικές αίθουσες. Σύμφωνα με τον Αριές³² ο δάσκαλος έκανε το μάθημα του στον περίβολο των μοναστηριών ή στην εκκλησία ή ακόμη στην είσοδο της εκκλησίας. Αργότερα όμως και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που ο δάσκαλος δεν

διέθετε τους απαραίτητους πόρους για να νοικιάσει ένα χώρο, έβρισκε μια γωνία στο δρόμο. Άλλοτε πάλι ο δάσκαλος νοίκιαζε μια αίθουσα η οποία όμως δεν διέθετε ακόμη θρανία. Μέχρι το 14^ο αιώνα οι μαθητές έστρωναν άχυρα και κάθονταν κατάχαμα. (Αριές, ο.π., σελ.220 – 221). Ορισμένοι από τους μαθητές ήταν μικρά παιδιά που παραδίδονταν από τους γονείς τους σε ηλικία 7 περίπου χρόνων στο δάσκαλο για να μείνουν μαζί του στο σπίτι του ως οικότροφοι σύμφωνα με κάποιο συμβόλαιο που θύμιζε το συμβόλαιο μαθητείας. Η πρακτική αυτή όμως θεωρήθηκε από κάποιους ανθρώπους ως μία μορφή εγκατάλειψης των παιδιών από τους γονείς τους.

Ένα ακόμη στοιχείο που αξίζει να επισημάνω είναι το γεγονός ότι η σχολική εκπαίδευση δεν είχε ακόμη ταξικό χαρακτήρα. Μπορεί να συγκέντρωνε κυρίως ανθρώπους που προέρχονταν από ανώτερα ευγενικά και αστικά στρώματα δεν απέκλειε όμως και τους αντιπροσώπους των φτωχών λαϊκών στρωμάτων αν και αυτοί ακολουθούσαν περισσότερο τον παραδοσιακό θεσμό της μαθητείας. Αντίθετα για τα κορίτσια δεν υπήρχε θέση στο παραδοσιακό μεσαιωνικό σχολείο. Τα κορίτσια γεννιούνταν και μεγάλωναν πλάι στις γυναίκες του σπιτιού και μάθαιναν από αυτές τα απαραίτητα για τη ζωή τους. Γρήγορα ταυτίζονταν με τις γυναίκες αυτές του σπιτιού το οποίο άφηναν για να παντρευτούν σε πολύ μικρή μάλιστα ηλικία.

Μια αλλαγή στην άποψη που επικρατούσε γύρω από το θεσμό της σχολικής εκπαίδευσης παρατηρείται παράλληλα με τις γενικότερες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που σημειώνονται ήδη από το 15^ο αιώνα, οπότε και εμφανίζεται ένας νέος σχολικός θεσμός το κολέγιο που δεν υπήρχε στην εποχή των πρώτων χρόνων του Μεσαίωνα. Σύμφωνα με τον Αριές³³ τα κολέγια αποτελούν την εξέλιξη των ασύλων του 13^{ου} αιώνα που προορίζονταν για την ασυλία των φτωχών σπουδαστών. Στα άσυλα αυτά ίσχυαν οι μοναστικοί κοινοβιακοί κανόνες οι οποίοι

διατηρήθηκαν στην αρχή και στα νέα εκπαιδευτικά ιδρύματα του 15^{ου} αιώνα, δηλαδή στα κολέγια (Αριές,ο.π.). Τώρα όμως ο στόχος της εκπαίδευσης δεν είναι η προετοιμασία ορισμένων ανθρώπων για τα ιερατικά αξιώματα αλλά η μετάδοση γνώσεων διαφόρων καινούριων αντικειμένων όπως ήταν η φυσική και η αστρονομία. Ταυτόχρονα παρατηρήθηκε αύξηση του αριθμού των μαθητών που προέρχονταν από όλα τα κοινωνικά στρώματα οι οποίοι παρακολουθούσαν μαθήματα στα νέα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ιδιαίτερα στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα πολλά παιδιά αστικών οικογενειών εισέρχονταν ως μαθητές στα κολέγια και αυτό εξηγείται αν σκεφτούμε ότι η ανερχόμενη τότε αστική τάξη ενδιαφέρονταν πολύ για τη μόρφωσή της.

Τα νέα αυτά εκπαιδευτικά ιδρύματα που εμφανίζονται το 15^ο αιώνα θα αποτελέσουν το πρότυπο για τα κολέγια του Τάγματος των Ιησουϊτών που θα κάνουν την εμφάνισή τους στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα προκαλώντας έτσι και τις νέες εξελίξεις στο εκπαιδευτικό σύστημα. Το σχολείο και το κολέγιο θα αναλάβουν στα χρόνια των Ιησουϊτών και το ρόλο της ηθικής διαπαιδαγώγησης των μαθητών. Οι Ιησουϊτές ήταν εκείνοι που μίλησαν πρώτοι για τη διαφορετική φύση των παιδιών και την ιδιαίτερη συμπεριφορά που πρέπει να δείχνουμε απέναντί τους. Μίλησαν για την αθωότητα των παιδιών και την ανάγκη να προστατευθούν από τη διαφθορά που επικρατούσε στον κόσμο των ενηλίκων. Άρχισαν λοιπόν να προβάλλουν την απαίτηση να διαχωρίζονται οι πολύ μικροί μαθητές από τους μεγαλύτερους μέσα στις σχολικές τάξεις έτσι ώστε η κάθε ηλικία να δέχεται την προσοχή και την αντιμετώπιση που της ταιριάζει.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσω ότι ένας πρώτος διαχωρισμός των μαθητών είχε ήδη γίνει. Σύμφωνα με τον Αριές³⁴ ήδη από το 15^ο αιώνα παρατηρείται μια προσπάθεια διαχωρισμού των μαθητών σε ομάδες ανάλογα με τις ικανότητές τους. Οι ομάδες αυτές

απέκτησαν ξεχωριστούς δασκάλους που προσπαθούσαν να εναρμονιστούν με το επίπεδο των μαθητών (Αριές, ο.π.). Σιγά σιγά οι ομάδες αυτές των μαθητών θα αποκτήσουν ξεχωριστές αίθουσες διδασκαλίας που στην Εποχή των Ιησουϊτών θα πλαισιώσουν τους μαθητές με βάση την ηλικία τους.

Την ίδια εποχή, το 17^ο αιώνα δηλαδή παρατηρείται και μία ακόμα εξέλιξη σύμφωνα με την τάση να διαχωρίζονται οι μαθητές ανάλογα με την ηλικία τους. Η εξέλιξη αυτή πραγματοποιείται με την αύξηση του ορίου ηλικίας εισόδου των παιδιών στο σχολείο. Σύμφωνα με τον Αριές λοιπόν³⁵ η σχολική ηλικία, τουλάχιστον αυτή που επέτρεπε την είσοδο του παιδιού στις τρεις πρώτες τάξεις του σχολείου, παρατάθηκε από τα επτά στα δέκα χρόνια, διαχωρίζοντας έτσι τα παιδιά της πολύ μικρής ηλικίας από τα μεγαλύτερα. Αυτό θεωρήθηκε απαραίτητο να γίνει γιατί τα παιδιά κάτω των δέκα χρόνων θεωρούνταν αδύναμα και ανίκανα να αποκτήσουν γνώσεις και να ανταποκριθούν στις σχολικές απαιτήσεις. Για το λόγο αυτό έπρεπε να ωριμάσουν αρκετά προτού μπουνε στις σχολικές τάξεις (Αριές, ο.π.).

Το 17^ο αιώνα λοιπόν σημειώνονται δύο βασικές μεταβολές στο εκπαιδευτικό σύστημα μέσα στα πλαίσια της κατανόησης της ιδιαιτερότητας της παιδικής ηλικίας: πρώτον, τα παιδιά εισέρχονται στο σχολείο σε ηλικία δέκα χρόνων και διαχωρίζονται με βάση την ηλικία τους. Ο διαχωρισμός αυτός αφορά αρχικά τους μαθητές μικρών ηλικιών ενώ εξακολουθούν να υπάρχουν και μαθητές που ήταν πάνω από είκοσι χρόνων. Σύμφωνα με τον Αριές³⁶ μόνο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα θα απομακρυνθούν οριστικά οι ενήλικοι από τα σχολεία και θα διαχωριστούν τα παιδιά της δεύτερης παιδικής ηλικίας από τους εφήβους (Αριές, ο.π.). Το σχολείο γίνεται σιγά σιγά ένας χώρος που συγκεντρώνει νέους μαθητές τους οποίους πρέπει να διαπαιδαγωγήσει και να διαπλάσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο έτσι ώστε να ενταχθούν στη ζωή.

Ο τρόπος με τον οποίο έγινε ο διαχωρισμός των μικρών μαθητών από τους μεγαλύτερους θα φανεί καλύτερα αν εξετάσουμε τα νέα εκπαιδευτικά συστήματα που εμφανίζονται το 17^ο αιώνα και το νέο αίσθημα της παιδικής ηλικίας σε συνδυασμό με τον προσδιορισμό του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τις έννοιες του χώρου και του χρόνου. Σύμφωνα λοιπόν με την Varela³⁷ η ζωηρή μέριμνα των μεταρρυθμιστών και ανθρωπιστών του 17^{ου} αιώνα για την καθοδήγηση της «τρυφερής παιδικής ηλικίας, τα διδακτικά προγράμματα που καταρτίζουν για το σκοπό αυτό, καθώς και η εφαρμογή τους, αποτέλεσαν βασικό μηχανισμό για τον προσδιορισμό του νέου εκείνου χρονικού σταδίου, που σήμερα ονομάζουμε παιδική ηλικία (Σολομών, Κουζέλης, ο.π., σελ.88).

Σύμφωνα με τα νέα αυτά εκπαιδευτικά προγράμματα που εφαρμόστηκαν στα ιδρύματα και τα κολέγια των Ιησουϊτών στην Ευρώπη διαμορφώθηκε μια νέα αντίληψη των εννοιών του χώρου και του χρόνου που με τη σειρά της οδήγησε στην αποκοπή των παιδιών από τον κόσμο των ενηλίκων. Σε αυτό συνέβαλε και ο νέος τύπος εξουσίας που ασκήθηκε στην εκπαίδευση στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα ο οποίος ονομάζεται από τον Michel Foucault «Πειθαρχική Εξουσία».

Σύμφωνα με τον Foucault³⁸ η επιβολή της πειθαρχικής εξουσίας στα εκπαιδευτικά ιδρύματα προκάλεσε αλλαγές στην κατανομή των μαθητών στο χώρο που σημαίνει όπως έχει ήδη αναφερθεί κατάργηση της συγκέντρωσης πολλών μαθητών διαφόρων ηλικιών στον ίδιο χώρο και κατάργηση της ταυτόχρονης διδασκαλίας από έναν μόνο δάσκαλο. Ο κάθε μαθητής αποκτά τη δική του θέση μέσα στην σχολική αίθουσα ανάλογα με τις ικανότητες, την επίδοση και τέλος την ηλικία του. Για πρώτη φορά άλλωστε διαμορφώνονται μέσα στις τάξεις στοιχισμένες σειρές μαθητών στις οποίες κάθονται ανάλογα με τα όσα

ειπώθηκαν παραπάνω (αναφέρονται στους Σολομών, Κουζέλης, (επιμ), ο.π., σελ.90).

³⁹ Η πειθαρχική εξουσία όμως προκάλεσε και σημαντικές αλλαγές στο χρόνο της εκπαιδευτικής πρακτικής. Εξειδικεύεται ο χρόνος της σχολικής κατάρτισης και διαχωρίζεται από το χρόνο των ενηλίκων και από το χρόνο κατάρτισης μέσω των βιοποριστικών έργων. Ακόμη, όπως έχω ήδη αναφέρει διαχωρίζονται οι μικρότεροι μαθητές από τους μεγαλύτερους και η ηλικία γίνεται βασικό κριτήριο κατανομής των μαθητών. Ο χρόνος είναι το βασικό κριτήριο σύμφωνα με το οποίο οργανώνονται οι σχολικές δραστηριότητες ακολουθώντας την αρχή της προοδευτικότητας και εξελικτικότητας (αναφέρονται στους Σολομών, Κουζέλης (επιμ), ο.π., σελ.90).

Ο νέος αυτός τύπος εκπαιδευτικής εξουσίας που εφαρμόστηκε δεν θυμίζει εκείνον του παλαιού καθεστώτος. Η μαθησιακή διδασκαλία ελέγχεται καλύτερα και ο κάθε μαθητής έχει την προσοχή, βοήθεια και επιτήρηση του δασκάλου. Σε ό,τι αφορά μάλιστα την επιτήρηση πρέπει να τονίσω ότι ήταν ένα από τα βασικά στοιχεία στα εκπαιδευτικά ιδρύματα του 17^{ου} αιώνα. Από τους μαθητές των σχολείων απαιτούνταν αυστηρή υπακοή και πειθαρχία που εξασφαλιζόνταν με την αυστηρή επιτήρηση τους από την πλευρά των δασκάλων. Μερικές φορές μάλιστα έφταναν μέχρι και την επιβολή αυστηρών ποινών ή τιμωριών τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια ίδρυσης των κολεγίων. Φυσικά το 18^ο αιώνα και ύστερα από την επίδραση των ιδεών του Ρουσσώ καταργήθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι ποινές και οι δάσκαλοι άρχισαν να χρησιμοποιούν το λόγο για να πετύχουν την εκδήλωση επιθυμητής συμπεριφοράς από τους μαθητές τους.

Οι αλλαγές στο σχολικό σύστημα που παρατηρήθηκαν το 17^ο αιώνα άφησαν ανεπηρέαστη την κατάσταση των κοριτσιών που εξακολούθησαν να ζουν με τον παραδοσιακό τρόπο, έμεναν δηλαδή στο

σπίτι και μεγάλωναν πλάι στις άλλες γυναίκες του σπιτιού. Τον παραδοσιακό τρόπο ζωής όμως ακολούθησαν για μεγάλο ακόμη χρονικό διάστημα πολλά από τα παιδιά που προέρχονταν από τα κατώτερα λαϊκά στρώματα. Για τα παιδιά αυτά δεν ήταν απαραίτητο να υπάρξει κάποιο στάδιο προετοιμασίας για τη ζωή, έμπαιναν κατευθείαν στον κόσμο των μεγάλων που ακολουθούσαν χειρονακτικά επαγγέλματα για τα οποία αποκτούσαν γνώσεις ως μαθητευόμενοι πλάι σε επαγγελματίες τεχνίτες. Φυσικά υπήρχαν και παιδιά ευγενών που δεν φοιτούσαν στο σχολείο που ακολουθούσαν τον παραδοσιακό τρόπο μαθητείας, σε μικρότερο όμως ποσοστό από ότι τα παιδιά των λαϊκών οικογενειών. Το 18^ο αιώνα μάλιστα σύμφωνα με τον Αριές⁴⁰ το ενιαίο σχολείο των προηγούμενων χρόνων χωρίζεται σε δύο κλάδους που αντιστοιχούσαν στις κοινωνικές τάξεις: το λύκειο ή το κολέγιο για τους αστούς, το δημοτικό σχολείο για το λαό. Ο διαχωρισμός αυτός προήλθε από την πολυετή φοίτηση που αποκτούσε ο πρώτος κλάδος της εκπαίδευσης και αυτό ήταν κάτι που δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων (Αριές, ο.π.).

Από όλα όσα αναφέρθηκαν μέχρι εδώ βγαίνει το συμπέρασμα ότι η εξέλιξη του σχολείου έχει συμβάλει στο διαχωρισμό των μικρών παιδιών από τους μεγάλους. Τα παιδιά άρχισαν να μένουν όλο και περισσότερο χρονικό διάστημα στο σχολείο και να απομακρύνονται από τους δρόμους και τις πλατείες όπου μέχρι το 16^ο αιώνα ελεύθερα περιφέρονταν και έρχονταν έτσι σε συνεχή επαφή με τους ενήλικους.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να αναφέρω και κάποια στοιχεία που αφορούν τη σχολική εκπαίδευση και εξέλιξή της στην ελληνική κοινωνία. Θεσμοθετημένη σχολική εκπαίδευση φυσικά δεν υπήρχε πριν τη δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Σύμφωνα με τον Αυδίκο⁴¹ σχολεία υπήρχαν στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα κυρίως όμως στις μεγάλες πόλεις. Στην ύπαιθρο και στα κατώτερα κοινωνικά

στρώματα οι συνθήκες ήταν διαφορετικές. Τα περισσότερα παιδιά ακολουθούσαν τον παραδοσιακό θεσμό της μαθητείας και μάθαιναν όλα όσα έπρεπε πλάι στους ενήλικους. (Αυδίκος, ο.π.).

Τα πράγματα αλλάζουν και στην ελληνική κοινωνία μετά τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους και παρατηρούνται αλλαγές ως προς τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Ο νέος κυβερνήτης της Ελλάδας Καποδίστριας προσπαθεί να πείσει τους Έλληνες για την αναγκαιότητα της σχολικής μόρφωσης. Η αναγκαιότητα αυτή προκύπτει από την απαίτηση της εποχής⁴² να αποκτήσουν οι Έλληνες στοιχειώδεις γνώσεις, ώστε να είναι δυνατή η λειτουργία ενός ευνομούμενου κράτους (Αυδίκος, ο.π., σελ.189).

Έτσι λοιπόν λειτούργησαν τα αλληλοδακτικά σχολεία στα οποία εργάζονταν πολλοί μαθητές μαζί κάτω από την εποπτεία ενός μόνου δασκάλου. Τα αλληλοδακτικά σχολεία λειτούργησαν κυρίως στις πόλεις. Στις αγροτικές περιοχές οι άνθρωποι αντιδρούν ακόμη στον υποχρεωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης αφού χρειάζονταν τα παιδιά για να βοηθούν στις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες.

⁴³ Παρόλα αυτά λειτούργησαν σχολεία και στην ύπαιθρο που ονομάζονταν γραμματοδιδασκαλία και κοινά πλήρη σχολεία. Οι δάσκαλοι αυτών των σχολείων είχαν περιορισμένες γνώσεις και συνήθως ασχολούνταν και με μια άλλη τέχνη. Στα σχολεία αυτά οι συνθήκες ήταν δυσμενέστερες. Θρανία δεν υπήρχαν και οι μαθητές, τουλάχιστον οι μικρότεροι κάθονταν στο πάτωμα. Ακόμη και τα μέσα διδασκαλίας ήταν αποτυπώδη και πρωτόγονα (Αυδίκος, ο.π., σελ.190 – 191). Αυτή ήταν λοιπόν η κατάσταση που επικρατούσε στα ελληνικά σχολεία την ώρα που στις ευρωπαϊκές χώρες σημειώνονταν προοδευτικές εξελίξεις. Στην χώρα μας μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αρχίζει να διαμορφώνεται ο σύγχρονος τύπος των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

3.5. Παιδικές διασκεδάσεις και δραστηριότητες στο σύγχρονο κόσμο.

Ο χώρος της εκπαίδευσης δεν είναι μοναδικός που μπορεί να μας δώσει πολύτιμες πληροφορίες για τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους. Χρήσιμα στοιχεία μπορούμε να βρούμε και εξετάζοντας τους τρόπους ψυχαγωγίας των ανθρώπων τόσο στην εποχή μας όσο και παλαιότερα. Στη σύγχρονη εποχή λοιπόν τα μικρά παιδιά διαθέτουν έναν ξεχωριστό κόσμο παιχνιδιών, βιβλίων και εκδηλώσεων που απευθύνονται αποκλειστικά και μόνο σε αυτά. Αυτό είναι απόλυτα φυσικό από τη στιγμή που το παιδί θεωρείται πλέον ως ένα ιδιαίτερο ανθρώπινο ον.

Η μελέτη της προσωπικότητας και των αναγκών του οδήγησαν στη διαπίστωση ότι το παιχνίδι αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες ενασχόλησης της παιδικής ηλικίας. Ψυχολόγοι, εκπαιδευτικοί και κοινωνιολόγοι τονίζουν συνεχώς την αξία που έχει το παιχνίδι για το παιδί στη διαμόρφωση και ανάπτυξη μιας υγιούς προσωπικότητας. Για το λόγο αυτό το παιχνίδι βρίσκεται παντού στο σχολείο, στο σπίτι, σε υπαίθριους χώρους και θεωρείται ως δικαίωμα αλλά και προνόμιο όλων των παιδιών.

Το παιχνίδι επιδρά πολύπλευρα στην ανάπτυξη του παιδιού. Προσαρμοσμένο στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του το παιχνίδι προσφέρει γνώσεις και καλλιεργεί ικανότητες όπως είναι η φαντασία, η δημιουργικότητα, η επινοητικότητα, η εφευρετικότητα, η υπομονή, η εκμάθηση κανόνων. Υπάρχουν ακόμη παιχνίδια που βοηθούν την σωματική ανάπτυξη και τις κινητικές δεξιότητες. Στη σύγχρονη εποχή το παιχνίδι αποτελεί και ένα από τα βασικότερα μέσα μάθησης που εφαρμόζονται στο σχολείο. Στο νηπιαγωγείο και τις πρώτες τάξεις του σχολείου το παιχνίδι χρησιμοποιείται για την εκμάθηση και κατανόηση

σύνθετων μαθηματικών και άλλων εννοιών. Πάνω από όλα όμως το παιχνίδι είναι μια δραστηριότητα που βοηθά το παιδί να χαλαρώσει, να ξεκουραστεί, να αποβάλει εντάσεις, να καταπολεμήσει φόβους και άγχη και να διασκεδάσει.

Η συνειδητοποίηση της αξίας του παιχνιδιού έχει οδηγήσει στην εποχή μας στην παραγωγή μιας πληθώρας εμπορικών παιχνιδιών, τα παραδοσιακά παιχνίδια άλλωστε τείνουν να εξαφανιστούν. Τα εμπορικά αυτά παιχνίδια είναι έτσι κατασκευασμένα ώστε να ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα των παιδιών από τις πρώτες μέρες της γέννησης μέχρι την εφηβεία. Έτσι λοιπόν υπάρχουν παιχνίδια φτιαγμένα από κάθε είδους υλικό όπως είναι το ξύλο, το πλαστικό, το πανί, το σφουγγάρι, το χαρτί κ.α. που κυκλοφορούν στην αγορά σε διάφορα χρώματα και σχέδια. Σε αυτά συγκαταλέγονται οι κούκλες, τα ζωάκια, τα οχήματα, τα επιτραπέζια παιχνίδια με κάρτες, παιχνίδια γνώσεων και μνήμης, παιχνίδια κατασκευών, ρομπότ, μπάλες, ξύλινοι κύβοι, πάζλ, πατίνια, ποδήλατα και φυσικά τα ηλεκτρονικά παιχνίδια. Πολλά από τα παιχνίδια αυτά αποτελούν απομιμήσεις και μικρογραφίες αντικειμένων που υπάρχουν στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και χρησιμοποιούνται από τους ενήλικους.

Τα παιχνίδια αυτά καθώς είναι ιδιαίτερα ελκυστικά προσελκύουν το ενδιαφέρον των μικρών παιδιών όπως είναι φυσικό και την περιέργεια των γονιών. Στο σημείο αυτό προκύπτει και πάλι το θέμα του καταναλωτισμού καθώς παρασύρει γονείς και παιδιά στη χωρίς μέτρο αγορά παιχνιδιών που πολλές φορές είναι πολύ επικίνδυνα. Σε αυτό συμβάλει για άλλη μια φορά η διαφήμιση η οποία ασκεί μεγάλη πίεση στην ψυχή των παιδιών και των ενηλίκων. Οι διαφημίσεις παιχνιδιών είναι μεγάλος πειρασμός για τα παιδιά ιδιαίτερα σε περιόδους γιορτών ή όταν παρεμβάλλονται κατά τη διάρκεια της αγαπημένης τους εκπομπής και τα κάνει να επιθυμούν να αγοράσουν ό,τι βλέπουν.

Επομένως το παιχνίδι στις μέρες μας αποτελεί σε μεγάλο βαθμό ένα εμπορικό βιομηχανικό προϊόν που ακολουθεί τους κανόνες και τις αρχές της αγοράς, σίγουρα όμως προορίζεται για τη χρήση του από τα παιδιά.

Εκτός όμως από τα παιχνίδια αυτά βλέπουμε ότι καθημερινά διαμορφώνονται νέοι χώροι εξοπλισμένοι με κάθε είδους παιχνιδοκατασκευές που προορίζονται για την αποκλειστική τους χρήση από τα μικρά παιδιά που βρίσκουν σε αυτούς έδαφος πρόσφορο για παιχνίδι. Στους χώρους αυτούς τα παιδιά μπορούν να τρέξουν, να παίξουν, να διασκεδάσουν διοχετεύοντας την ενεργητικότητά τους σε δημιουργικές και κατάλληλα σχεδιασμένες για την ηλικία τους δραστηριότητες με την εποπτεία ειδικά εκπαιδευμένου και έμπειρου προσωπικού.

Σε ό,τι αφορά τις εκδηλώσεις στις οποίες παίρνουν μέρος τα παιδιά είναι φανερό ότι διαφέρουν από αυτές των ενηλίκων. Για τα παιδιά διοργανώνονται παιδικά πάρτι, παιδικοί χοροί σε χώρους ειδικά για τους σκοπούς αυτούς διαμορφωμένους, παρουσιάζονται θεατρικές παραστάσεις σε παιδικές θεατρικές σκηνές και κινηματογραφικά έργα με ήρωες που είναι ικανοί να αγγίξουν την παιδική ψυχή. Οι ενήλικοι μπορεί να συνοδεύουν τα παιδιά σε όλες αυτές τις δραστηριότητες όμως δεν συμμετέχουν σε αυτές στον ίδιο βαθμό και με την ίδια χαρά που το κάνουν τα παιδιά. Αυτό είναι κατανοητό εφόσον τα ενδιαφέροντα των ενηλίκων είναι διαφορετικά από αυτά των παιδιών. Άλλα πράγματα ευχαριστούν τα παιδιά και άλλα πράγματα προτιμούν οι μεγάλοι.

Τις διαφορές αυτές μπορούμε να τις εντοπίσουμε και σε ένα άλλο θέμα που είναι σημαντικό για το σύγχρονο παιδί. Αναφέρομαι στην παιδική λογοτεχνία. Πρόκειται για έναν ιδιαίτερο κλάδο της Λογοτεχνίας που έκανε την εμφάνισή του δυναμικά ήδη από το 19^ο αιώνα σε Ελλάδα και Ευρώπη. Μέσα στο γενικότερο ενδιαφέρον που παρατηρείται για το παιδί και την παιδική ηλικία έχουμε και τη δημοσίευση λογοτεχνικών

έργων που προορίζονταν για να συντροφεύουν τα μικρά παιδιά. Η πραγματική άνθηση όμως της Παιδικής Λογοτεχνίας γίνεται στη διάρκεια του 20ου αιώνα οπότε και πληθαίνουν συνεχώς τα παιδικά αναγνώσματα. Τον αιώνα αυτό έχουμε και την ίδρυση δύο οργανισμών που θέτουν ως στόχο την προώθηση του παιδικού και νεανικού βιβλίου. Πρόκειται για τη Διεθνή Νεανική Βιβλιοθήκη που ιδρύθηκε στο Μόναχο το 1948 και τη Διεθνή Οργάνωση Βιβλίων για τη Νεότητα (IBBY) που ιδρύθηκε το έτος 1953. Στην Ελλάδα την ίδια εποχή άρχισαν τη δράση τους δυο άλλες λογοτεχνικές οργανώσεις: α) Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά (1958) και β) ο κύκλος τους Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου (1969). Οι δύο αυτοί οργανισμοί στρέφουν το ενδιαφέρον των Ελλήνων συγγραφέων προς τα παιδικά βιβλία προκηρύσσοντας διαγωνισμούς και δίνοντας βραβεία στους συγγραφείς που θα επιλέξουν να ασχοληθούν με το λογοτεχνικό αυτό είδος.

Η δράση των παραπάνω οργανισμών έφερε πραγματικά πολλά αποτελέσματα. Έτσι στις μέρες μας η αγορά διαθέτει μία ποικιλία από λογοτεχνικά κείμενα, περιοδικά, βιβλία και παραμύθια ποικίλων θεμάτων όπως είναι η φύση, τα ταξίδια, οι διαπροσωπικές σχέσεις, κοινωνικά προβλήματα κ.α. Οι συγγραφείς φροντίζουν ώστε τα θέματα των βιβλίων τους να ταιριάζουν στα ενδιαφέροντα των παιδιών. Τα θέματα των παιδικών βιβλίων είναι συνήθως χαρούμενα και διασκεδαστικά έτσι ώστε να μεταδίδουν αισιοδοξία για τη ζωή. Το βιβλίο αναδεικνύεται με αυτόν τον τρόπο ένας μοναδικός σύντροφος του παιδιού στη ζωή.

3.6. Τρόποι Ψυχαγωγίας των παιδιών στο παρελθόν

Όλα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως αφορούν το σύγχρονο παιδί και τους τρόπους με τους οποίους αυτό ψυχαγωγείται. Από όσα όμως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια γίνεται αντιληπτό ότι στο παρελθόν δεν υπήρχε για τα παιδιά ένας χωριστός κόσμος και άρα δεν

είναι καθόλου πιθανό να υπήρχαν για αυτά και ξεχωριστά παιχνίδια ή διασκεδάσεις. Σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής τα παιδιά ήταν μικροί ενήλικοι και δεν έφευγαν σχεδόν ποτέ από τις συντροφιάς των μεγάλων. Εφόσον βρίσκονταν τα παιδιά συνέχεια μαζί με τους ενήλικους έπαιρναν μέρος και σε όλες τις εκδηλώσεις τους. Παιδιά και μεγάλοι διασκεδάζαν μαζί σε χορούς, θρησκευτικές γιορτές και εκδηλώσεις, σε πανηγύρια και μουσικές τελετές. Τα παιδιά χόρευαν, έπαιζαν διάφορα μουσικά όργανα και συμμετείχαν ενεργά σε όλες τις φάσεις των εκδηλώσεων. Το γεγονός αυτό δεν θα έπρεπε να μας εκπλήσει. Όπως έχει ήδη αναφερθεί η Μεσαιωνική κοινωνία δεν θεωρούσε τα παιδιά αγνά και αθώα και άρα δεν υπήρχε ο φόβος να διαφθαρούν από τη συναστροφή τους με τους μεγάλους. Ακόμη δεν υπήρχε τότε η αίσθηση της διαφορετικής φύσης των παιδιών κι έτσι δεν υπήρχε περίπτωση να διαφέρουν τα ενδιαφέροντά τους από αυτά των μεγάλων.

Σύμφωνα με τον Αριές⁴⁴ την εποχή εκείνη παιδιά και μεγάλοι μοιράζονταν τα ίδια παιχνίδια. Τα παιχνίδια αυτά ήταν το σκάκι, τα χαρτιά, η μπάλα με ρακέτες, παιχνίδια με ομοιοκατάληκτες λέξεις, λογοπαίγνια, το κρυφτό, ομαδικά παιχνίδια, τα ζάρια, κορώνα ή γράμματα. Τα μικρά παιδιά έπαιζαν όλα αυτά τα παιχνίδια παράλληλα με τις κούκλες. Τα παιδιά των ευγενικών, πλούσιων και αριστοκρατικών οικογενειών έπαιρναν μέρος και σε άλλες παιγνιώδεις διασκεδάσεις των μεγάλων όπως ήταν η τοξοβολή, η ιππασία και το χόκευ (Αριές, ο.π.).

Τα παιχνίδια λοιπόν ήταν κοινά για παιδιά και μεγάλους. Το ίδιο όμως συνέβαινε και με τα παραμύθια. Τότε προορίζονταν για ένα ευρύ κοινό που αποτελούνταν από παιδιά και μεγάλους που απολάμβαναν τις διηγήσεις στις συγκεντρώσεις. Οι διηγήσεις αυτές ήταν θρύλοι, μύθοι, μαγικές ή φανταστικές ιστορίες ή παραμύθια γραμμένα από επαγγελματίες. Γνωρίζουμε ότι τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ, τα ιπποτικά μυθιστορήματα του Τζακ Λόντον και τα παραμύθια του

Περρώ γράφτηκαν για μεγάλους διαβάζονταν όμως με μεγάλη ευχαρίστηση και από τα παιδιά.

Το 17^ο αιώνα τα πράγματα αλλάζουν σε ό,τι αφορά τον κόσμο των παιχνιδιών. Υπάρχει ήδη μια διαφοροποίηση και σύμφωνα με τον Άριες⁴⁵ εμφανίζονται ορισμένα όπως το ξύλινο αλογάκι, ο μύλος, οι κούκλες, το πουλί που ήταν δεμένο σε μια κλωστή που προορίζονταν αποκλειστικά για τα πολύ μικρά παιδιά (Άριες, ο.π., σελ.115). Σύμφωνα πάλι με τον Άριες⁴⁶ η εξειδίκευση αυτή των παιχνιδιών αφορά τουλάχιστον στην αρχή μόνο τη νηπιακή ηλικία. Από τα 4 χρόνια τα παιδιά έπαιζαν και πάλι τα ίδια παιχνίδια με τους ενήλικους (Άριες, ο.π., σελ.119).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρω ότι στο Μεσαίωνα η στάση απέναντι στα παιχνίδια δεν ήταν κοινή. Από τη μια υπήρχαν εκείνοι που αποδέχονταν κάθε μορφής παιχνίδι και ήταν ανεκτικοί ακόμη και στη χρήση τυχερών παιχνιδιών από τα παιδιά και από την άλλη υπήρχε μια μερίδα αυστηρών ηθικολόγων που καταδίκασαν τα παιχνίδια ως αιτίες της ηθικής διαφθοράς των ανθρώπων. Οι κρίσεις τους αυτές συνεχίστηκαν μέχρι και το 18^ο αιώνα οπότε και άρχισε να διαμορφώνεται η σύγχρονη άποψη γύρω από το παιχνίδι.

Συγκεκριμένα η επικριτική στάση απέναντι στο παιχνίδι την οποία υιοθετούσε και η Μεσαιωνική Εκκλησία αρχίζει να αλλάζει το 17^ο αιώνα κάτω από την επίδραση των Ιησουϊτών. Αυτοί κατανόησαν την παιδαγωγική αξία του παιχνιδιού και προσπάθησαν να το εντάξουν στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κολεγίων τους. Σημειώνεται όμως κάποια αλλαγή αφού δίνεται έμφαση στα σωματικά, κινητικά παιχνίδια και τις γυμναστικές ασκήσεις. Ταυτόχρονα παρατηρείται μια νέα εξειδίκευση των παιχνιδιών με βάση την ηλικία. Σύμφωνα με τον Άριες⁴⁷ παιχνίδια όπως το σκαμπίλι, το κρυφτό, ο γκρινιάρης, το λίκνο της αγάπης, ο ευγενικός ιππότης εγκαταλείπονται από τους ενήλικους επειδή

τα θεωρούν απλοϊκά και παίζονται πλέον μόνο από τα παιδιά ή τους ανθρώπους των λαϊκών τάξεων. (Αριές,ο.π.). Στο τέλος του 17^{ου} αιώνα η εξειδίκευση αυτή των παιχνιδιών γίνεται ακόμη πιο φανερή και διαχωρίζονται πλέον τα παιδικά παιχνίδια από τις παιγνιώδεις δραστηριότητες των μεγάλων. Συγκεκριμένα οι ενήλικοι κράτησαν για τον εαυτό τους τα τυχερά παιχνίδια και τα αθλήματα.

Παρόμοια ήταν και η κατάσταση που επικρατούσε στην πατρίδα μας σε παλαιότερες εποχές. Παιδιά και ενήλικοι μοιράζονταν τις ίδιες ψυχαγωγικές δραστηριότητες που γίνονταν παράλληλα με την εργασία μέρα ή νύχτα. Στις αγροτικές κοινωνίες του παρελθόντος οι άνθρωποι διασκέδαζαν όλοι μαζί με διηγήσεις μύθων και παραδοσιακών ιστοριών, με αναγνώσεις κειμένων από την Αγία Γραφή, τραγουδώντας δημοτικά τραγούδια. Φυσικά δεν έλειπαν οι παροιμίες και τά αινίγματα που σύμφωνα με τον Αυδίο⁴⁸ κατείχαν σημαντική θέση στην ψυχαγωγία μικρών και μεγάλων καθώς προκαλούσαν τη χαρά και τη φαντασία τους (Αυδίκος, ο.π.). Ακόμη υπήρχαν εφημερίδες και βιβλία που κυκλοφορούσαν στην Ελλάδα και τα χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες για την ενημέρωση και την ψυχαγωγία τους.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας ήταν πως οποιοδήποτε κοινωνικό γεγονός μετατρέποταν σε μεγάλη γιορτή. Ανοιξιάτικες γιορτές, ο τρύγος, η γέννηση και η βάφτιση των παιδιών, οι ονομαστικές εορτές και ο γάμος μετατρέπονταν σε εκδηλώσεις στις οποίες συμμετείχαν και διασκέδαζαν παιδιά και μεγάλοι.

Η κατάσταση στη χώρα μας αλλάζει στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα δηλαδή πιο αργά από ότι στην Ευρώπη. Η Ελλάδα την περίοδο εκείνη προσπαθεί με γρήγορους ρυθμούς να παρακολουθήσει τις αλλαγές που έχουν ήδη συντελεστεί στις Ευρωπαϊκές χώρες. Από μια αγροτική κοινωνία μετατρέπεται και αυτή σε αστική, βιομηχανική χώρα με την παράλληλη ίδρυση μεγάλων πόλεων. Οι μεγάλοι περνούν τον

περισσότερο χρόνο τους στους χώρους εργασίας και όταν θέλουν να διασκεδάσουν επιλέγουν κάποιο καφενείο ή θέατρο. Τα παιδιά περιορίζονται στο χώρο του σχολείου και το παιχνίδι γίνεται αποκλειστικά δική τους δραστηριότητα. Έτσι σύμφωνα με τον Αυδίκου⁴⁹ παιχνίδια όπως η «χελώνα», οι κούκλες, οι «κουμπάρες», «τα σπίτια», «οι μπακάληδες», η πινακωτή, η τυφλόμυγα, η μακριά γαϊδούρα, τα μαντριά, η δασκάλα, ο γιατρός κ.α. είναι μερικά από τα αγαπημένα παιχνίδια των παιδιών με τα οποία διασκεδάζουν μακριά από τους μεγάλους (Αυδίκος, ο.π.).

Έτσι λοιπόν παρακολουθήσαμε την εξέλιξη των παιχνιδιών και της ψυχαγωγίας από μια κοινωνία που μικροί και μεγάλοι είχαν τους ίδιους τρόπους να διασκεδάζουν σε μια κοινωνία όπου παιδιά και ενήλικοι έχουν ξεχωριστούς τρόπους ψυχαγωγίας. Η εξέλιξη αυτή προήλθε καταρχήν από την αίσθηση των μεγάλων ότι κάποιες δραστηριότητες ήταν υπερβολικά απλές και εύκολες για αυτούς και άρα έπρεπε να παραχωρηθούν στα παιδιά. Ύστερα αναγνωρίστηκε ο σημαντικός χαρακτήρας του παιχνιδιού και η συμβολή του στην ανάπτυξη του παιδιού και η ανακάλυψη πως το παιδί έχει δικές του προτιμήσεις ως προς τον τρόπο ψυχαγωγίας του που διαφέρει από τις προτιμήσεις των μεγάλων.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Απεικόνιση της παιδικής ηλικίας μέσα από πίνακες ζωγραφικής.

Πριν αρχίσω την ανάλυση του συγκεκριμένου κεφαλαίου νομίζω ότι είναι σκόπιμο να κάνω μια σύντομη αναδρομή σε όσα έχουν αναφερθεί μέχρι αυτό το σημείο. Στα προηγούμενα λοιπόν κεφάλαια παρατέθηκαν οι απόψεις που επικρατούν γύρω από την έννοια της παιδικής ηλικίας έτσι όπως αυτή ήταν διαμορφωμένη σε προηγούμενες εποχές κι έτσι όπως εμείς την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Το συμπέρασμα στο οποίο φαίνεται ότι καταλήγουμε είναι το γεγονός ότι η παιδική ηλικία είναι μια έννοια που διαμορφώνεται και αλλάζει ανάλογα με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο την εξετάζει κανείς. Παράλληλα το παιδί δεν έχει πάντοτε την ίδια θέση και τον ίδιο ρόλο μέσα σε έναν κόσμο που στο μεγαλύτερο μέρος του διαμορφώνεται και σχεδιάζεται από ενήλικους. Αντίθετα ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα παιδιά από τους μεγάλους μεταβάλλεται και προσαρμόζεται στις εκάστοτε κοινωνικές απαιτήσεις.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω και έχοντας πάντα υπόψιν τον τρόπο λειτουργίας των σύγχρονων κοινωνιών είναι φανερό ότι το παιδί θεωρείται στις μέρες μας πρωταγωνιστής της ζωής. Η γέννησή του, η ανατροφή του, ο τρόπος και η μορφή της διαπαιδαγώγησής του, η οργάνωση της ζωής του και γενικότερα κάθε μικρό και μεγάλο θέμα που το αφορά προκαλούν το έντονο ενδιαφέρον και την αγωνία όλων των ενηλίκων και κυρίως εκείνων που εμπλέκονται στη ζωή του άμεσα όπως είναι οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί. Το ενδιαφέρον τους μάλιστα γίνεται ορισμένες φορές τόσο υπερβολικό στην προσπάθειά τους να κάνουν

ευτυχισμένο το παιδί που φτάνουν στο σημείο να το πιέζουν και να το περιορίζουν χωρίς φυσικά να επιδιώκουν κάτι τέτοιο.

Εκείνο πάντως για το οποίο φαίνεται ότι είμαστε απόλυτα σίγουροι είναι πως ύστερα από μακροχρόνιες έρευνες και μελέτες έχει αναγνωρισθεί από όλους η ιδιαιτερότητα και η ξεχωριστή φύση των παιδιών καθώς και η απαίτηση να δέχονται ειδική μεταχείριση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί για το παιδί ένας ολόκληρος και ξεχωριστός κόσμος μέσα στον οποίο η θέση του είναι κεντρική.

Αντίθετα ο τρόπος ζωής των παιδιών σε παλιότερες εποχές όπως είναι ο Μεσαίωνας και οι αιώνες που ακολουθούσαν μέχρι και τα τέλη του 16^{ου} αιώνα μοιάζει να είναι πολύ διαφορετικός. Τότε το παιδί δεν θεωρούνταν ως κάτι το ιδιαίτερο και άρα δεν ακολούθησαν έναν ιδιαίτερο τρόπο ζωής. Αντίθετα αντιμετωπιζόταν ως ένας μικρός ενήλικος και απλά μοιραζόταν τις ίδιες συνθήκες ζωής με τους μεγάλους. Παιδιά και ενήλικοι έπαιρναν μέρος στις ίδιες καθημερινές δραστηριότητες, φορούσαν ακόμη και τα ίδια ρούχα. Η αίσθηση της παιδικής αγνότητας και αθωότητας δεν υπήρχε. Το παιδί ήταν ακόμη ένα μέλος του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Για να καταλήξω σε αυτές τις διαπιστώσεις μεταχειρίστηκα τη σχετική και διαθέσιμη βιβλιογραφία αναζητώντας στοιχεία που αφορούν όλο το φάσμα τη ζωής του παιδιού. Στόχος μου πάντα ήταν να δω αν και πόσο η ζωή αυτή παρέμεινε ίδια ή άλλαξε στο πέρασμα των αιώνων. Τα συμπεράσματα προέκυψαν μέσα από την μελέτη των σχέσεων παιδιών και ενήλικων στην κάθε εποχή, από τον τρόπο φροντίδας, τον τρόπο ενδυμασίας, τη σχολική μόρφωση και φυσικά τη μορφή των παιχνιδιών και της γενικότερης ψυχαγωγίας που έχουν.

Μέχρι αυτό το σημείο λοιπόν για την επεξεργασία του θέματος που με απασχολεί στηρίχθηκα σε επίπεδο θεωρητικό. Στην προσπάθεια μου όμως να συγκεντρώσω όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία που θα

οδηγήσουν στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης άποψης, θα προχωρήσω σε αυτό το κεφάλαιο σε μια εμπειρική ανάλυση στοιχείων που σχετίζονται με το θέμα και προέρχονται από πίνακες ζωγραφικής. Σκοπός μου είναι να ανιχνεύσω αντιλήψεις, απόψεις και στάσεις που επικρατούν γύρω από την παιδική ηλικία έτσι όπως αυτές εκφράζονται από τους ζωγράφους μέσα στα καλλιτεχνικά δημιουργήματά τους.

Η ζωγραφική είναι σημαντική στη ζωή μας γιατί βοηθά στην διαμόρφωση και καλλιέργεια των αισθητικών μας κριτηρίων. Αναδεικνύεται όμως και σε πολύτιμο βοηθό ανθρώπων που πραγματοποιούν έρευνες για την επεξεργασία θεμάτων για τα οποία τα στοιχεία που μπορούν να συγκεντρώσουν με άλλες μεθόδους είναι περιορισμένα. Πολύ γνωστός συγγραφέας που μεταχειρίζεται στοιχεία από πίνακες ζωγραφικής στο βιβλίο του Αιώνες Παιδικής Ηλικίας είναι φυσικά ο Φιλίπ Αριές. Ο τρόπος ανάλυσης που ακολουθεί ο Αριές μεταφράζεται κυρίως σε περιγραφή του πίνακα.

Από τη δική μου μεριά θεώρησα ότι θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να ασχοληθώ με τους πίνακες ζωγραφικής για τρεις κυρίως λόγους: πρώτον, διότι σύμφωνα με τη φύση του θέματος είναι δύσκολο να συγκεντρώσω επαρκή στοιχεία που να αποκαλύπτουν τη θέση του παιδιού στην κοινωνία για παλαιότερες εποχές όπως είναι π.χ. ο 16^{ος} αιώνας από βιβλία αφού αυτά είναι περιορισμένα και πολλές φορές δυσεύρετα. Αντίθετα οι πίνακες ζωγραφικής προσφέρουν πλουσιότερο υλικό το οποίο μπορώ να εξετάσω έχοντάς το μπροστά μου ανά πάσα στιγμή και να οδηγηθώ σε ορισμένες διαπιστώσεις για το θέμα που με απασχολεί. Ξεκινώντας λοιπόν από παλαιότερες εποχές γεννήθηκε στη σκέψη μου το ενδιαφέρον και η περιέργεια να ερευνήσω το ίδιο θέμα με τον ίδιο τρόπο και για νεώτερες εποχές και να κάνω έτσι μια μορφή σύγκρισης. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι πίνακες ζωγραφικής που θα περιγραφούν παρακάτω είναι δημιουργήματα παλαιότερων αλλά και πιο

σύγχρονων καλλιτεχνών κυρίως του 19^{ου} αιώνα αφού στην εποχή μας η ζωγραφική έχει αντικατασταθεί σε μεγάλο βαθμό από τη φωτογραφία κι έτσι είναι λίγοι οι πίνακες που αποθανατίζουν παιδιά.

Δεύτερον, πιστεύω ότι η ζωγραφική μπορεί να εμπλουτίσει τις γνώσεις μας γύρω από την έννοια της παιδικής ηλικίας με έναν μοναδικό τρόπο. Αυτό που θέλω να πω είναι ότι οι ζωγράφοι που απεικονίζουν στα έργα τους το παιδί, μεταφέρουν σε αυτά τις αντιλήψεις που είναι σχετικές με το παιδί και επικρατούν στην εποχή τους. Οι ζωγράφοι είναι εκείνοι που δίνουν μορφή στις αντιλήψεις αυτές και άρα ο τρόπος με τον οποίο ζωγραφίζουν το παιδί φανερώνει σε μεγάλο βαθμό και τον πραγματικό τρόπο ζωής του. Βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τόσο οι ζωγράφοι όσο και τα μοντέλα τους πρέπει να υπακούν σε ορισμένους κανόνες που υπαγορεύει η Τέχνη της ζωγραφικής κι έτσι το έργο ίσως να μην συμβαδίζει απόλυτα με την πραγματικότητα. Σίγουρα όμως προσφέρει ουσιαστικά ενδεικτικά στοιχεία.

Ο τρίτος και ίσως πιο σημαντικός λόγος που με ώθησε να ασχοληθώ με τη ζωγραφική είναι η απουσία ζωντανών προτύπων. Αυτό σημαίνει ότι στη σύγχρονη κοινωνία στην οποία ζω και κινούμαι βλέπω καθημερινά πραγματικά παιδιά. Έτσι μπορώ να γνωρίζω από προσωπική εμπειρία τον τρόπο ζωής τους, τις σχέσεις που αναπτύσσουν με τους ενήλικους, τις δραστηριότητες, τα παιχνίδια και την ενδυμασία τους. Αυτό είναι πρακτικά αδύνατο να γίνει για προηγούμενες εποχές. Δεν είναι δηλαδή δυνατό να έχω μπροστά μου ζωντανό ένα παιδί που έζησε στο Μεσαίωνα ή το 17^ο αιώνα και να το παρατηρήσω. Για να ξεπεράσω επομένως το συγκεκριμένο πρόβλημα έπρεπε να καταφύγω σε εναλλακτικούς τρόπους αναζήτησης στοιχείων. Η ζωγραφική είναι πολύ καλή λύση αφού ένα έργο τέχνης που απεικονίζει το παιδί μπορώ να το έχω μπροστά μου, να το παρατηρήσω και φυσικά να το αναλύσω.

Ωστόσο όσο ενδιαφέρουσα και είναι η ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα παρουσιάζει και ορισμένες δυσκολίες που είναι ιδιότυπες σε ό,τι αφορά τους πίνακες ζωγραφικής. Η ίδια η ζωγραφική είναι από τη φύση της ένα θέμα ιδιαίτερα ευαίσθητο και απαιτεί γνώσεις και προσεχτικούς χειρισμούς. Το βασικό πρόβλημα είναι, όπως συμβαίνει άλλωστε και με πολλές μορφές της τέχνης, ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την πραγματική πρόθεση και επιθυμία του καλλιτέχνη, το μήνυμα και το νόημα που θέλει να περάσει στο κοινό μέσα από το έργο του. Εμείς στεκόμαστε μπροστά σε ένα καλλιτεχνικό αποτέλεσμα και ερμηνεύουμε τα στοιχεία όπως εμείς νομίζουμε ανάλογα με τα συναισθήματα και τις ιδέες μας, την ψυχική μας κατάσταση και τις συνθήκες του περιβάλλοντος στο οποίο συναντούμε το έργο. Έτσι αυτά τα οποία βλέπουμε τελικά σε έναν πίνακα μπορεί να είναι πολύ διαφορετικά από αυτά που είχε σκοπό να ζωγραφίσει ο καλλιτέχνης. Τελικά ενώ μπορούμε να περιγράψουμε στοιχεία του πίνακα όπως είναι τα πρόσωπα, το θέμα, οι κινήσεις, οι εκφράσεις, οι στάσεις, το χρώμα δεν μπορούμε να πούμε ποια είναι η επιθυμία του καλλιτέχνη και ποιο μήνυμα θέλει να μεταδώσει.

Ένα άλλο στοιχείο που προκαλεί δυσκολίες στην ανάλυση της ζωγραφικής είναι το γεγονός ότι υπάρχουν πολύ λίγα βιβλία, άρθρα ή άλλα κείμενα που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην προσπάθεια επεξεργασίας των έργων ζωγραφικής. Πραγματικά είναι πολύ δύσκολο να βρει κανείς οποιεσδήποτε πηγές που θα μπορούσαν να δώσουν πληροφορίες και να οριοθετήσουν κάποιες κατευθυντήριες γραμμές για την ανάλυση των έργων τέχνης. Μέσα στα πλαίσια αυτής της έρευνας αναζητήσα σχετικές πληροφορίες. Τελικά κατέληξα στο συμπέρασμα πως δεν υπάρχουν προτεινόμενες συνταγές ή συνιστώμενοι τρόποι ανάλυσης ενός έργου ζωγραφικής. Τα μόνα στοιχεία που μπόρεσα να βρω και ίσως είναι χρήσιμα στη διαμόρφωση μιας γενικής άποψης είναι

τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Τέχνης που βρίσκονται καταγραμμένα στις εισαγωγές των βιβλίων που παρουσιάζουν τα έργα της ζωγραφικής έτσι όπως αυτά συγκεντρώνονται στις συλλογές των Μουσείων και τις ποικίλες ιδιωτικές συλλογές. Τα στοιχεία αυτά βοηθούν στην κατανόηση του κλίματος, των συνθηκών και της ατμόσφαιρας που πλαισιώνουν τον εκάστοτε καλλιτέχνη όταν σχεδιάζει το έργο του. Ταυτόχρονα αποκτούμε γνώσεις σχετικά με τα καλλιτεχνικά ρεύματα που επικρατούν σε κάθε εποχή και άρα μαθαίνουμε ποιες επιρροές και ποια ερεθίσματα δέχεται ο καλλιτέχνης.

Χρήσιμα όμως αποδεικνύονται και τα βιογραφικά στοιχεία των καλλιτεχνών έτσι όπως αυτά εμφανίζονται να συνοδεύουν τα έργα τους. Τα βιογραφικά μας βοηθούν να γνωρίζουμε τις καταβολές, την πορεία και την εξέλιξη κάθε καλλιτέχνη. Έτσι είναι σημαντικό να γνωρίζουμε κάτω από ποιες συνθήκες και σύμφωνα με ποια ιδεολογία αποφασίζει ένας καλλιτέχνης να εντάξει το παιδί και την παιδική ηλικία στην τέχνη του. Έτσι λοιπόν τα γενικά σχόλια που υπάρχουν στα βιβλία των Έργων Τέχνης καθώς και τα βιογραφικά των ζωγράφων είναι τα μόνα στοιχεία που μπορούν ως ένα βαθμό να με βοηθήσουν στην προσπάθεια ανάλυσης των πινάκων.

Η μορφή και το είδος της έρευνας που επιχειρώ να πραγματοποιήσω εδώ δεν είναι εύκολο να ενταχθεί σε ένα συγκεκριμένο τύπο μεθόδου. Πρόκειται για μια έρευνα ιδιόμορφη και το υλικό της είναι ασυνήθιστο. Τα στοιχεία που έχω συγκεντρώσει δεν μπορούν να μεταφραστούν σε ποσοστά και ποσότητες. Ταυτόχρονα όμως δεν μπορώ να χρησιμοποιήσω μια κλασική ερευνητική μέθοδο της ιστορίας γιατί δεν μεταχειρίζομαι αυτούσιες ιστορικές πηγές. Τελικά χρησιμοποιώ το υλικό που συγκέντρωσα ως στοιχεία ποιοτικής έρευνας για τους λόγους που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Το υλικό αυτό υπάρχει στην εποχή μας και το θεωρώ αντιπροσωπευτικό για τις πληροφορίες που μας δίνει.

Από την άλλη μεριά πιστεύω ότι αυτός ο τρόπος έρευνας που ακολουθώ πλησιάζει περισσότερο τη μέθοδο της μελέτης περίπτωσης χωρίς να είναι τέτοια ακριβώς.

Σύμφωνα με τους Cohen και Manion⁴⁹ ο ερευνητής της μελέτης περίπτωσης κατά κανόνα παρατηρεί τα χαρακτηριστικά μίας μονάδας (Cohen, Manion, 1997, σελ.152). Στην προκειμένη περίπτωση ως μονάδα λαμβάνω μία ομάδα έργων τέχνης με σκοπό να παρατηρήσω τα χαρακτηριστικά τους σε σχέση με τη μορφή των παιδιών που απεικονίζουν. Εκείνο που πραγματικά με ενδιαφέρει δεν είναι να περιγράψω τους συγκεκριμένους πίνακες αλλά να μπορέσω με βάση τα στοιχεία που βλέπω στα έργα αυτά να βγάλω ^{ορισμένα} γενικότερα συμπεράσματα για τα παιδιά της εποχής στην οποία ανήκαν τα έργα. Για το λόγο αυτό νομίζω ότι η έρευνά μου πλησιάζει τη μελέτη περίπτωσης.

Όσον αφορά τον τρόπο επεξεργασίας των έργων αναφέρω ότι έχω επιλέξει 13 πίνακες ζωγραφικής οι οποίοι παρατίθενται συγκεντρωμένοι στο παράρτημα. Η αναφορά σε αυτούς γίνεται με παραπομπή. Συνήθως οι πίνακες εξετάζονται σε ζευγάρια ή ομάδες με βάση τη συγγένεια που έχουν ως προς το θέμα.

Φυσικά πρέπει να τονίσω ότι η επιλογή των συγκεκριμένων έργων δεν ήταν τυχαία. Στη διαδικασία επιλογής τους χρειάστηκε να θέσω ως πρωταρχικά ορισμένα βασικά κριτήρια. Το υλικό που υπάρχει είναι πλούσιο. Γίνεται κατανοητό όμως ότι η έκταση της εργασίας θέτει ορισμένους περιορισμούς ως προς τον αριθμό των έργων. Οι 13 πίνακες στους οποίους τελικά κατέληξα προσπάθησα να είναι όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικοί και να προσφέρουν πληθώρα στοιχείων για το παιδί και τον τρόπο αντιμετώπισής του. Τα συγκεκριμένα έργα είναι νομίζω ενδεικτικά για τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ανθρώπων απέναντι στο παιδί και τον κόσμο του.

Τα έργα αυτά φρόντισα να δείχνουν με ξεκάθαρο τρόπο τις πληροφορίες που θέλω να συγκεντρώσω. Έτσι κάποια από τα στοιχεία που θα εξετάσω είναι η θέση του παιδιού στον πίνακα, τα πρόσωπα με τα οποία εικονίζεται, η στάση του σώματος και η έκφραση του προσώπου, η ενδυμασία, τα αντικείμενα που υπάρχουν γύρω του καθώς και ο χώρος στον οποίο βρίσκεται

Ένα πολύ βασικό κριτήριο επιλογής των έργων ήταν το θέμα τους. Βασικό μου μέλημα ήταν να φανεί το παιδί σε όσο το δυνατόν περισσότερες πτυχές της καθημερινής του ζωής και δραστηριότητας. Με τον τρόπο αυτό πιστεύω ότι θα σχηματίσουμε μια πιο σφαιρική και ολοκληρωμένη άποψη για το παιδί και τον κόσμο του.

Ένα ακόμη θέμα που με απασχόλησε ήταν η χρονολογία των έργων δηλαδή η εποχή στην οποία ανήκαν. Το χρονικό πλαίσιο των πινάκων είναι πολύ σημαντικό από τη στιγμή που ένα έργο δεν μπορούμε να το εξετάσουμε μόνο του, αποκομμένο από το περιβάλλον του. Οι πίνακες ζωγραφικής με θέμα το παιδί αντανακλούν απόψεις του κοινωνικού περιγύρου άλλοτε προοδευτικές, άλλοτε ξεπερασμένες που βρίσκουν το δρόμο να περάσουν στο κοινό μέσα από το πινέλο του καλλιτέχνη. Για το λόγο αυτό θέλησα τα έργα που επέλεξα να ανήκουν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους έτσι ώστε να προσφέρουν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις απόψεις που επικρατούν σε διαφορετικές εποχές. Έτσι λοιπόν επέλεξα αιώνες που είναι χαρακτηριστικοί για τις αντιλήψεις που αντανακλούν σχετικά με την παιδική ηλικία.

Σύμφωνα με τον Αριές⁵⁰ η Μεσαιωνική Τέχνη αγνοούσε το παιδί και την παιδική ηλικία μέχρι και το 13^ο αιώνα περίπου. Ο λόγος για τον οποίο γινόταν αυτό δεν ήταν η αδεξιότητα των καλλιτεχνών να απεικονίσουν τα παιδιά. Απλά σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής δεν υπήρχε ξεχωριστή θέση για το παιδί στο Μεσαιωνικό κόσμο. Οι πρώτες

και ελάχιστες απόπειρες κάποιων καλλιτεχνών να συμπεριλάβουν τις παιδικές φιγούρες στα έργα τους κατέληξαν σε κάποιου είδους αποτυχία. Το αποτέλεσμα που παρήγαγαν τελικά ήταν παιδιά που διέφεραν από τους ενήλικους μόνο στο ανάστημα. Τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του προσώπου και του σώματος ήταν όμοια με αυτά των ενηλίκων (Αριές, ο.π.).

Από το 13^ο αιώνα και μετά το παιδί εμφανίζεται στην Τέχνη με μια μορφή που πλησιάζει περισσότερο τη σύγχρονη χωρίς όμως και πάλι να έχουμε την πραγματική απεικόνισή του. Ο 17^{ος} αιώνας είναι πολύ σημαντικός για την εμφάνιση του παιδιού στους πίνακες ζωγραφικής καθώς οι ζωγράφοι όλο και πιο θαρραλέα αρχίζουν να απεικονίζουν σκηνές της καθημερινής ζωής των παιδιών. Από τον αιώνα αυτό και έπειτα η εξέλιξη της ζωγραφικής που έχει ως θέμα το παιδί είναι μεγάλη δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι αρχίζει σιγά σιγά να διαμορφώνεται για τα παιδιά μια νέα θέση στον κόσμο και οι άνθρωποι αρχίζουν να αναγνωρίζουν την σπουδαιότητα της παιδικής ηλικίας.

Ένα από τα αγαπημένα θέματα των ζωγράφων που ασχολούνται με το παιδί είναι η απεικόνιση των μικρών μέσα σε πλήθος ανθρώπων. Το θέμα αυτό απεικονίζει ο πίνακας «Χωριάτικος χορός»⁵¹ που είναι δημιούργημα του Φλαμανδού ζωγράφου Πίτερ Μπρέχελ (απεικόνιση στο βιβλίο Μουσείο Ιστορίας Τέχνης, Βιέννη, 1986, σελ.120 – 121). Εδώ ο πίνακας βρίσκεται στη σελίδα 113 του παραρτήματος. Ο πίνακας χρονολογείται γύρω στα 1615 και είναι αντιπροσωπευτικός των προτιμήσεων του καλλιτέχνη ο οποίος αγαπούσε ιδιαίτερα τις αγροτικές σκηνές και έδινε ηθογραφικό ήθος στα έργα του. Ο συγκεκριμένος πίνακας είναι γεμάτος φωτεινά, ζεστά χρώματα κι έντονους τόνους. Εικονίζει ένα χωριάτικο πανηγύρι και μάλιστα την ώρα που αυτό βρίσκεται στο αποκορύφωμά του. Στην αριστερή πλευρά βλέπουμε μια παρέα που πίνει. Πίσω ακριβώς βρίσκεται ένα ζευγάρι που φιλιέται. Ο

οργανοπαίχτης παίζει τη γκάιντα που είναι ένα από τα αγαπημένα μουσικά όργανα των χωρικών και δύο ζευγάρια χορεύουν. Ένας άλλος άντρας ντυμένος με ιδιαίτερη ενδυμασία τραβάει μια νεαρή κοπέλα για να μπούνε και αυτοί στο χορό. Αριστερά, στο κάτω μέρος του πίνακα, δυο μικρά κοριτσάκια παίρνουν και αυτά μέρος στο γλέντι. Όλοι οι κάτοικοι του χωριού παρασύρονται από το κέφι.

Εκείνο που κυρίως ενδιαφέρει είναι η παρουσία των παιδιών. Ο πίνακας είναι χαρακτηριστικός των αντιλήψεων που επικρατούσαν στην Ευρώπη στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Τα παιδιά θυμίζουν έντονα τη μορφή των ενηλίκων απλά είναι πιο κοντά από εκείνους. Η ενδυμασία τους είναι απόλυτα όμοια με αυτή των ενηλίκων γυναικών. Φοράνε φόρεμα, ποδιά και σκούφια στο κεφάλι όπως αυτή που φορούσαν οι γυναίκες των λαϊκών τάξεων μέχρι το 18^ο αιώνα. Το πρώτο στοιχείο λοιπόν που πρέπει να κρατήσουμε είναι αυτό ότι δηλαδή τα παιδιά που προέρχονταν από λαϊκές τάξεις φορούσαν ρούχα όμοια με αυτά των μεγάλων σε όλη την διάρκεια του 17^{ου} αιώνα και ταυτίζονταν έτσι ως ένα σημείο μαζί τους όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο μέρος.

Ωστόσο αν κοιτάξουμε πιο προσεχτικά το πιο μικρό από τα δύο κοριτσάκια θα δούμε ότι στην πλάτη του είναι ραμμένη μια φαρδιά κορδέλα. Όπως είδαμε στο προηγούμενο μέρος το ιδιαίτερο αυτό γνώρισμα, δηλαδή οι κορδέλες είναι χαρακτηριστικό στολίδι των ρούχων των μικρών παιδιών τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών. Ήταν μια πρώτη προσπάθεια των μεγάλων να ξεχωρίσουν τα ρούχα των παιδιών από τα δικά τους μέσα στα πλαίσια των νέων αντιλήψεων γύρω από την παιδική ηλικία.

Πέρα από την ενδυμασία των παιδιών ένα άλλο στοιχείο πολύ σημαντικό που μας δίνει ο πίνακας είναι η δυνατότητα των μικρών παιδιών να παίρνουν μέρος στις διασκεδάσεις των μεγάλων. Στον πίνακα αυτόν τα μικρά κορίτσια χορεύουν και διασκεδάζουν μιμούμενα τους

μεγάλους και το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνει όσα ειπώθηκαν νωρίτερα για τη θέση του παιδιού στη Μεσαιωνική κοινωνία. Τότε τα παιδιά ήταν ελεύθερα να πάρουν μέρος σε όλες τις ψυχαγωγικές δραστηριότητες των μεγάλων χωρίς αυτό να προκαλεί έκπληξη σε κανέναν.

Ο επόμενος πίνακας ανήκει χρονικά στην ίδια περίπου περίοδο με τον προηγούμενο (16...). Είναι έργο του Ολλανδού ζωγράφου Γιαν Στέεν και έχει τον τίτλο «Ο κόσμος άνω κάτω» ή «Ακολασία»⁵² (απεικόνιση στο βιβλίο Μουσείο Ιστορίας Τέχνης, Βιέννη, ο.π., σελ. 144 – 145). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 115 του παραρτήματος. Ο πίνακας ανήκει στη συλλογή του Κόμητα Καρλ Φον Λόθριγκεν στις Βρυξέλλες.

Το έργο αυτό απεικονίζει μια σκηνή της καθημερινής λαϊκής ζωής που ήταν ένα από τα αγαπημένα θέματα του ζωγράφου ο οποίος διακρίθηκε για τη ροπή του προς το ηθογραφικό έργο. Το θέμα του έργου είναι έτσι δοσμένο από το ζωγράφο ώστε να μας μεταφέρει με χιουμοριστικό τρόπο τα γεγονότα και μας παρακινεί να συμμετέχουμε κι εμείς.

Ο πίνακας παρουσιάζει το εσωτερικό ενός σπιτιού στο οποίο είναι συγκεντρωμένο ένα πλήθος ανθρώπων αλλά και ζώα. Αυτό είναι ένα πρώτο χαρακτηριστικό που μας θυμίζει όσα είπαμε για την έννοια της ανοιχτής κοινωνικής ζωής σύμφωνα με την οποία άνθρωποι μικροί και μεγάλοι, υπηρέτες, επισκέπτες αλλά και τα ζώα αποτελούσαν μια μεγάλη ανοιχτή οικογένεια. Στο συγκεκριμένο έργο ο καθένας από τους ανθρώπους που παίρνουν μέρος στη σκηνή είναι απασχολημένος με αυτό που κάνει και δείχνει να μη νοιάζεται για ό,τι συμβαίνει γύρω του με αποτέλεσμα να επικρατεί μια κατάσταση χάους.

Στο κέντρο βλέπουμε ένα ζευγάρι, μάλλον πρόκειται για δύο εραστές, που αν κρίνουμε από το ύφος τους πρέπει να είναι μεθυσμένοι. Πλάι τους ένας άντρας σκυφτός, ντυμένος με σκούρα ρούχα και βαριά, διαβάζει με ιδιαίτερη προσήλωση ένα βιβλίο έχοντας στην πλάτη του μια

πάπια. Δίπλα του βρίσκεται μια γυναίκα που μοιάζει να απευθύνει το λόγο στον άντρα του ζευγαριού. Πίσω από το ζευγάρι ένας άντρας παίζει χαρούμενος βιολί. Μια γυναίκα καθισμένη πλάι στο τραπέζι κοιμάται. Ο σκύλος ανεβασμένος πάνω στο τραπέζι τρώει από ένα πιάτο, μια μαϊμού παίζει με τα βαρίδια από το ρολόι, ένας χοίρος τρώει από τα αποφάγια που είναι σκορπισμένα στο πάτωμα μαζί με άλλα αντικείμενα όπως είναι το βιβλίο και το καπέλο.

Μέσα σε όλη αυτή την αναστάτωση διακρίνουμε καθαρά τρεις παιδικές φιγούρες. Ένα μικρό αγόρι πειράζει τη γυναίκα που κοιμάται. Ένα κορίτσι προσπαθεί να πάρει κάτι μέσα από το ντουλάπι προσέχοντας να μην το αντιληφθεί κανείς. Ένα μωρό καθισμένο σε μια ειδική ψηλή καρέκλα κρατάει στα χέρια του ένα κουτάλι και παίζει με νομίσματα. Τα στοιχεία του πίνακα μοιάζουν να μην έχουν σχέση μεταξύ τους κι όμως το τελικό αποτέλεσμα είναι μια σύνθεση πολύ ανθρώπινη και συμπαθητική.

Εκείνο που μας ενδιαφέρει περισσότερο φυσικά είναι ο τρόπος απεικόνισης των παιδιών στο έργο αυτό. Ο συγκεκριμένος πίνακας παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί δείχνει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο το στοιχείο της ανάμειξης των παιδιών με τους ενήλικους. Ο πίνακας ανήκει στο 17^ο αιώνα πιθανόν στις πρώτες δεκαετίες του όταν η έννοια της παιδικής αθωότητας είχε αρχίσει να αναπτύσσεται δεν είχε όμως γίνει συνείδηση σε όλους τους ανθρώπους. Στο συγκεκριμένο πίνακα όπως άλλωστε και στον προηγούμενο τα παιδιά βρίσκονται μαζί με τους μεγάλους και μάλιστα σε μια στιγμή που όλα είναι άνω κάτω και η ατμόσφαιρα δεν είναι και τόσο ηθική. Για τους ανθρώπους της εποχής εκείνης όμως δεν υπήρχε κάποια ιδιαίτερη ανάγκη να απομακρύνουν τα παιδιά από ένα τέτοιο περιβάλλον.

Σε ό,τι αφορά τώρα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των παιδιών παρατηρούμε τα εξής: τα παιδιά είναι ντυμένα με ρούχα που

σίγουρα είναι χαρακτηριστικά της κοινωνικής τάξης από την οποία προέρχονται. Το κορίτσι φοράει φούστα, μπλούζα με χαρακτηριστικό λευκό γιακά και ποδιά στη μέση όπως φοράει και η νεαρή γυναίκα που κάθεται στο κέντρο. Χαρακτηριστικό στοιχείο νομίζω είναι ο τρόπος που είναι χτενισμένα τα μαλλιά του κοριτσιού. Είναι πιασμένα σε έναν συντηρητικό κότσο στο πίσω μέρος του κεφαλιού όπως συνήθιζαν να χτενίζουν τα μαλλιά τους και οι ενήλικες γυναίκες της εποχής.

Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και το μωρό που είναι καθισμένο στο καρεκλάκι. Φοράει στο κεφάλι του σκούφο που συνήθιζαν να φοράνε τα μικρά παιδιά εκείνης της εποχής. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο είναι ο τρόπος απεικόνισης του προσώπου. Αναγνωρίζουμε μια απόπειρα του καλλιτέχνη να αποδώσει ιδιαίτερο ύφος στο παιδικό πρόσωπο και να το ξεχωρίσει από αυτό των ενηλίκων. Τονίζει χαρακτηριστικά όπως είναι η στρογγυλάδα και τα ροδοκόκκινα μάγουλα. Τα στοιχεία αυτά τονίζονταν ιδιαίτερα από τους καλλιτέχνες στις πρώτες τους προσπάθειες να διακρίνουν τα παιδιά από τους μεγάλους.

Έτσι λοιπόν ο συγκεκριμένος πίνακας είναι χαρακτηριστικός για τις αντιλήψεις τους 17^{ου} αιώνα στην Ευρώπη όταν επικρατούσαν ακόμη οι παραδοσιακές αντιλήψεις αλλά άρχισαν να προβάλλουν και νέες απόψεις γύρω από την παιδική ηλικία. Έτσι και ο καλλιτέχνης προσπαθεί μεν να ξεχωρίσει το παιδί από τον ενήλικο απεικονίζοντας με τρυφερότητα την παιδική φυσιογνωμία από την άλλη όμως δεν διστάζει να το τοποθετήσει μέσα σε μια σκηνή της ζωής των μεγάλων που δεν χαρακτηρίζεται από ηθική και κανόνες ευπρέπειας.

Καθώς ο 17^{ος} αιώνας προχωράει και κερδίζουν συνεχώς έδαφος οι νέες απόψεις για το παιδί εμφανίζεται για πρώτη φορά ένας καινούριος τρόπος απεικόνισης του παιδιού στην Τέχνη. Αναφέρομαι στο παιδικό πορτραίτο και την προσωπογραφία. Το γεγονός αυτό δείχνει για άλλη μια

φορά τις αλλαγές που παρατηρούνται στις αντιλήψεις και τη συνείδηση των ανθρώπων. Το παιδί που μέχρι τότε δεν θεωρούνταν κάτι σημαντικό αρχίζει να αποκτά τη δική του αξία και οι γονείς θέλουν να κρατήσουν για πάντα στη σκέψη τους τα χαρακτηριστικά του προσώπου του. Φυσικά το παιδί δεν απεικονίζεται αμέσως μόνο του στα πορτραίτα. Στην αρχή εμφανίζεται πλάι στους γονείς του. Το θέμα αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον γιατί μας επιτρέπει να δούμε τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, τον τρόπο και το βαθμό ταύτισης του παιδιού με τους γονείς και φυσικά με ποιον από τους δυο γονείς η ταύτιση είναι πιο εμφανής.

Ένας από τους πίνακες που ανταποκρίνονται σε αυτό το κλίμα είναι έργο του ζωγράφου Αντόνιου Βαν Ντάυκ που έχει τον τίτλο «Η Πάολα Αντόρνο, Μαρκησία Μπρινιουσάλε, με τον πρωτότοκο γιο της»⁵³ (απεικόνιση στο βιβλίο Οι Μεγάλοι ζωγράφοι, σελ.77). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 117 του παραρτήματος ο πίνακας ανήκει στη συλλογή Ουάιντενερ και πρέπει να έγινε στη Γένουα μεταξύ των ετών 1624 – 1625. Το πορτραίτο αυτό είναι ίσως ένα από τα καλύτερα του ζωγράφου που ήταν γνωστός για τις ικανότητές του ως προσωπογράφος.

Τα δύο πρόσωπα που είναι μέλη της αριστοκρατικής τάξης ποζάρουν αγέρωχα με βλέμμα μακρινό και ψυχρό. Η μητέρα είναι καθισμένη και εικονίζεται ολόσωμη ενώ ο γιος της στέκεται όρθιος στο πλάι της και της κρατάει το χέρι. Και τα δυο πρόσωπα μεταδίδουν μια μεγαλοπρέπεια. Η ενδυμασία τους είναι επίσημη. Εκείνο που ενδιαφέρει ιδιαίτερα είναι ο τρόπος που είναι ντυμένο το αγόρι. Φοράει παντελόνι, πουκάμισο με γιακά και γιλέκο που όμως είναι απόλυτα όμοια με τη στολή που θα φορούσε ένας ενήλικος άντρας αν ήταν παρών στη σκηνή.

Ενδιαφέρον ακόμη παρουσιάζει ο τρόπος που ποζάρει το παιδί. Στέκει ακίνητο έχοντας το ένα του χέρι ακουμπισμένο στη μέση και κρατάει το κεφάλι του περήφανα στητό. Το βλέμμα του και η έκφραση

του δεν θυμίζουν παιδί αλλά έναν μικρόσωμο ενήλικο. Θα μπορούσα να πω ότι προσπαθεί να πάρει τη θέση του πατέρα του και να τον αντικαταστήσει στο πλάι της μητέρας.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που προκύπτει από το συγκεκριμένο έργο είναι το μήνυμα που μεταδίδει ο πίνακας για τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στο παιδί και τη μητέρα του. Εδώ έχουμε την απεικόνιση μια μητέρας με το γιο της όμως δεν διαφαίνεται καθόλου μια αίσθηση μητρικής στοργής και τρυφερότητας. Η μόνη ίσως τρυφερή κίνηση είναι το κράτημα του χεριού και τίποτα άλλο. Η μητέρα στέκει επιβλητική και αγέρωχη δίπλα στο παιδί, φαντάζει υπερβολικά μεγάλη πλάι του. Ανάμεσά τους δεν υπάρχει καν οπτική επαφή. Απέχουμε ακόμη από τις τρυφερές οικογενειακές σκηνές που θα ακολουθήσουν αργότερα.

Ο πίνακας αυτός λοιπόν προσφέρει δύο πολύ σημαντικά στοιχεία: πρώτον, ότι το παιδί αρχίζει να αποκτά δική του προσωπική αξία από τη στιγμή που ποζάρει για ένα πορτραίτο έστω και αν δεν εικονίζεται μόνο του και δεύτερον, δεν έχει εκλείψει ακόμη στη διάρκεια της δεύτερης δεκαετίας του 17^{ου} αιώνα η τάση να ταυτίζονται τα παιδιά με τους μεγάλους και αυτό φαίνεται από το ύφος, τη στάση, την ενδυμασία και το ρόλο που καλείται να παίξει το παιδί στη συγκεκριμένη σκηνή.

Όταν επέλεξα τα έργα ζωγραφικής για την έρευνά μου σκέφτηκα ότι θα ήταν ενδιαφέρον εκτός από τα έργα των Ευρωπαίων ζωγράφων να αναλύσω και κάποιους πίνακες που φιλοτεχνήθηκαν από Νεοέλληνες ζωγράφους οι οποίοι βέβαια είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό τους επηρεασμένοι από Ευρωπαϊκά καλλιτεχνικά ρεύματα. Η διάκριση αυτή ανάμεσα σε ελληνικά και ξένα έργα πιστεύω ότι είναι πολύ σημαντική καθώς επιτρέπει να γίνει σύγκριση ανάμεσα στις ξένες και ελληνικές αντιλήψεις γύρω από το παιδί έτσι όπως αυτές φαίνονται μέσα στα έργα των ζωγράφων. Άλλωστε θα ήταν πολύ χρήσιμο να δούμε εάν

συγκινούσαν τα ίδια θέματα τους ξένους και τους Νεοέλληνες ζωγράφους και αν απεικονίζουν με τον ίδιο ή διαφορετικό τρόπο το παιδί στην Τέχνη τους.

Σε ό,τι αφορά τη Νεοελληνική ζωγραφική και την εξέταση του παιδιού σε αυτήν είναι σημαντικό να γνωρίζουμε σύμφωνα με την Κούρια⁵⁴ ότι οι ιστορικο – πολιτικές συνθήκες μετά την Απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους υπήρξε αποφασιστικός παράγοντας για τη στενή εξάρτηση της Τέχνης μας από τη δυτικο ευρωπαϊκή, κυρίως τη γερμανική, γεγονός που συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της νεοελληνικής τέχνης του περασμένου κυρίως αιώνα. Στα πλαίσια της εξάρτησης αυτής πολλοί ζωγράφοι μας έζησαν και δούλεψαν για χρόνια σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ορισμένοι μάλιστα και ως το θάνατό τους με φυσική συνέπεια να επηρεαστούν έντονα από το περιβάλλον στο οποίο ζούσαν.(Κούρια, 1985, σελ.11 – 12). Το στοιχείο αυτό πρέπει να το έχουμε υπόψιν μας όταν εξετάζουμε τα έργα των Νεοελλήνων ζωγράφων και κυρίως αυτά που απεικονίζουν το παιδί.

Το καλλιτεχνικό ρεπερτόριο των Ελλήνων ζωγράφων περιλαμβάνει έργα με ιστορικό, ηθογραφικό περιεχόμενο, αλληγορικά συμβολικά θέματα και προσωπογραφίες. Εκείνο που αξίζει να σημειώσω είναι ότι πολλοί ζωγράφοι στην προσπάθειά τους να απεικονίσουν παιδικές μορφές στα έργα τους αποτυγχάνουν και ακριβώς όπως και οι Ευρωπαίοι συνάδελφοι τους δίνουν παιδικές φιγούρες αδέξια πλασμένες, χωρίς δροσιά και χάρη που μοιάζουν με μικρόσωμους ενήλικους. Σύμφωνα με την Κούρια⁵⁵ το φαινόμενο αυτό διατηρείται στην ελληνική ζωγραφική μέχρι το 19^ο αιώνα. Αυτή η αδυναμία στην απόδοση γνήσιων παιδικών μορφών, πέρα από το μέτρο μιας προσωπικής ικανότητας, μαρτυρεί ακόμη και την έλλειψη άσκησης και εξοικείωσης αρκετών ζωγράφων μας με το παιδί, που είναι ένα δύσκολο από τη φύση του θέμα (Κούρια, οπ., σελ.30). Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως και στην Ευρωπαϊκή

Τέχνη παρόλο που το παιδί εμφανίζεται ήδη από το 16^ο αιώνα όλο και περισσότερο στους πίνακες ζωγραφικής ωστόσο θα αργήσουν οι καλλιτέχνες να ενδιαφερθούν για την πιστή και ρεαλιστική απόδοση των χαρακτηριστικών του.

Έχοντας αυτά υπόψιν θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε στη συνέχεια ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ελληνικά πορτραίτα που παρουσιάζει και συγγένεια ως προς το θέμα με τον προηγούμενο πίνακα. Το έργο έχει τον τίτλο «Μητέρα και κόρη»⁵⁶ και ανήκει στη συλλογή Κατσίγρα (απεικόνιση στο βιβλίο της Κούρια, ο.π., σελ.111). εδώ βρίσκεται στη σελίδα 118 του παραρτήματος. Δημιουργός του είναι ο Γιώργος Ιακωβίδης ο οποίος συμπεριέλαβε πολλές φορές το παιδί στα έργα του. Στο συγκεκριμένο έργο ποζάρει η κυρία Στεφ. Ράλλη με την κόρη της, πρόκειται δηλαδή για πορτραίτο αριστοκρατικών μοντέλων και μάλιστα είναι ένα από τα λίγα πορτραίτα της νεοελληνικής Τέχνης που παρουσιάζουν το παιδί με τη μητέρα του.

Και τα δύο πρόσωπα ποζάρουν φορώντας τα καλά τους ρούχα. Η μητέρα είναι καθιστή και ντυμένη με σκούρο φόρεμα, το παιδί στέκεται στο πλάι της και ακουμπά το κεφάλι στο μάγουλο της μητέρας του. Φοράει λευκό φόρεμα και αφήνει στην αγκαλιά της μητέρας του μερικά ανοιχτόχρωμα λουλούδια.

Το έργο είναι ιδιαίτερα ρομαντικό με την παρουσία των δύο θηλυκών μοντέλων. Αποπνέει έναν καθωσπρεπισμό και έναν τόνο σοβαρότητας που φαίνεται και στα δύο πρόσωπα. Η μητέρα έχει περάσει το χέρι της στους ώμους της κόρης της, η στάση της όμως παραμένει αγέρωχη και στητή. Δεν διακρίνουμε συναισθηματικές διαχύσεις και αυθορμητισμό, η στάση της είναι τυπική. Από την άλλη μεριά έχουμε το κοριτσάκι που μοιάζει να προσπαθεί να μιμηθεί τη στάση και το ύφος της μητέρας του, μοιάζει με μικρή κυρία. Βέβαια από το ζωγράφο γίνεται μια προσπάθεια να αποδώσει με κάποιον τόπο την έννοια του εύθραυστου

παιδιού και αυτό φαίνεται από το λευκό χρώμα του φορέματος και τα άνθη που κρατά. Η έκφραση του προσώπου όμως παρόλο που με μια πρώτη ματιά μοιάζει δροσερή και λαμπερή στην πραγματικότητα κρύβει μια στοχαστικότητα και μια θλίψη όμοια με αυτήν που βλέπουμε στο βλέμμα της μητέρας. Στην πραγματικότητα και τα δύο πρόσωπα φαίνονται προβληματισμένα και μελαγχολικά.

Ο πίνακας αυτός είναι πολύ νεώτερος από τον προηγούμενο. Η χρονολογία του είναι 1905. Ωστόσο και οι δυο παρουσιάζουν το στοιχείο της ταύτισης του παιδιού με κάποιον από τους δυο γονείς. Στον πίνακα του Βαν Ντάυκ ο γιος ταυτίζεται με τον πατέρα του που είναι απών, προσπαθεί να συμπαρασταθεί στη μητέρα του, μοιάζει να βιάζεται να μεγαλώσει. Στον πίνακα του Ιακωβίδη η κόρη ταυτίζεται με τη μητέρα της μέσα από τη μελαγχολία και τη θλίψη των ματιών. Η ουσία είναι πως και στα δύο έργα απεικονίζονται οι αντιλήψεις που σύμφωνα με αυτές τα παιδιά πρέπει να μεγαλώσουν γρήγορα για να αναλάβουν ευθύνες και καθήκοντα των μεγάλων. Στον πίνακα του Ιακωβίδη μάλιστα οι αντιλήψεις αυτές φαίνεται πως ξεχάστηκαν από προηγούμενες εποχές. Το πιθανότερο πάντως είναι πως στο έργο του αυτό ο Ιακωβίδης δεν μπόρεσε να ξεφύγει από τους τυπικούς κανόνες και απέδωσε τη παιδική μορφή με στιλιζαρισμένο τρόπο. Σημαντικό ωστόσο στοιχείο είναι το γεγονός ότι η συγκεκριμένη οικογένεια θέλησε να αποθανατίσει τη μορφή του κοριτσιού κι έτσι γεννήθηκε αυτό το πορτραίτο.

Επιστρέφοντας στην Ευρωπαϊκή τέχνη συναντούμε και πάλι ένα πορτραίτο του 17^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα του 1631. Είναι δημιούργημα του Ισπανού ζωγράφου Ντιέγκο Βελάσκεθ ντε Σίλβα κι έχει τον τίτλο «Ο Βαλτάσαρ Κάρλος και ο νάνος του»⁵⁷ (απεικόνιση στο βιβλίο Μουσείο Καλών Τεχνών, Βοστώνη, 1971, σελ. 117). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 119 του παραρτήματος. Το συγκεκριμένο έργο είναι μια από τις πολλές προσωπογραφίες του νεαρού πρίγκιπα που

φιλοτέχνησε ο δημιουργός και συνέβαλαν στην διάδοση της φήμης του.⁵⁸ Ο πίνακας παρουσιάζει τον πρίγκιπα σε ηλικία ενός έτους και τεσσάρων μηνών (Μουσείο Καλών Τεχνών, ο.π., σελ.117). Η επιγραφή της ηλικία επάνω στα πορτραίτα είδαμε πως είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο του 17^{ου} αιώνα.

Ο πρίγκιπας Βαλτάσαρ Κάρλος είναι το κεντρικό πρόσωπο αυτού του έργου. Στέκει αγέρωχα στη μέση ενός μεγαλόπρεπου περιβάλλοντος που αποτελείται από μια ογκώδη κουρτίνα κι ένα πλούσιο σε σχέδια κι έντονα χρώματα χαλί. Ο ίδιος πρίγκιπας είναι ντυμένος με τρόπο που ταιριάζει στην καταγωγή και τη θέση του. Δεκαέξι μηνών και όμως είναι ήδη ντυμένος σαν ενήλικος. Φοράει επίσημη στολή με ξεχωριστό κι επιβλητικό λευκό γιακά και περιλαίμιο. Το κόκκινο χρώμα που υπάρχει στη λωρίδα υφάσματος που φορά επάνω από την επίσημη ζακέτα ταιριάζει πολύ με το χρώμα των πραγμάτων που πλαισιώνουν το μικρό πρίγκιπα και δημιουργούν υποσυνείδητα την αίσθηση ενός στιλιζαρισμένου περιβάλλοντος. Το αριστερό χέρι του ακουμπά στη λαβή του ξίφους του. Πλάι του επάνω σε ένα μαξιλάρι βλέπουμε ακουμπισμένη μια επιβλητική περικεφαλαία που προφανώς ανήκει στο μικρό ινφάντη συμπληρώνοντας έτσι την μεγαλόπρεπη περιβολή και ολοκληρώνοντας έτσι την εικόνα του μικρού ενήλικου.

Ο Βαλτάσαρ Κάρλος δεν εικονίζεται μόνος του στο έργο αυτό αλλά συνοδεύεται από το νάνο της Αυλής. Ο νάνος στέκεται μπροστά από τον πρίγκιπα και γυρίζει ελαφρά το κεφάλι του για να τον κοιτάξει, είναι ντυμένος με γυναικεία περιβολή που θυμίζει τις πρώτες ξεχωριστές ενδυματολογικές προτάσεις για τα παιδιά μέσα στα πλαίσια της προσπάθειας του 17^{ου} αιώνα να διαχωρίσουν τα παιδιά από τους μεγάλους. Ο νάνος κρατάει στα χέρια του ένα κρόταλο κι ένα μήλο και μοιάζει με αυτόν τον τρόπο να ειρωνεύεται τα σύμβολα της βασιλείας που είναι το σκήπτρο και η σφαίρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εκφράσεις των προσώπων των δύο μοντέλων. Από τη μια έχουμε το στρόγγυλο και γεμάτο τρυφερότητα πρόσωπο του ινφάντη που θυμίζει πολύ ένα σύγχρονο μωρό. Ωστόσο το βλέμμα του είναι μακρινό και ψυχρό. Ο ινφάντης εικονίζεται έτσι από το ζωγράφο ώστε μοιάζει να είναι έτοιμος να αναλάβει τα βασιλικά καθήκοντα. Η εικόνα αυτή του ινφάντη ταιριάζει απόλυτα με την έννοια της σύντομης παιδικής ηλικίας που επικρατούσε ακόμη στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Από την άλλη μεριά το δύσμορφο πρόσωπο του νάνου προκαλεί τη συμπάθεια και την κατανόησή μας.

Αντιπροσωπευτικός του ίδιου κλίματος είναι και ο επόμενος πίνακας που παρουσιάζει το ίδιο μοντέλο, τον πρίγκιπα Βαλτάσαρ Κάρλο σε μεγαλύτερη όμως ηλικία. Ο πίνακας ζωγραφίστηκε μεταξύ των ετών 1634 – 1635 από τον Ντιέγκο Βελά σκεθ ντε Σίλβα κι έχει τον τίτλο «Ο Βαλτάσαρ Κάρλος έφιππος»⁵⁹ (απεικόνιση στο βιβλίο Πράντο Μαδρίτης, 1969, σελ.87). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 120 του παραρτήματος. Το κεντρικό πρόσωπο του έργου είναι ο μικρός πρίγκιπας που ιππεύει το αλόγο του ντυμένος με επίσημη στολή. Η στολή αυτή αποτελείται από παντελόνι, ζακέτα, εσάρπα, λευκό γιακά, γάντια, μπότες και μαύρο επιβλητικό καπέλο. Ο τρόπος με τον οποίο είναι ντυμένος ο πρίγκιπας τον κάνει να μοιάζει με μικρό ενήλικο. Σε αυτό συμβάλει και η γενικότερη στάση και το ύφος του παιδιού. Η πλάτη στητή, το κεφάλι υψωμένο, το βλέμμα σταθερό και ψυχρό, το χέρι προβάλλει κρατώντας ένα ραβδί. Το ύφος του προσώπου του είναι σοβαρό και συγκρατημένο και απόλυτα σίγουρο. Όλη η σύνθεση μεταδίδει ένα δυναμισμό που σχηματίζεται από την κίνηση του αλόγου, το υψωμένο χέρι του παιδιού, την κατηφορική κλίση της κοιλάδας, τον επιβλητικό όγκο των βουνών, τα γκρίζα και λευκά σύννεφα που ταξιδεύουν στον ουρανό.

Θα μπορούσα να πω ότι η προσοχή του ζωγράφου στο συγκεκριμένο έργο είναι συγκεντρωμένη στο κεφάλι του πρίγκιπα. Το

πρόσωπο παρουσιάζεται με φροντίδα. Ωστόσο το στοιχείο που κυριαρχεί είναι η σοβαρότητα και η αίσθηση της υπεροχής. Το μαύρο ψηλό καπέλο δημιουργεί μια αίσθηση επιβλητικότητας. Σε όλο το έργο κυριαρχεί η χρωματική αρμονία. Το μαύρο χρώμα του καπέλου ταιριάζει με τα χρώματα του ουρανού, των ποδιών και της ουράς του αλόγου καθώς και με τα σκούρα χρώματα του εδάφους δημιουργώντας ένα αίσθημα μυστηρίου. Ταυτόχρονα τα χρώματα της στολής τους Βαλτάσαρ Κάρλου ταιριάζουν με τα χρώματα της σέλας και των στολιδιών του αλόγου δημιουργώντας έτσι υποσυνείδητα την αίσθηση ότι τονίζεται ιδιαίτερα ο διακοσμητικός ρόλος των ρούχων. Αυτό που θέλω να πω είναι ότι όπως στολίζουν το άλογο η σέλα και τα λουριά που είναι σημάδια υποταγής έτσι στολίζουν και τον πρίγκιπα τα βαριά και επίσημα ρούχα που φορά κάνοντάς τον ίσως να νιώθει καταπιεσμένος από τα καθήκοντα που πρέπει να αναλάβει.

Ο επόμενος πίνακας αντλεί το θέμα του από μια καθημερινή πτυχή της ζωής του παιδιού ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μάλιστα αφού αφορά τον τρόπο διασκέδασής του και συγκεκριμένα το παιχνίδι. Το παιχνίδι των παιδιών ήταν ένα από τα αγαπημένα θέματα των ζωγράφων του 17^{ου} αιώνα. Ο συγκεκριμένος πίνακας απεικονίζει παιδιά που προέρχονται από λαϊκές τάξεις σε αντίθεση με τους προηγούμενους πίνακες που είχαν ως μοντέλα παιδιά αστικών και βασιλικών οικογενειών. Το στοιχείο αυτό θέλησα να είναι ένα από τα βασικά κριτήρια επιλογής των έργων. Προσπάθησα δηλαδή να επιλέξω έργα που να αντιπροσωπεύουν όλα τα κοινωνικά στρώματα και τις κοινωνικές τάξεις έτσι ώστε να πάρουμε μια σφαιρική άποψη για τη θέση του παιδιού στην κοινωνία.

Ο συγκεκριμένος πίνακας είναι ένα έργο του Μουρίλλο και ζωγραφίστηκε το 17^ο αιώνα χωρίς όμως να γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία. Ο τίτλος του είναι «παιδιά που παίζουν ζάρια»⁶⁰

(απεικόνιση στο βιβλίο Οι Μεγάλοι ζωγράφοι, ο.π., σελ.183). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 121 του παραρτήματος. Ο πίνακας είναι χαρακτηριστικός για το ύφος του ζωγράφου της Σεβίλλης που του άρεσε να απεικονίζει σκηνές της καθημερινής ζωής με ιδιαίτερη έμφαση στην ηθογραφία των προσώπων.

Το έργο παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί αποδεικνύει κάτι που αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της εργασίας ότι δηλαδή σε παλαιότερες εποχές παιδιά και ενήλικοι μοιράζονταν τα ίδια παιχνίδια.

Κεντρικά πρόσωπα είναι δύο παιδιά που παίζουν ζάρια. Η σκηνή διαδραματίζεται σε εξωτερικό χώρο, προφανώς σε κάποιο δρόμο. Τα χρώματα του φόντου είναι σκούρα και το γαλάζιο χρώμα του ουρανού σκιάζεται από τα πυκνά γκριζα σύννεφα. Τα παιδιά κάθονται κάτω και κοιτάζουν το ένα το άλλο καθώς παίζουν. Η ενδυμασία τους είναι φτωχή και απλή, αντιπροσωπευτική της τάξης από την οποία κατάγονται. Φαρδιά και παλιά πουκάμισα, παντελόνια που είναι διπλωμένα πάνω από το γόνατο. Πρόκειται μάλλον για αποφορία κάποιων άλλων ανθρώπων, ίσως αστών που τα εγκατέλειψαν στους ανθρώπους του λαού. Τα πόδια των δύο παιδιών είναι γυμνά χωρίς παπούτσια. Γενικά θα λέγαμε ότι η ενδυμασία των παιδιών είναι χαρακτηριστική για τα δεδομένα του 17^{ου} αιώνα σύμφωνα με τα οποία οι λαϊκές τάξεις ντύνονταν με κουρέλια και τα μεταχειρισμένα ρούχα άλλων χωρίς να διαθέτουν δική τους ενδυμασία. Με τον ίδιο τρόπο ντύνονταν και τα μικρά παιδιά των λαϊκών οικογενειών αφού η έννοια της παιδικής ιδιαιτερότητας υιοθετήθηκε για αυτά στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα και όχι νωρίτερα.

Πλάι στα δύο παιδιά βλέπουμε ένα καλάθι μέσα από το οποίο προβάλλει ένα κανατάκι κι ένα κομμάτι άσπρο ύφασμα. Το ίδιο χρώμα έχει και το πουκάμισο που φορά το ένα από τα δύο παιδιά

δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια συσχέτιση: το πουκάμισο του παιδιού θυμίζει το άσπρο κουρέλι που βλέπουμε στο καλάθι.

Το κεντρικό όμως στοιχείο του πίνακα είναι η ασχολία των παιδιών που δεν είναι άλλη από τα ζάρια. Πρόκειται επομένως για ένα τυχερό παιχνίδι. Το γεγονός αυτό θυμίζει αυτά που προαναφέρθηκαν ότι δηλαδή στα παιχνίδια δεν υπήρχε διαχωρισμός. Τυχερά παιχνίδια όπως τα ζάρια ή τα χαρτιά που στην εποχή μας θεωρούνται ακατάλληλα να παίζονται από παιδιά, το 17^ο αιώνα δεν προκαλούσαν τέτοιες αντιδράσεις. Αντίθετα ήταν μια από τις αγαπημένες ασχολίες των παιδιών και των μεγάλων και για το λόγο αυτό αποτέλεσε ένα από τα αγαπημένα θέματα στους πίνακες ζωγραφικής.

Ενδιαφέρον νομίζω θα ήταν στο σημείο αυτό να αντιπαραθέσω έναν ελληνικό πίνακα με παρόμοιο θέμα δηλαδή το παιχνίδι των παιδιών. Πρόκειται για το έργο «Σαλίγκαρος»⁶¹ του ζωγράφου Δήμου Μπραέσα (απεικόνιση στον κατάλογο της έκθεσης συλλογής Κατσίγρα, 1988, σελ,13). Εδώ βρίσκεται στην σελίδα 122 του παραρτήματος. Το έργο είναι νεώτερο από το προηγούμενο, ανήκει στο 19^ο αιώνα και είναι ένα από τα λίγα έργα Ελλήνων ζωγράφων που ασχολούνται με το συγκεκριμένο θέμα. Το ρομαντικό αυτό έργο μας μεταφέρει στην εξοχή σε ένα τοπίο γεμάτο δέντρα. Στο κέντρο τρία παιδιά, τρία αγόρια παίζουν το παραδοσιακό παιχνίδι σαλίγκαρος που είναι ένα είδος κουτσού.

Τα παιδιά είναι ντυμένα με τις παραδοσιακές φορεσιές του τόπου τους που είναι ένα είδος φορέματος κι έχουν βγάλει τα παπούτσια τους που θυμίζουν τσαρούχια για να μην τους εμποδίζουν στο παιχνίδι. Τα τρία αγόρια μοιάζουν πολύ μεταξύ τους. Εκτός από τον ίδιο τρόπο ενδυμασίας έχουν και τον ίδιο τρόπο κουρέματος. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι τα παιδιά είναι αδέρφια ή ότι στη Ελλάδα ο τρόπος ανατροφής και φροντίδας των παιδιών τα έκανε να μοιάζουν μεταξύ τους.

Στη συγκεκριμένη στιγμή τα παιδιά δείχνουν να απολαμβάνουν πολύ το παιχνίδι τους. Με σκυμμένα κεφάλια και χαμόγελο στα χείλη μοιάζουν απόλυτα προσηλωμένα σε αυτό που κάνουν και μεταδίδουν μια αίσθηση ηρεμίας και απλότητας. Όλο το τοπίο στέκει σιωπηλό προκειμένου να μη χαλάσει την ξεγνοιασιά και ανεμελιά του παιδικού παιχνιδιού. Στο συγκεκριμένο έργο πιστεύω ότι ο ζωγράφος πετυχαίνει να δώσει μια ιδιαίτερη πινελιά στην απεικόνιση της παιδικής ηλικίας μεταδίδοντας την αίσθηση της χαράς που έχουμε συνήθως όταν αντικρίζουμε ένα μικρό παιδί.

Μια τελείως διαφορετική άποψη του παιδιού προσφέρει ο πίνακας «Το παιδί με το ξύλινο αλογό»⁶² του Δημήτρη Γαλάνη (απεικόνιση στο βιβλίο της Κούρια, ο.π., σελ. 120). Εδώ βρίσκεται στην σελίδα 123 του παραρτήματος. Πρόκειται για πορτραίτο που φιλοτεχνήθηκε μεταξύ των ετών 1914 – 1919.

Κεντρικό πρόσωπο είναι ένα αγοράκι καβάλα πάνω σε ένα ξύλινο αλογάκι. Το ξύλινο αλογάκι είναι το πιο σημαντικό στοιχείο του πίνακα καθώς αποκαλύπτει ότι τη χρονική εκείνη περίοδο είχε πραγματοποιηθεί ο διαχωρισμός των παιχνιδιών των παιδιών από εκείνα των ενηλίκων. Το ξύλινο αλογάκι είναι ένα από τα πρώτα παιχνίδια που θεωρήθηκαν ότι ανήκαν αποκλειστικά στα παιδιά.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι το παιδί απεικονίζεται μόνο του στο έργο αυτό. Αυτό δείχνει πως είχε πια αποκτήσει δική του προσωπική αξία που μπορούσε να απεικονιστεί στην Τέχνη.

Κατά τα άλλα το έργο είναι ιδιαίτερα βαρύ και καταθλιπτικό. Την αίσθηση αυτή δημιουργεί το σκούρο χρώμα του φόντου που ταιριάζει απόλυτα με το χρώμα του ρούχου του παιδιού. Εκτός από αυτό όμως την προσοχή μας συγκεντρώνει το πρόσωπο του αγοριού και κυρίως τα μάτια. Τα μάτια του αγοριού είναι μεγάλα όμως γεμάτα

μελαγχολία και θλίψη. Το βλέμμα του είναι ψυχρό και απόμακρο μοιάζει να μην κοιτάζει πουθενά. Κανένα ίχνος παιδικής ξεγνοιασιάς και αυθορμητισμού. Στο έργο αυτό ο ζωγράφος και το μοντέλο του στην προσπάθειά τους να ανταποκριθούν στη φόρμα των κανόνων της ζωγραφικής δίνουν ένα πορτραίτο που διαφέρει πολύ από την πραγματική εικόνα του παιδιού κι έρχεται σε αντίθεση με τον προηγούμενο πίνακα που μεταδίδει αισιοδοξία για τη ζωή.

Επιστρέφω στην Ευρωπαϊκή τέχνη με ένα έργο που ανήκει στο 18^ο αιώνα. Θεώρησα σκόπιμο να επιλέξω ένα αντιπροσωπευτικό έργο του αιώνα διότι όπως είδαμε είναι μια εποχή πολύ σημαντική για την έννοια της παιδικής ηλικίας καθώς σημειώνονται εξελίξεις κυρίως λόγω της διάδοσης των μηνυμάτων του Διαφωτισμού. Ως συνέπεια αυτού του γεγονότος οι καλλιτέχνες απεικονίζουν πιο ξεκάθαρα και πιο ρεαλιστικά τα παιδιά στα έργα τους.

Ο πίνακας που θα δούμε εδώ έχει τον τίτλο «Η δασκάλα»⁶³ και είναι έργο του Προβηγκιανού ζωγράφου Φραγκονάρ (απεικόνιση στο βιβλίο Οι Μεγάλοι ζωγράφοι, ο.π., σελ.258). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 124 του παραρτήματος. Ο Φραγκονάρ ασχολείται με αισιόδοξα θέματα στη ζωγραφική του. ⁶⁴Επηρεασμένος από τις θεωρίες του Ζαν Ζακ Ρουσσώ έδωσε έργα που πραγματεύονται το θέμα της ανατροφής των παιδιών ιδιαίτερα των φτωχών (Οι Μεγάλοι ζωγράφοι, ο.π.). Ο συγκεκριμένος πίνακας είναι ένα δείγμα αυτής της τάσης του. Ζωγραφίστηκε μεταξύ των ετών 1777 – 1779 δηλαδή σε μια εποχή που οι ιδέες του Γάλλου διαφωτιστή Ρουσσώ διαδίδονταν στην Ευρώπη.

Στο κέντρο του έργου βλέπουμε τη νεαρή δασκάλα περιτριγυρισμένη από τους μαθητές της. Τα παιδιά σκορπίζονται στο χώρο. Ένα από αυτά παρουσιάζεται ημίγυμνο. Φορά μόνο ένα λευκό πουκάμισο που αφήνει τα πόδια του και τα χέρια του γυμνά. Κοιτά στοχαστικά ένα πιάτο με δύο μήλα που βρίσκεται μπροστά του. Το γυμνό

παιδί είναι ένα από τα αγαπημένα θέματα των ζωγράφων που ασχολούνται με το παιδί από το 16^ο αιώνα έως το 19^ο αιώνα. Το γεγονός αυτό είναι σημαντικό γιατί οι καλλιτέχνες που απεικονίζουν το παιδί γυμνό δείχνουν να γνωρίζουν και να αποδίδουν πολύ καλά τον τρόπο κατασκευής και διάπλασης του παιδικού σώματος και δεν το κρύβουν πίσω από ρούχα. Αυτό ακριβώς συμβαίνει σε αυτό το έργο του Φραγκονάρ. Το σώμα του γυμνού παιδιού θυμίζει ένα πραγματικό παιδί. Τα υπόλοιπα παιδιά της εικόνας παρουσιάζονται με ρούχα που θυμίζουν παιδιά λαϊκών οικογενειών.

Ο πίνακας είναι γεμάτος χρώματα και αναδύει μια γλυκιά αίσθηση. Τα παιδικά πρόσωπα, ξανθόμαλλα και στρογγυλά είναι ζωγραφισμένα με τρυφερότητα. Τα παιδιά απεικονίζονται πολύ ξεκάθαρα και απέχουν πολύ από την εικόνα του μικρού ενήλικου. Είναι χαριτωμένα και φαίνεται να αντιμετωπίζουν με παιγνιώδη διάθεση την κατάσταση γύρω τους. Η δασκάλα στέκει στη μέση και ξεχωρίζει μέσα στο πλήθος των παιδιών. Ωστόσο μοιάζει να τη συνδέει με τα παιδιά μια σχέση στοργής. Γενικά μπορώ να πω ότι ο πίνακας είναι αντιπροσωπευτικός των νέων τάσεων που επικρατούν στην Ευρώπη στο τέλος του 18^{ου} αιώνα.

Η αναφορά μου στην απεικόνιση της παιδικής ηλικίας στους ευρωπαϊκούς πίνακες ζωγραφικής τελειώνει με ένα έργο του ζωγράφου Τζων Σίνγκερ Σάρτζεντ που έχει τον τίτλο «Οι θυγατέρες του Έντουαρντ Ντάνλεϋ Μπόιτ»⁶⁵ (απεικόνιση στο βιβλίο Μουσείο Καλών Τεχνών, Βοστώνη, ο.π., σελ.148). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 125 του παραρτήματος. Το έργο έχει τη χρονολογία 1882 ανήκει δηλαδή στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και είναι αρκετά σύγχρονο σε σχέση με τα προηγούμενα ευρωπαϊκά έργα που είδαμε. Θέμα του είναι οι τέσσερις κόρες του Έντουαρντ Μπόιτ τις οποίες ο καλλιτέχνης ζωγράφισε στο σαλόνι του σπιτιού τους στο Παρίσι.

Τα νεαρά κορίτσια είναι ντυμένα με τον ίδιο τρόπο με φόρεμα, ποδιά και μαύρες κάλτσες. Είναι μάλιστα και χτενισμένα με τον ίδιο περίπου τρόπο. Οι τρεις μεγαλύτερες κόρες στέκονται όρθιες στα περιφερειακά σημεία του χώρου. Στο κέντρο κάθεται η πιο μικρή κόρη με βλέμμα στραμμένο προς τα εμπρός. Κρατά στην αγκαλιά της μια κούκλα και αυτό δείχνει πως ίσως είχε ήδη αρχίσει να φαίνεται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στα κοριτσίστικα και αγορίστικα παιχνίδια. Το κοριτσάκι μάλιστα έχει μια έκφραση στο πρόσωπο που το κάνει να μοιάζει πολύ με την κούκλα που κρατά.

Η σκηνή συμπληρώνεται με τα λευκά μπλέ βάζα που στολίζουν το σαλόνι. Ο πίνακας μεταδίδει μια αίσθηση μυστηρίου που επεκτείνεται από το μαύρο χρώμα του φόντου. Τα κορίτσια στέκονται σοβαρά σύμφωνα με τους νόμους που επιβάλλει το επίσημο πορτραίτο. Είναι όμως εμφανής η διαφορά του προσώπου τους με το αδέξια πλασμένο πρόσωπο των παιδιών στον πίνακα του Μπρέχελ που παρουσιάστηκε πρώτος. Στο έργο αυτό τα κορίτσια απεικονίζονται με τα πραγματικά χαρακτηριστικά του παιδικού προσώπου και θυμίζουν παιδιά σημερινών εποχών με εξαίρεση φυσικά την ενδυμασία που στην περίπτωση των κοριτσιών του πίνακα είναι πιο τυποποιημένη. Τελικά νομίζω ότι ο Σάρτζεντ επιτυγχάνει να δώσει μια πραγματική απεικόνιση των παιδιών της αριστοκρατικής τάξης του 19^{ου} αιώνα που φυσικά διαφέρει από την παρουσίαση των παιδιών του 17^{ου} αιώνα που προηγήθηκε.

Για άλλη μια φορά θα παρουσιάσω στο σημείο αυτό ένα ελληνικό παιδικό πορτραίτο το οποίο ανήκει στην ίδια περίπου χρονική περίοδο με το προηγούμενο. Συγκεκριμένα χρονολογείται γύρω στα 1879 κι έχει τον τίτλο «πορτραίτο αγοριού»⁶⁶ (απεικόνιση στο βιβλίο της Κούρια, ο.π., σελ. 106). Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 126 του παραρτήματος. Δημιουργός του είναι ο Νικηφόρος Λύτρας και ανήκει στη συλλογή Κατσίγρα.

Ο Λύτρας είναι ένας από τους πρώτους νεοέλληνες ζωγράφους που ασχολήθηκαν με το παιδί και τον κόσμο του αν και είναι επηρεασμένος από τους Γερμανούς ζωγράφους και ιδιαίτερα από αυτούς που προέρχονται από τη Σχολή του Μονάχου. Το παιδί είναι βασικό πρόσωπο στην εικόνα του Λύτρα και ιδιαίτερα την προσωπογραφία. Το παιδικό πορτραίτο είναι πολύ αγαπητό στο Λύτρα ο οποίος έχει μια μοναδική ικανότητα να σκιαγραφεί την παιδική ψυχή.

Στο συγκεκριμένο έργο κεντρικό πρόσωπο είναι το αγόρι που ποζάρει καθισμένο σε μια πολυθρόνα στο κέντρο της σκηνής. Το παιδί είναι ντυμένο με τη γνωστή σε όλους στολή του ναύτη που διαδόθηκε και υιοθετήθηκε από τα παιδιά στην Ευρώπη από το 18^ο αιώνα και διατηρείται μέχρι σήμερα. Πρώτο λοιπόν βασικό στοιχείο είναι πως το παιδί της αριστοκρατικής τάξης διαθέτει τη δική του ενδυμασία που είναι ένα είδος ναυτικής στολής στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Στα πόδια του βρίσκεται ανοιχτό ένα βιβλίο που είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα των παιδιών που πηγαίνουν σχολείο κι ένα καπέλο που προφανώς συμπληρώνει τη στολή του παιδιού. Μέσα στο καπέλο βρίσκεται ένα λευκό λουλούδι. Το σκούρο χρώμα της στολής του παιδιού ταιριάζει με το σκούρο χρώμα του φόντου και δημιουργεί ένα έργο μουντό. Το παιδί από την άλλη μεριά συμπληρώνει την αίσθηση αυτή με το ύφος και τη στάση. Γόνος αστικής οικογένειας ποζάρει με ύφος που δηλώνει την καταγωγή του.

Η επισημότητα είναι το κύριο χαρακτηριστικό αυτού του πίνακα. Η σοβαρή έκφραση του προσώπου, το ψυχρό βλέμμα, η στητή στάση του σώματος στερούν από το παιδί την παιδικότητα και του προσθέτουν στοιχεία ενήλικου. Η επισημότητα του έργου κρύβει τον αυθορμητισμό και τη ζωντάνια.

Ωστόσο το στοιχείο αυτό είναι πολύ συνηθισμένο στα παιδικά πορτραίτα του 19^{ου} αιώνα στη χώρα μας καθώς οι ζωγράφοι δεν καταφέρνουν πάντα να αφήσουν τον εαυτό τους ελεύθερο να πειραματιστεί και να απεικονίσει το παιδί όπως πραγματικά είναι. Εκείνο πάντως που έχει σημασία είναι το γεγονός πως το παιδί απεικονίζεται μόνο του και μάλιστα με ειδική δική του ενδυμασία και αντικείμενα που ανήκουν στην ηλικία του.

Συνεχίζω την ανάλυση με ένα πολύ γνωστό έργο της νεοελληνικής τέχνης που χρονολογείται γύρω στο 1875 κι έχει τον τίτλο «Τα κάλαντα»⁶⁷ (απεικόνιση στο βιβλίο της Κούρια, ο.π., σελ.36).Εδώ βρίσκεται στη σελίδα 127 του παραρτήματος. Δημιουργός του είναι φυσικά ο Νικηφόρος Λύτρας ο οποίος κατορθώνει να δώσει ένα έργο καθαρά ελληνικό. Θέμα του είναι πέντε παιδιά που στέκονται σε κυκλική διάταξη στη μέση ου δρόμου και τραγουδούν τα κάλαντα. Είναι ντυμένα με τοπικές παραδοσιακές ενδυμασίες – φουστανέλες και βράκες – που ενισχύουν και τονίζουν τη γραφικότητα της σκηνής.

Το πρώτο παιδί ακουμπά στον τοίχο και κρατά στα χέρια του ένα χαρτί το οποίο διαβάζει με πολύ προσοχή καθώς τραγουδά. Το διπλανό παιδί κρατά ένα φαναράκι για να φωτίζει τη νύχτα και συνοδεύει το τραγούδι. Στη συνέχεια έχουμε τους μουσικούς. Ο ένας που φορά κάπα παίζει ταμπούρλο, γυρίζει χαμογελαστός προς τα πίσω και κοιτάζει το φίλο του που είναι ακουμπισμένος σε ένα δέντρο και τραγουδά ανέμελα. Ο άλλος μουσικός παίζει φλογέρα και κρατά ένα καλάθακι για τα φιλέματα που θα δώσουν οι ακροατές. Στη σκηνή αυτή οι ακροατές είναι μια γυναίκα με το μωρό της που κοιτάζουν τα παιδιά από το μισάνοιχτο παράθυρο του σπιτιού. Το ζεστό και γλυκό κλίμα αυτής της παραδοσιακής σκηνής συμπληρώνεται από τα ανθισμένα γαρύφαλλα, παρόλο που είναι Δεκέμβρης μήνας, το ολόγιομο φεγγάρι που φωτίζει τη νύχτα και το άγαλμα που φαίνεται στο δεξί τμήμα του πίνακα.

Το έργο αυτό είναι πράγματι ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά του Λύτρα. Το παιδί γίνεται σε αυτό ο κύριος φορέας, το μέσο που θα μεταδώσει στο θεατή την εικόνα και την ατμόσφαιρα της ελληνικής γης. Για το σκοπό αυτό ο καλλιτέχνης έχει επιμεληθεί πάρα πολύ τον τρόπο παρουσίασης της ενδυμασίας των παιδιών που φανερώνει και την καταγωγή τους. Το ντύσιμο των παιδιών όπως άλλωστε ταιριάζει και στην ηλικία τους είναι ανέμελο. Τα πρόσωπα τους εκφράζουν την καθαρότητα της ψυχής τους καθώς και τη χάρη της ηλικίας τους. Ταυτόχρονα όμως παρατηρούμε και μια σοβαρότητα που οφείλεται στην προσπάθεια τους να εκτελέσουν σωστά το τραγούδι. Το γεγονός αυτό κάνει το έργο να μοιάζει όχι φυσικό, ίσως να είναι αρκετά στιλιζαρισμένο. Ωστόσο μας μεταδίδει μια γλυκιά και χαρούμενη αίσθηση και μια νότα αισιοδοξίας. Τα παιδιά εδώ όσο στημένα και αν φαίνονται πλησιάζουν αρκετά την εικόνα του πραγματικού παιδιού που κυριαρχεί στη σκέψη μας και διαφέρει από το ύφος και την εικόνα των μεγάλων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ανάλυση των έργων τέχνης που έγινε προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την αντιμετώπιση που δέχεται το παιδί από τους μεγάλους που ταιριάζουν με όσα διαπιστώθηκαν στο πρώτο μέρος της εργασίας. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα αυτά ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία συμπεριφέρεται απέναντι στο παιδί δεν μένει σταθερός αλλά αλλάζει διαρκώς καθώς μεταβάλλονται η μορφή και η δομή του κοινωνικού πλαισίου. Τις μεταβολές αυτές απεικονίζουν οι ζωγράφοι στα έργα τους δίνοντας έτσι το στίγμα της εποχής.

Το γεγονός ότι η μεσαιωνική κοινωνία δεν απέδιδε και δεν αναγνώριζε καμία σπουδαιότητα στο παιδί φαίνεται από την απουσία έργων τέχνης που έχουν ως μοντέλα τους παιδιά. Αυτό είναι κάτι που παρατηρείται μέχρι και το 13^ο περίπου αιώνα οπότε και αρχίζει δειλά στην αρχή η απεικόνιση παιδιών στους πίνακες ζωγραφικής με μια μορφή όμως που απέχει πολύ από την πραγματική εικόνα τους.

Στο τέλος τους 16^{ου} και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα παρατηρείται μια νέα εξέλιξη στο θέμα της απεικόνισης της παιδικής ηλικίας στους πίνακες. Καθώς διαδίδονται όλο και πιο έντονα τα μηνύματα και οι ιδέες για τη σπουδαιότητα που έχει ο θεσμός της παιδικής ηλικίας πληθαίνουν και οι ζωγράφοι που ενδιαφέρονται να συμπεριλάβαν τα παιδιά στα έργα τους. Στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα όμως και κυρίως στις πρώτες δεκαετίες εξακολουθούν να ισχύουν και οι παραδοσιακές αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες το παιδί παρακολουθεί τον τρόπο ζωής των μεγάλων και μπορεί να παίρνει μέρος στις ίδιες δραστηριότητες όπως φαίνεται στους πίνακες του Μπρέχελ «χωριάτικος χορός» και του Γιαν Στέεν «Ο κόσμος άνω – κάτω», προετοιμάζονταν να αναλάβουν ευθύνες και καθήκοντα των μεγάλων και φορούν την ίδια με αυτούς ενδυμασία όπως φαίνεται στους πίνακες του Βαν

Ντάυκ «Η Πάολα Αντόρνο Μαρκησία Μπρινιοσάλε, με τον πρωτότοκο γιο της», του Βελάσκεθ «Ο Βαλτάσαρ Κάρλος και ο νάνος του», και «Ο Βαλτάσαρ Κάρλος έφιππος», μπορούν ακόμη και να παίζουν με παιχνίδια που στην εποχή μας προορίζονται μόνο για τους μεγάλους όπως φαίνεται στον πίνακα του Μουρίλλο «παιδιά που παίζουν ζάρια».

Το 18^ο αιώνα και κάτω από την επίδραση των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού εξελίσσονται όλο και περισσότερο οι νέες αντιλήψεις γύρω από την παιδική ηλικία και αναγνωρίζεται η προσωπική του αξία. Το παιδί αρχίζει να ξεφεύγει από την εικόνα του μικρού ενήλικου και απεικονίζεται από τους ζωγράφους με πιο μεγάλο ρεαλισμό όπως φαίνεται και στον πίνακα του Φραγκονάρ «Η δασκάλα».

Από εκεί και πέρα τόσο ο 19^{ος} όσο και ο 20ος αιώνας είναι η εποχή που οι άνθρωποι συνειδητοποιούν ακόμη περισσότερο την μοναδική φύση των παιδιών και τους αποδίδουν ιδιαίτερη φροντίδα. Οι ζωγράφοι πειραματίζονται και καλλιεργούν στην τέχνη τους τις νέες απόψεις γύρω από το παιδί χωρίς όμως να ξεφεύγουν πάντα από την έκφραση του μικρού ενήλικου ίσως λόγω έλλειψης πείρας και εξοικείωσης με το θέμα. Αυτό είναι εμφανές στο «πορτραίτο αγοριού» του Λύτρα και στον πίνακα του Γαλάνη «Το παιδί με το ξύλινο άλογο». Ωστόσο απλά και μόνο το γεγονός ότι τα παιδιά απεικονίζονται στα πορτραίτα δείχνει πως η αξία της παιδικής ηλικίας έχει αρχίσει να γίνεται συνείδηση στους περισσότερους ανθρώπους. Τα παιδιά που απεικονίζονται στα έργα του 19^{ου} και των αρχών του 20ου αιώνα έχουν μια μορφή που είναι πιο σύγχρονη όπως συμβαίνει στον πίνακα του Σάρτζεντ «Οι θυγατέρες του Έντουαρντ Μπόιτ» και ξεφεύγουν αρκετά από τον κόσμο των μεγάλων αφού απεικονίζονται με τη συντροφιά άλλων συνομήλικων παιδιών όπως στο έργο «Σαλίγκαρος» του Μπραέσα και στα «Κάλαντα» του Λύτρα, έχουν ξεχωριστή ενδυμασία όπως είναι η ναυτική στολή του αγοριού στο «πορτραίτο αγοριού» του Λύτρα και

έχουν γύρω τους αντικείμενα που συμβολίζουν την ηλικία τους όπως π.χ. το βιβλίο στο παραπάνω έργο.

Εκείνο που τελικά αξίζει να σημειώσω είναι πως το 17^ο αιώνα εμφανίζεται μια καινούρια άποψη γύρω από το παιδί που τονίζει τη διαφορετική του φύση. Η άποψη αυτή καλλιεργείται και εξελίσσεται συνεχώς και φτάνει στην εποχή μας για να δημιουργήσει έναν τελείως ξεχωριστό κόσμο για το παιδί, έναν κόσμο που διαφέρει από αυτόν τον κόσμο των μεγάλων. Έτσι από μια μεσαιωνική κοινωνία όπου παιδιά και ενήλικοι μοιράζονταν τις ίδιες συνθήκες ζωής μέσα σε ένα κλίμα μιας συλλογικής συνείδησης περάσαμε στη δική μας σύγχρονη εποχή όπου το παιδί έχει προσωπική δική του αξία και απολαμβάνει ιδιαίτερη μεταχείριση μέχρι να προετοιμαστεί κατάλληλα να βγει στην κοινωνία των μεγάλων.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας την επεξεργασία του θέματος σε αυτό το σημείο θεωρώ απαραίτητο να ανακεφαλαιώσω με σύντομο τρόπο τα στοιχεία στα οποία αναφέρθηκα έτσι ώστε να γίνουν περισσότερο κατανοητά τα συμπεράσματα που τελικά προκύπτουν. Βασικό ζητούμενο της εργασίας ήταν ο καθορισμός της έννοιας παιδική ηλικία έτσι όπως την αντιλαμβάνονται οι ενήλικοι στις διάφορες εποχές. Στην πραγματικότητα εκείνο το στοιχείο που είχε για μένα τη μεγαλύτερη σπουδαιότητα ήταν να βρω εάν και πόσο τα παιδιά δέχονταν από τους μεγάλους την ίδια αντιμετώπιση πάντοτε ή αν αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης μεταβλήθηκε στο πέρασμα των αιώνων.

Η επεξεργασία του θέματος άρχισε στο 1^ο κεφάλαιο με τη μελέτη της σύγχρονης εποχής στην οποία η έννοια και ο καθορισμός της ηλικίας είναι πολύ σημαντικό στοιχείο για κάθε άνθρωπο. Στη διάρκεια της ζωής του κάθε άνθρωπο ον περνά από διαφορετικές ηλικίες και με αυτόν τον τρόπο ωριμάζει και εξελίσσεται. Η γνώση της ηλικίας του βοηθά τον κάθε άνθρωπο να αυτοκαθοριστεί γνωρίζοντας τις ανάγκες, τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντά του ενώ από την άλλη μεριά αποκτά συγκεκριμένη θέση και ορισμένο ρόλο στην κοινωνία. Επομένως ο καθορισμός και η γνώση της ηλικίας είναι για το σύγχρονο άνθρωπο ένα βασικό στοιχείο της ζωής του.

Μια ακόμη σημαντική διαπίστωση είναι το γεγονός ότι οι άνθρωποι των σύγχρονων κοινωνιών γνωρίζουν πως κάθε ηλικία έχει μοναδική αξία διότι εφοδιάζει τον άνθρωπο με ιδιαίτερα προσόντα και γνώσεις που το βοηθούν να αντιμετωπίσει τις απαιτήσεις της ζωής. Ωστόσο ύστερα από τις έρευνες και τις μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί συμφωνούν όλοι με τη διαπίστωση ότι η πρώτη ηλικία της ζωής μας, η παιδική ηλικία είναι ίσως η πιο σημαντική χρονική

περίοδος αφού κατά τη διάρκειά της οι άνθρωποι αποκτούν γνώσεις, αναπτύσσονται σωματικά και διανοητικά και εξοπλίζονται με όλα τα εφόδια που θα τους βοηθήσει να προσαρμοστούν στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η παιδική ηλικία είναι το απαραίτητο στάδιο από το οποίο πρέπει να περάσει κάθε άνθρωπος προκειμένου να προετοιμαστεί κατάλληλα για να αντιμετωπίσει τη ζωή. Το στοιχείο αυτό είναι που διαφοροποιεί παιδιά και ενήλικους στη σύγχρονη εποχή και τοποθετεί μικρούς και μεγάλους σε διαφορετικές θέσεις μέσα στην κοινωνία.

Η γνώση της ιδιαιτερότητας των παιδιών που κυριαρχεί πλέον στην εποχή μας κάνει τους ενήλικους να ενδιαφέρονται πολύ για τον τρόπο μεταχείρισής τους. Τα παιδιά τοποθετούνται στο κέντρο του σύγχρονου κόσμου και δέχονται τη φροντίδα της ενήλικης κοινωνίας που ενδιαφέρεται για την εξασφάλιση μιας ήρεμης και ευτυχισμένης παιδικής ηλικίας στη διάρκεια της οποίας τα παιδιά θα γνωρίσουν τον εαυτό τους και θα ετοιμαστούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο να κατακτήσουν τη ζωή.

Το έντονο ενδιαφέρον για το παιδί που παρατηρείται στον αιώνα μας σκιάζουν οι μεμονωμένες περιπτώσεις βίας και κακοποίησης ανηλίκων που αποκαλύπτονται κατά καιρούς όμως δεν αρκούν για να μειώσουν την ιδιαίτερη μεταχείριση που δείχνουν οι μεγάλοι για τα παιδιά. Σύμφωνα με τις γνώσεις που έχουν και τις δυνατότητες που διαθέτουν φροντίζουν ώστε να αναθρέψουν με τον καλύτερο τρόπο το παιδί, προσπαθούν να το προφυλάξουν από κινδύνους και απογοητεύσεις που κρύβει η ζωή, γίνονται το πρότυπο προς μίμηση που θα βοηθήσει τα παιδιά να ξεπεράσουν φόβους και αδυναμίες και να μεγαλώσουν σωστά.

Στην προσπάθειά τους να κάνουν ευτυχισμένο το παιδί συχνά οι ενήλικοι παρασύρονται από τον υπερβολικό ενθουσιασμό τους ή ακόμη και τον εγωισμό τους που μεταφέρει δικές τους επιθυμίες και προσδοκίες επάνω στο παιδί. Το αποτέλεσμα είναι πως καταλήγουν να το

περιορίζουν και να το καταπιέζουν. Το κρατούν συνεχώς προστατευμένο με το να το απομακρύνουν από συζητήσεις και συγκεντρώσεις των μεγάλων, επιλέγουν τους συντρόφους του στο παιχνίδι, αποφασίζουν για τα προγράμματα που θα δει στην τηλεόραση, τα βιβλία που θα διαβάσει και τους χώρους στους οποίους θα κινηθεί. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι με αυτήν την στάση τους οι ενήλικοι καταφέρνουν να κρατούν το παιδί περιορισμένο σε έναν κόσμο που δημιουργήθηκε ειδικά για αυτό έστω και αν οι προθέσεις τους είναι οι καλύτερες δυνατές και ξεκινούν από την επιθυμία τους να εξασφαλίσουν μια ευτυχισμένη ζωή για το παιδί.

Συμπέρασμα όσων αναφέρθηκαν μέχρι εδώ είναι το γεγονός ότι η σύγχρονη κοινωνία ξεχωρίζει τα παιδιά από τους μεγάλους και αναγνωρίζει τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους. Η παιδική ηλικία θεωρείται μια χρονική περίοδος μοναδικής σπουδαιότητας αφού προσφέρει στον άνθρωπο το χρόνο που είναι απαραίτητος να γνωρίσει και να διαμορφώσει τον εαυτό του ενώ από την άλλη μεριά είναι το απαραίτητο στάδιο προετοιμασίας για την ενήλικη ζωή. Η προετοιμασία αυτή όμως γίνεται με ρυθμούς αργούς και σταθερούς που προκύπτουν από το ίδιο το παιδί και όχι βεβιασμένα. Οι ενήλικοι δείχνουν ότι το γνωρίζουν αυτό και προσπαθούν όλο και περισσότερο να διαμορφώσουν έναν κόσμο που να ταιριάζει στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του παιδιού.

Φαίνεται όμως ότι η αίσθηση της ιδιαιτερότητας των παιδιών και η σπουδαιότητα της παιδικής ηλικίας είναι δημιούργημα των σύγχρονων κοινωνιών και δεν υπήρχαν παλαιότερα όπως προκύπτει από την ανάλυση που έγινε στο 2^ο κεφάλαιο. Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν σε αυτό σε παλαιότερες κοινωνίες όπως είναι ο Μεσαίωνας υπήρχαν φυσικά παιδιά τα οποία όμως δεν δέχονταν καμιά ειδική μεταχείριση και φροντίδα. Η διάρκεια της παιδικής ηλικίας ήταν πάρα πολύ μικρή και

περιορίζονταν στη χρονική εκείνη περίοδο κατά την οποία όμως δεν δέχονταν καμιά ειδική μεταχείριση και φροντίδα. Η διάρκεια της παιδικής ηλικίας ήταν πάρα πολύ μικρή και περιορίζοντα στη χρονική εκείνη περίοδο κατά την οποία τα παιδιά βρίσκονταν σε κατάσταση περιορισμένης ικανότητας αμέσως μετά τη γέννηση. Μόλις τα παιδιά ξέφευγαν από αυτήν την κατάσταση έμπαιναν κατευθείαν στην κοινωνία των μεγάλων χωρίς να περάσουν από κάποια στάδια ιδιαίτερης προετοιμασίας.

Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα που φτάνει περίπου μέχρι το τέλος του 16^{ου} αιώνα τα παιδιά αντιμετωπίζονταν ως μικροί ενήλικοι που έπρεπε όσο το δυνατόν πιο γρήγορα να αναλάβουν υποχρεώσεις και καθήκοντα των μεγάλων. Άλλωστε στη μεσαιωνική κοινωνία δεν υπήρχε καθόλου η αίσθηση της ηλικιακής διαφοροποίησης και κανείς δεν φαινόταν να θυμάται ή να ενδιαφέρεται να μάθει την ακριβή του ηλικία. Μέσα σ' αυτό το κλίμα παιδιά, έφηβοι και νέοι συγχέονταν και δεν υπήρχε ούτε ένα ιδιαίτερο λεξιλόγιο που να απευθύνεται αποκλειστικά και μόνο στα παιδιά και να ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Παιδιά και ενήλικοι μοιράζονταν τις ίδιες συνθήκες διαβίωσης και τον ίδιο τρόπο ζωής. Οι γονείς δεν ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για τον τρόπο ανατροφής των παιδιών τους καθώς δεν ήταν ενημερωμένοι για την ιδιαίτερη μεταχείριση που χρειάζονταν τα παιδιά σε αυτή την ηλικία. Αντίθετα επινοούσαν διάφορους τρόπους όπως ήταν το σπαργάνωμα ή η πρόσληψη της τροφού προκειμένου να περιορίσουν την εξάρτηση των παιδιών από αυτούς. Ανάμεσα σε γονείς και παιδιά υπήρχε πολύ μικρή συναισθηματική εξάρτηση καθώς τα παιδιά απομακρύνονταν συχνά σε μικρή ηλικία από τους βιολογικούς τους γονείς και μεγάλωναν σε σπίτια άλλων ανθρώπων στα οποία δούλευαν συνήθως ως υπηρέτες μέχρι τα 7 τους χρόνια.

Στο Μεσαίωνα δεν υπήρχε η αίσθηση της παιδικής αγνότητας και αθωότητας. Έτσι τα παιδιά βρίσκονταν συνεχώς μαζί με τους μεγάλους σύμφωνα με τους νόμους μιας κοινωνίας στην οποία υπήρχε η έννοια της συλλογικής συνείδησης και οι άνθρωποι δεν απομονώνονταν ποτέ. Μπορώ να πω μάλιστα ότι ως ένα βαθμό επιβαλόταν να βρίσκονται τα παιδιά μαζί με τους μεγάλους παντού γιατί έτσι μάθαιναν όλα όσα ήταν απαραίτητα για τη ζωή σύμφωνα με το συμβόλαιο μαθητείας που ίσχυε τότε.

Με τον ίδιο περίπου τρόπο ήταν διαμορφωμένη η κατάσταση και στην ελληνική κοινωνία την περίοδο που εξετάζουμε εδώ με τη διαφορά ότι υπήρχε μεγαλύτερη συναισθηματική εξάρτηση των παιδιών από τους γονείς. Παρόλαυτα και στη χώρα μας τα παιδιά έμπαιναν στην κοινωνία των μεγάλων σε μικρή ηλικία, περίπου στα 7 τους χρόνια και συμμετείχαν στις δραστηριότητες και τον τρόπο ζωής των μεγάλων.

Στο τέλος τους 16^{ου} αιώνα σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες αν και με διαφορετικό ρυθμό σε καθεμιά, παρατηρήθηκε μία αλλαγή στον τρόπο αντιμετώπισης των παιδιών που συνδυάστηκε με μια σειρά γενικότερων αλλαγών που σημειώθηκαν την ίδια χρονική περίοδο. Η αλλαγή αυτή που παρατηρήθηκε οδήγησε σταδιακά στη διαμόρφωση της σύγχρονης άποψης για την παιδική ηλικία.

Έτσι λοιπόν η άνοδος της αστικής τάξης στην Ευρώπη ενίσχυσε το ενδιαφέρον για τη σωστή μεταχείριση των παιδιών που θα οδηγούσε και στην επιβίωσή τους. Για τους εκπροσώπους της αστικής τάξης τα γερά και φροντισμένα παιδιά θα αποτελούσαν αργότερα πολύ χρήσιμο εργατικό δυναμικό στις νέες επιχειρήσεις που συνεχώς ιδρύονταν.

Ταυτόχρονα η διάδοση των μηνυμάτων του Διαφωτισμού σε όλη την Ευρώπη που μιλούσαν για την προσωπική αξία του κάθε ανθρώπου έφερε και την αύξηση του ενδιαφέροντος για το κάθε παιδί

χωριστά. Πολλοί διαφωτιστές εξάλλου ανάμεσα στους οποίους ήταν ο Ζαν Ζακ Ρουσσώ και ο Τζον Λοκ ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το παιδί και τόνισαν πως έχει διαφορετική φύση από τον ενήλικο. Οι διαφωτιστές μίλησαν για τους προσωπικούς ρυθμούς ανάπτυξης των παιδιών κι έστρεψαν την προσοχή των γονιών προς την προσεχτική μεταχείρισή τους.

Στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα το ενδιαφέρον για το παιδί αυξήθηκε ακόμη περισσότερο. Σε αυτό συνέβαλε και η πρόοδος της ιατρικής επιστήμης που μερίμνησε για την αντιμετώπιση των παιδικών ασθενειών και τη σωστή φροντίδα και υγιεινή του σώματος. Το αποτέλεσμα ήταν αύξηση του μέσου όρου ζωής των παιδιών και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Συμπέρασμα όλων αυτών είναι το γεγονός ότι σε αντίθεση με τη σύγχρονη εποχή στην οποία το παιδί δέχεται ξεχωριστή φροντίδα από τους μεγάλους, στη διάρκεια του Μεσαίωνα το παιδί θεωρούνταν ένας μικρός ενήλικος και ζούσε ακριβώς όπως και οι μεγάλοι. Η κατάσταση αυτή άρχισε να μεταβάλλεται μόνο μετά το τέλος του 16^{ου} αιώνα.

Όλα τα παραπάνω φάνηκαν ακόμη καλύτερα στο 3^ο κεφάλαιο μέσα στο οποίο έγινε αναφορά στην καθημερινή ζωή του παιδιού. Η σχολική εκπαίδευση είναι πολύ σημαντικό στοιχείο της καθημερινότητας του παιδιού στο σύγχρονο κόσμο. Το σχολείο είναι ο φορέας εκείνος που εφοδιάζει το παιδί με γνώσεις που είναι απαραίτητες για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ζωής. Το σύγχρονο σχολείο πλαισιώνει τη ζωή των παιδιών και τα αναδεικνύει σε πρωταγωνιστές της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αντίθετα στη μεσαιωνική κοινωνία ο σκοπός του σχολείου ήταν διαφορετικός. Καταρχήν δεν απευθυνόταν μόνο στα παιδιά αλλά σε ανθρώπους κάθε ηλικίας. Η ανάμειξη των ηλικιών που συνέβαινε στην κοινωνία συνεχιζόταν και στο χώρο του σχολείου όπου μικροί και μεγάλοι παρακολουθούσαν με τον ίδιο τρόπο τις παραδόσεις των

μαθημάτων. Εξάλλου ο σκοπός του σχολείου τότε δεν ήταν η προετοιμασία των παιδιών για τη ζωή αλλά η προετοιμασία ενός αριθμού ανθρώπων να αναλάβουν ιερατικά καθήκοντα.

Η μορφή των σχολείων άλλαξε δυναμικά το 17^ο αιώνα οπότε και εμφανίστηκαν κολέγια των Ιησουϊτών. Οι Ιησουϊτές μίλησαν για την ιδιαιτερότητα των παιδιών και μερίμνησαν ώστε να διαχωριστούν μικροί και μεγάλοι μέσα στις τάξεις. Από εκεί και πέρα το σχολείο άρχισε να παίρνει τη σύγχρονη μορφή του.

Όμως και από τον τρόπο ενδυμασίας των παιδιών προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα για τον τρόπο αντιμετώπισής τους. Στη δική μας κοινωνία στην οποία το παιδί κατέχει θέση ξεχωριστή υπάρχει ένας ολόκληρος κόσμος παιδικών ενδυμάτων που ταιριάζουν στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της παιδικής ηλικίας. Είναι μάλιστα τόσο μεγάλη η αγωνία των ενηλίκων να εξασφαλίσουν ό,τι πιο όμορφο και καινούριο για τους μικρούς απογόνους τους που συχνά πέφτουν θύματα του καταναλωτισμού που κυριαρχεί στη σύγχρονη ζωή.

Αντίθετα στο παρελθόν δεν συνέβαινε κάτι τέτοιο. Από τη στιγμή που το παιδί θεωρούνταν μικρογραφία του ενήλικου και ακολουθούσε τον ίδιο τρόπο ζωής φορούσε και τα ρούχα που φορούσαν οι μεγάλοι. Σε μια κοινωνία στην οποία δεν υπήρχε η έννοια της παιδικής ιδιαιτερότητας δεν υπήρχε και λόγος να εξασφαλιστεί για τα παιδιά κάποιος ιδιαίτερος τρόπος ενδυμασίας. Τα παιδιά ντύνονταν όπως όλοι οι άλλοι.

Η αλλαγή σημειώθηκε και σε αυτόν τον τομέα στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα οπότε και επιχειρήθηκε ένας τρόπος διαφοροποίησης της ενδυμασίας των παιδιών. Η διαφοροποίηση αυτή αφορούσε στην αρχή μόνο τα αγόρια και ξεκίνησε από τα παιδιά των αστικών οικογενειών. Τα υπόλοιπα παιδιά ακολουθούσαν τον παραδοσιακό τρόπο ενδυμασίας και ζωής. Το 18^ο αιώνα η αλλαγή της ενδυμασίας εξελίσσεται και διαδίδεται

σε μεγαλύτερο τμήμα των παιδιών και καθιερώνεται η γνωστή στολή του μικρού ναύτη.

Συμπερασματικά μπορώ να πω ότι η αλλαγή στον τρόπο ενδυμασίας των μικρών παιδιών έγινε ή τουλάχιστον άρχισε να φαίνεται από τη στιγμή που οι άνθρωποι άρχισαν να υιοθετούν καινούρια στάση απέναντι στο παιδί. Το παιδί απέκτησε δικό του τρόπο ένδυσης από την εποχή που άρχισε να κυριαρχεί η έννοια της ιδιαίτερης φύσης του.

Εξετάζοντας όμως και το είδος της ψυχαγωγίας των παιδιών καταλήγουμε σε παρόμοιες διαπιστώσεις. Στην εποχή μας το παιδί διαθέτει δικά του ξεχωριστά και πάρα πολλά παιχνίδια που ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα της ηλικίας του. Για τα παιδιά υπάρχουν ειδικά διαμορφωμένοι χώροι παιχνιδιού και απασχόλησης στους οποίους ψυχαγωγείται ευχάριστα με τη συντροφιά των συνομήλικων φίλων του. Εκτός από αυτά όμως για τα παιδιά διοργανώνονται πολλές ψυχαγωγικές δραστηριότητες όπως χοροί, πάρτι, θεατρικές παραστάσεις και τηλεοπτικά αφιερώματα με θέματα που κεντρίζουν το ενδιαφέρον και την περιέργεια του παιδιού και το διασκεδάζουν με πρωτότυπο τρόπο. Φυσικά δεν πρέπει να ξεχνάμε και το έντυπο υλικό που κυκλοφορεί στην εποχή μας όπως είναι τα παιδικά βιβλία, τα παραμύθια και τα περιοδικά που απευθύνονται στους μικρούς αναγνώστες με σκοπό να τους πληροφορήσουν και να τους ψυχαγωγήσουν.

Για άλλη μια φορά όμως η κατάσταση φαίνεται πως ήταν διαφορετική στις προηγούμενες κοινωνίες που εξετάσαμε. Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν στο 3^ο κεφάλαιο στο Μεσαίωνα παιδιά και ενήλικοι έπαιρναν μέρος στις ίδιες εκδηλώσεις. Οι χοροί, οι εποχιακές και θρησκευτικές γιορτές, οι μουσικές εκδηλώσεις συγκέντρωναν στον ίδιο βαθμό μικρούς και μεγάλους. Ακόμη παιδιά και ενήλικοι μοιράζονταν τα ίδια παιχνίδια και δεν προκαλούσε σε κανέναν έκπληξη εάν μικρά παιδιά

έπαιζαν χαρτιά ή ζάρια που στην εποχή μας θεωρούνται τυχερά παιχνίδια και άρα όχι κατάλληλα να παίζονται από παιδιά.

Σε ό,τι αφορά τις διασκεδάσεις μικρών και μεγάλων η κατάσταση άρχισε να αλλάζει το 17^ο αιώνα. Οι Ιησουίτες τόνισαν την παιδαγωγική αξία του παιχνιδιού και το ένταξαν στα εκπαιδευτικά προγράμματα των κολεγίων τους. Οι ενήλικοι άρχισαν να εγκαταλείπουν απλοϊκά ενώ ταυτόχρονα τα τυχερά παιχνίδια απομακρύνθηκαν από τα παιδιά γιατί θεωρήθηκαν ανήθικα. Έτσι προέκυψε ο διαχωρισμός ανάμεσα στα παιχνίδια παιδιών και ενηλίκων. Παράλληλα τα παιδιά κρατήθηκαν μακριά από πολλές ψυχαγωγικές δραστηριότητες των μεγάλων που θεωρούνταν ότι μπορούσαν να βλάψουν την παιδική αθωότητα καθώς η έννοια αυτή είχε αρχίσει πλέον να διαδίδεται.

Στη χώρα μας η απομάκρυνση των παιδιών από τις ψυχαγωγικές δραστηριότητες των μεγάλων πραγματοποιήθηκε αργότερα, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Την εποχή εκείνη οι ενήλικοι άρχισαν να απασχολούνται περισσότερες ώρες στους χώρους εργασίας και τα παιδιά κράτησαν αποκλειστικά για δική τους χρήση το παιχνίδι.

Συμπεραίνουμε τελικά ότι στην εποχή μας που το παιδί θεωρείται πρωταγωνιστής της ζωής διαθέτει έναν πλούσιο κόσμο από δραστηριότητες και αντικείμενα που το βοηθούν να περάσει με όσο το δυνατόν καλύτερο τρόπο από το στάδιο αυτό που ονομάζεται παιδική ηλικία. Στο παρελθόν όμως δεν ίσχυε κάτι τέτοιο. Το παιδί ζούσε σαν μεγάλος έχοντας τις ίδιες συνήθειες παντού στην ενδυμασία, στο σχολείο, στην ψυχαγωγία.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν σχετικά με την έννοια της παιδικής ηλικίας αποδεικνύονται και μέσα από τους πίνακες ζωγραφικής των διαφόρων εποχών. Ο τρόπος με τον οποίο απεικονίζονται τα παιδιά στα έργα τέχνης ήταν το στοιχείο που θέλησα να ερευνήσω στο 4^ο κεφάλαιο της εργασίας. Η βασική διαπίστωση στην οποία κατέληξα

ύστερα από την έρευνα αυτή είναι το γεγονός ότι οι πρώτες προσπάθειες των ζωγράφων να συμπεριλάβουν το παιδί στα έργα τους δίνουν τις περισσότερες φορές παιδιά που παρουσιάζουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό χαρακτηριστικά ενηλίκων. Αντίθετα όσο περισσότερο καλλιεργείται η αίσθηση της ιδιαιτερότητας του παιδιού και ασχολούνται μαζί του οι καλλιτέχνες τόσο πιο πιστές απεικονίσεις του πραγματικού παιδιού δίνουν.

Τελικά εκείνο που είναι πιο σημαντικό και αξίζει να κρατήσουμε είναι το γεγονός ότι η θέση που κατέχουν τα παιδιά στην κοινωνία και ο τρόπος με τον οποίο τα αντιμετωπίζουν οι μεγάλοι δεν μένουν σταθερά αλλά μεταβάλλονται και αλλάζουν καθώς αλλάζουν και οι δομές της κοινωνίας. Εξάλλου τίποτα δε μένει στάσιμο σύμφωνα με τους νόμους ενός κόσμου που προχωρά και εξελίσσεται με γρήγορους ρυθμούς και μεταλλάσσεται συνεχώς. Κάποτε τα παιδιά θεωρούνταν μικροί ενήλικοι, είχαν τις ίδιες συνήθειες και τον ίδιο τρόπο ζωής με τους μεγάλους και δεν δεχόταν καμία ιδιαίτερη μεταχείριση. Στη σύγχρονη εποχή τα πράγματα είναι διαφορετικά. Όλοι γνωρίζουν και αναγνωρίζουν τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα παιδιά και τους μεγάλους. Οι διαφορές αυτές επεκτείνονται και στον τρόπο ζωής. Οι ενήλικοι είναι πλέον ενημερωμένοι για την ξεχωριστή φύση και τη σπουδαιότητα της παιδικής ηλικίας και προσπαθούν με πολλούς τρόπους να δημιουργήσουν έναν κόσμο που να ταιριάζει στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες του παιδιού. Καθώς η κοινωνία μεταβάλλεται και προχωρά προς το μέλλον με καινούρια μορφή ίσως νέες εξελίξεις προκύψουν και για το θεσμό της παιδικής ηλικίας. Ίσως στο μέλλον αλλάξει και πάλι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τα παιδιά σύμφωνα με καινούρια επιστημονικά δεδομένα και κοινωνικούς κανόνες. Εκείνο που έχει σημασία είναι να γνωρίζουμε πως οι αντιλήψεις των ανθρώπων πάντα αλλάζουν και πρέπει πάντα να προσαρμοζόμαστε στη νέα πραγματικότητα που θέτει η ζωή.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

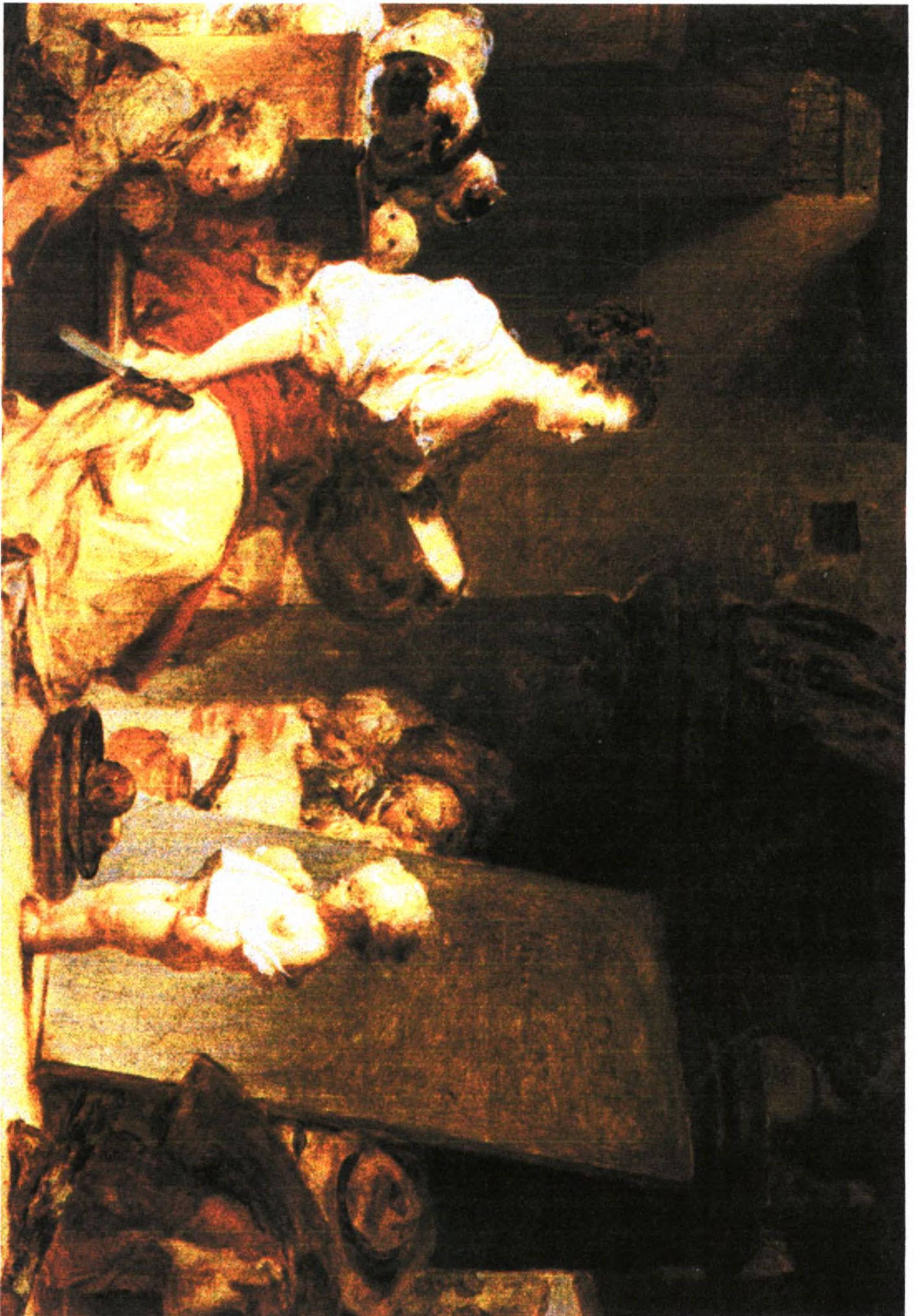

Ζ. Γ. ΜΠΡΑΣΑΣ: Σαλίκαρος. Λάδι. 120x87 εκ.

Είχ. 30. Δημήτρης Γαλάνης, Τό παιδί μέ τό ξύλινο ἄλογο (1914-1919).
(Δημοσίευση τοῦ G. Gabory).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΦΙΛΙΠ ΑΡΙΕΣ, Αιώνες Παιδικής Ηλικίας,
Μετάφραση Γιούλη Αναστοπούλου, Αθήνα,
1990, Εκδόσεις: Γλάρος.
2. ΣΟΥΛΑΜΙΤ ΦΑΙΕΡΣΤΟΝ, Η Διαλεκτική του Σεξ,
Μετάφραση Γεώργιος κ. Χατζόπουλος, Αθήνα,
1973, Εκδόσεις: Ράππα
3. ΟΜΑΔΑ ΨΥΧΟΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, Ιστορία Παιδικής Ηλικίας,
Επιμέλεια ΝΤΕΜΩΖ ΛΩΥΝΤ,
Μετάφραση Δημήτρης Κωστελένος, Αθήνα, 1985
Εκδόσεις: Θυμάρι.
4. NICKOLAS TUCKER, Το Παιδί Αυτός ο Μεγάλος
Άγνωστος, Μετάφραση Άννα Κελεσίδου, Αθήνα, 1989
Εκδόσεις: Κουτσούμπος.
5. ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ, Παιδική Ηλικία,
Αθήνα, 1997, Εκδόσεις: Νήσος.
6. ΜΑΡΤΖΟΡΙ ΡΟΟΥΛΙΝ, Η Καθημερινή Ζωή στο Μεσαίωνα,
Μετάφραση Έλλη Ι. Αγγέλου, Αθήνα, 1988,
Εκδόσεις: Παπαδήμα
7. ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΦΑΡΣΟΝ, Για την Απελευθέρωση των παιδιών,
Μετάφραση Γεωργία Αλεξίου, Αθήνα, 1980
Εκδόσεις: Γλάρος.
8. ΤΖΩΝ ΧΟΛΤ, Οι Ανάγκες και τα Δικαιώματα των παιδιών,
Μετάφραση Νίκος Μπαλής, Αθήνα, 1979,
Εκδόσεις: Καστανιώτη.
9. REBLE ALBERT, Ιστορία της Παιδαγωγικής,
Μετάφραση Χατζηστεφανίδης Θεοφάνης, Χατζηστεφανίδου
– Πολυζώη Σοφία, Αθήνα, 1996
Εκδόσεις: Παπαδήμα.

10. ΜΑΡΙΑ ΣΜΑΡΑΓΔΑ ΤΖΙΑΝΤΖΗ, Εφαρμοσμένη Παιδαγωγική στα παιδιά της Προσχολικής Ηλικίας, Αθήνα, 1997, Εκδόσεις: Gutenberg.
11. ΖΑΝ ΣΑΤΩ, Οι Μεγάλοι Παιδαγωγοί, Μετάφραση Κωνσταντίνος Κίτσος, Αθήνα, 1983, Εκδόσεις: Γλάρος.
12. ΜΑΡΙΑ ΜΟΝΤΕΣΣΟΡΙ, Το Μυστικό της Παιδικής Ηλικίας, Μετάφραση Μόσχα Μιχαλοπούλου, Αθήνα, 1981, Εκδόσεις: Γλάρος.
13. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΥΔΙΚΟΣ, Το Παιδί στην Παραδοσιακή και τη Σύγχρονη Κοινωνία, Αθήνα, 1996, Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα.
14. ΕΛΛΗ ΑΛΕΞΙΟΥ, Εισαγωγή στην Ιστορία της Παιδαγωγικής, Αθήνα, 1986, Εκδόσεις: Καστανιώτη
15. ZULIA VARELA, Χωροχρονικές κατηγορίες και σχολική κοινωνικοποίηση: από τον ατομισμό στο ναρκισσισμό, στο βιβλίο, ΙΩΣΗΦ ΣΟΛΟΜΩΝ ΚΑΙ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΥΖΕΛΗΣ, (επιμέλεια), Πειθαρχία και Γνώση Τοπικά α΄, Αθήνα, 1994, Εκδόσεις: Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου.
16. VALERIE VALKARDINE, Επανεξετάζοντας την προοδευτική παιδαγωγική, στο βιβλίο, ΙΩΣΗΦ ΣΟΛΟΜΩΝ ΚΑΙ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΥΖΕΛΗΣ, (επιμέλεια), Πειθαρχία και Γνώση Τοπικά α΄, Αθήνα, 1994, Εκδόσεις: Εταιρεία των Επιστημών του Ανθρώπου.
17. ΔΡ. ΖΕΡΑΡ ΜΑΝΤΕΛ, Η Αποδυνάστευση του Παιδιού, Μετάφραση Στάμος Ι. Παπαστάμου, Αθήνα 1973, Εκδόσεις: Ράππα.

18. JEAN ROUSSEAN, Αιμίλιος ή για την Εκπαίδευση,
Μετάφραση Ιάνης Λο Σκόκκο, Αθήνα, (19...),
Εκδόσεις: Αναγνωστίδη.
19. ΡΟΥΝΤΟΛΦ ΝΤΡΑΙΚΩΡΣ, ΒΙΚΥ ΣΟΛΤΣ, Το παιδί μια νέα
αντιμετώπιση, Μετάφραση Ιουλία Καββαδά, Αθήνα, 1979,
Εκδόσεις: Γλάρος.
20. ΔΟΜΝΑ ΜΙΚΑ ΚΑΚΑΝΑ, Θεωρία Προσχολικής Αγωγής,
Διδακτικές Σημειώσεις, Α΄ Εξαμήνου, Πανεπιστήμιο
Θεσσαλίας, Βόλος, 1996.
21. ΠΕΛΑΓΙΑ ΣΟΥΤΖΟΓΛΟΥ – ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ, Παιδί και Υγεία
στα πρώτα χρόνια της ανεξάρτητης Ελλάδας 1830 – 1862,
Αθήνα, 1991, Εκδόσεις: Δωδώνη.
22. ΣΠΥΡΟΣ Χ. ΠΑΝΤΑΖΗΣ, Η Παιδαγωγική και το Παιχνίδι –
Αντικείμενο στο χώρο του Νηπιαγωγείου, Αθήνα, 1997,
Εκδόσεις: Gutenberg.
23. ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, Μεθοδολογία
Επιστημονικής Έρευνας, τόμοι, 1 και 2, Αθήνα, 1993.
24. LOVIS COHEN, LAWRENCE MANION, Μεθοδολογία
Εκπαιδευτικής Έρευνας, Μετάφραση Χρυσούλα
Μητσοπούλου, Μάνια Φιλοπούλου, Αθήνα, 1997,
Εκδόσεις: Έκφραση

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

1. Οι Μεγάλοι Ζωγράφοι, από τον 17^ο στον 19^ο αιώνα, Αθήνα, Εκδόσεις: Μέλισσα
2. Οι Έλληνες Ζωγράφοι, 16^{ος} – 20^{ος} αι., Τόμος 3, Αθήνα, 1976, Εκδόσεις: Μέλισσα
3. Οι Έλληνες Ζωγράφοι, 19^{ος} – 20^{ος} αι., Τόμος 1, Αθήνα, 1975, Εκδόσεις: Μέλισσα
4. Μουσεία του Κόσμου, Μουσείο Ιστορίας Τέχνης Βιέννης, Αθήνα, 1986, Εκδόσεις: Φυτράκη
5. Μουσεία του Κόσμου, Μουσείο Καλών Τεχνών Βοστώνης, Αθήνα, 1971, Εκδόσεις: Φυτράκη
6. Μουσεία του Κόσμου, Πράντο Μαδρίτης, Αθήνα, 1969, Εκδόσεις: Φυτράκη
7. Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, 16^{ος} – 20ος αι., Τόμος 2, Αθήνα, 1998, Εκδόσεις: Μέλισσα
8. Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών, Τόμος 3, Αθήνα, 1999, Εκδόσεις: Μέλισσα
9. ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΟΥΡΙΑ, Το Παιδί στη Νεοελληνική Τέχνη, (1833 – 1922), Αθήνα – Γιάννενα, 1985, Εκδόσεις: Δωδώνη.
10. Κατάλογος Συλλογής Γ. Κατσίγρα, περ. Γ, 1988, Εκδόσεις: Δήμου Λάρισας

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	
ΤΙΤΛΟΣ	
ΛΗΞΗ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΛΝΕΙΖΟΜΕΝΟΥ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

Τηλ.: 24210 06800-1

